

NADA KLAIĆ

**VINODOLSKO DRUŠTVO U POČETKU
XVII STOLJEĆA**

I.

Premda je Vinodolski zakon jedan od najvrednijih ranih pravnih spomenika za srednjovjekovnu povijest Hrvata, on i njemu slični pravni izvori vrlo su oskudna pomagala za utvrđivanje društvene i gospodarske strukture Vinodola u XIII st. Tek 5. članak zakona u kojem se govori o pogošćivanju kneza »kada bi pošal po knežstvu«¹ dopušta neke zaključke o odnosu općina prema krčkim knezovima i o neznatnim društvenim razlikama među stanovnicima općine.²

Pa ipak se, usprkos takvom karakteru spomenutih pravnih izvora, nastoji u hrvatskoj historiografiji, pogotovo u posljednje vrijeme, izvući iz njih ono što oni ne mogu dati. Mislimo prije svega na pokušaj M. Barada da utvrdi najprije društvene, a zatim i gospodarske odnose u XIII st. u Vinodolu. On polazi, kako je poznato, s potpuno krivog stajališta da su Vinodolci kmetovi krčkih knezova koji, tobože, nisu imali ni svoje zemlje. Barada je bio toliko oduševljen svojom netačnom slikom vinodolskog društva da je svagdje vidio samo kmetove. Zato Vinodolski zakon govori, prema njegovom netačnom mišljenju, »samo o kmetskim, a ne o kojim drugim gospodarskim podaničkim odnosima.« Zato su tobože kmetovi u vrijeme postanka V. z. držali i obrađivali kneževske posjede, oranice, sijali i njegovali vrtove i radili sve ostalo što im je ratarstvo Vinodola omogućavalo, dajući knezu određeni dio u naravi.³

Baradinu umjetno stvorenu sliku vinodolskog društva i gospodarstva nije bilo teško zamijeniti ispravnijom. Stoga sam u nekoliko prilo-

¹ M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam po vindolskom zakonu, Dje-la JAZU 44, Zagreb 1952, str. 100.

² Satnik je smio uzeti životinje »ke se mogu najti najbliže tako od skota kmetšćega, tako od plemenitih ljudi, tako od popi i od inih vsakih ljudi«, što znači da su svi stanovnici općine jednako opterećeni podavanjem životinja bez obzira na svoj društveni položaj.

³ N. dj., str. 47.

ga⁴ nastojala pokazati kako zamišljam odnose u vinodolskim općinama u XIII i XIV st. Naročito pogodan izvor za tu svrhu bio je senjski statut iz 1388. g. koji mi je omogućio da dosta detaljno opišem senjsko društvo u doba sastavljanja statuta. No, kako su društveni odnosi nerazdvojno vezani s gospodarskima, moglo se iz senjskog statuta izvući i dragocjene podatke za gospodarski položaj Senjana u XIV st. Tako sam u prilogu »**Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku**« ponovila svoje ranije rezultate o izuzetnom položaju **plemića** ili **plemenitih ljudi** (nobiles) na čitavom području Vinodola. Njegov, tj. plemićev, se povlašteni položaj »očituje prije svega u oprostima od svih gradskih i vlastelinskih tereta bilo koje vrsti«, jer on »ne plaća ništa, ne služi općini i vlastelinu i ne daje ni u kojem obliku vlastelinu svoju radnu snagu«. ⁵ Vrlo je važno pravo plemića da slobodno sijeku drvo, da ga izvoze, a oslobođeni su od plaćanja poreza pri trgovanju proizvodima sa svoje zemlje. Štaviše, plemić smije prodavati svoje konje bez podavanja »trgovine« (tržne pristojbe), slobodno izvozi vesla i grede i smije držati životinje za vuču. Međutim, za svu robu koju dovozi u grad da bi je dalje preprodao (konji, žito, vino), plaća dužnu pristojbu. To vrijedi naročito za trgovinu stokom od koje i vlastelin i općina imaju posebnu korist. Nadalje, »plemeniti su jedini sloj gradskog stanovništva kojem nekretnine nisu opterećene porezom«.

Od plemenitih se, kao najodabranije grupe stanovnika u općini, izdvajaju manje povlašteni **vijećnici** (consiliarii, homines de consilio) kojima općina kao svojim ljudima oprašta neke terete (narok, ratna služba na lađama), ali ih »opterećuje **novčanim podavanjima** i, posebno, **stražarskim službama**«. ⁶ Njima treba pribrojiti **satnika**, **graščika** i **bosovića** kojih u vrijeme sastavljanja senjskog statuta, doduše, nema više u Senju, ali su zato u drugim vinodolskim općinama istaknuti općinski činovnici. Međutim, **sudac** je u Senju u drugoj polovici XIV st., kao i drugdje, najodličniji općinski predstavnik. Dakako da i tada postoje u vinodolskoj općini dva suca (općinski i vlastelinski tj. jednoga postavlja vlastelin, a drugoga biraju članovi općine).

Pučanin ili **građanin** (civis, popularis) se po svom položaju u općini i obvezama prema vlastelinu bitno razlikuje od plemića. Prije svega, njemu i u XIV. st. ostaju neke **radne obveze** prema krčkim knezovima; naime, pučani su dužni voziti knezove »po kneštvu i izvan njega, a preostala im je još uvijek obveza da spremaju vlastelinsko sijeno«. Dakle, senjski je pučanin još u drugoj polovici XIV st. opterećen tipičnim kmetским teretom. ⁷ Civis je doduše kao i nobilis oslobođen od plaćanja

⁴ Vidi »Pitanje društvenog uređenja kvarnerskih općina u novijoj literaturi«, Zgod. časopis XII—XIII, Ljubljana 1958—59, str. 242—254. Zatim, »Noviji radovi na društvenoj problematici srednjovjekovne Hrvatske«, Godišnjak Ist. društva Bosne i Hercegovine X, 1959, str. 333—337; »Što su kmetovi Vinodolskog zakona«, Radovi Fil. fak., Odsjek za povijest sv. 4, Zagreb 1962, str. 25—50; »Društvena struktura kvarnerske općine u razvijenom srednjem vijeku«, Krčki zbornik sv. 2, Krk 1971, str. 111—144.

⁵ N. dj., str. 123.

⁶ N. dj., str. 124.

⁷ N. dj., str. 124—125.

»trgovine« za svoju vlastitu robu, ali je plaća kad trguje solju ili vinom. Općina naprotiv ne može osloboditi pučana od svojih tereta — jer se s pomoću poreza uzdržava — i zato pučani plaćaju »narok« (novac za prijevoz lađa ili za lađare), a i njihove su nekretnine opterećene porezom.⁹

Senjski statut omogućuje i vrlo važne zaključke o položaju onih podložnika gradske jurisdikcije koji stanuju izvan grada. Naime, statut naglašava da »svaki podložnik gradske jurisdikcije koji stanuje izvan grada uživa istu povlasticu i oprostite kao i drugi pučani«. Oni, posve razumljivo, ne plaćaju porez na nekretnine u gradu (ako ih ondje nemaju) i ne drže gradske straže. Dva sela — Zupanov hum i Prokike — koja pripadaju senjskoj općini, plaćaju tada 40 dukata godišnjeg podavanja, što znači da su njihove obveze prema općini i vlastelinu pretvorene u novčano podavanje.

Prema tome, senjski statut služi kao izvanredan izvor za društvene i gospodarske odnose na čitavom području Hrvatskog primorja u drugoj polovici XIV st. Jer nema nikakve sumnje da struktura senjskog društva i odnosi u gospodarstvu odgovaraju onima u Vinodolu s kojim Senj u tom pogledu čini jedinstvenu cjelinu. Drugačiji politički razvitak Senja utječe na to da taj grad ima u drugoj polovici XIV st. i drugačije političko uređenje od općina u Vinodolu.

Ovi rezultati do kojih sam došla na osnovi senjskog statuta služit će mi kao neophodna podloga za rad na vinodolskim urbarima iz XVI i XVII st. Naime, u ovom ću prilogu nastojati da utvrdim kakav je **društveni i gospodarski položaj Vinodolaca u početku XVII st.**, tj. u razdoblju iz kojeg je sačuvano nekoliko već odavno poznatih urbara koji još uvijek nisu obrađeni u cijelosti.

Naime, R. Lopašić je još 1894. g. u svom poznatom djelu »**Urbaria lingua croatica conscripta. Hrvatski urbari I**«⁹ izdao, među ostalim, Urbar grižanski iz 1544. g.,¹⁰ Urbar grada Novog u Vinodolu od 1609. i 1653,¹¹ Urbar trsatski od g. 1610,¹² i Urbar grada Grobnika od g. 1642.¹³ Lopašić je po svom starom i dobrom običaju tekstove urbara koje je izdavao popraćivao tumačenjima i vrijednim bilješkama tako da se danas ne mogu mimoići njegovi komentari. On je na primjer vrlo dobro karakterizirao grižanski urbar iz 1544. g. — kojim ćemo se i mi služiti — kad je rekao da je taj urbar »neka vrsta statuta ili kladerna, koja obuhvaća sav odnošaj među vlastelom i podanici, naznačujući ukupne dužnosti, za koje držahu g. 1545. Grižanci, da ili pravno i zakonito postoje, ili pak da su krivične i da su na vršenje istih prisiljeni po upravitelju Gusiću.«¹⁴ Zapazio je i to da »o alodialu vlastelinstva Grižkoga neima u občin-

⁹ N. dj., str. 125.

⁹ MHJSM V, 1894. (Dalje: Hrvatski urbari)

¹⁰ N. dj., str. 82—93.

¹¹ N. dj., str. 129—148.

¹² N. dj., str. 149—165.

¹³ N. dj., str. 187—198.

¹⁴ N. dj., str. 84—85.

skom spisu nikako spomena, a niti su naznačena u njem sela i pojedini podanici, kao što u Modruškom urbaru, koji je 'legistar'«. Za obradu su ovog urbara naročito vrijedni dokumenti koje Lopašić štampa u bilješkama da bi što bolje osvijetlio odnose između Grižana i vlastele, Urbari novljanski iz XVII st. uvjerali su Lopašića da »feudalne prilike nisu bile u Vinodolu tako tegotne, kao što u drugih krajevih, a napose uživahu Novljani u doba, kad je feudalna inštitucija čitavu Evropu, a napose Hrvatsku manje više pritiskivala, razmjerno dosta slobode, živući u obćini polag svojih zakona«.15 Međutim, Lopašić je, »da bude slika feudalnog života u obćini novljanskoj podpunija« pribilježio »i neke promjene koje se poslije izdanja urbara od god. 1653. dogodiše«,17 između kojih su naročito dragocjeni podaci iz XVIII st. I izdavanje trsatskog statuta iz 1610. g. pruža Lopašiću priliku da ukratko opiše stanje u tom dijelu Vinodola u XVI i XVII st. Isto vrijedi i za njegov komentar uz grobnički urbar iz 1642. g. Lopašić zaključuje da su »jur polovicom petnaestoga veka... u Grobniku... bile službe i daće od prilike onakove, kako su iste postojale u čitavom Vinodolu još sedamnaestoga veka«.18

Kad je E. Laszowski 1915. g. izdavao »Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih«,19 nije bio tako opsežan i savjestan kao Lopašić. Ipak mu valja zahvaliti što je izdao tekst Urbara Grobnika, Bakra, Hreljina, Drivenika, Grižana i Bribira kao i izvore koji su neposredno povezani s rukopisom tog urbara.

Međutim, Laszowski se 1923. g. vraća na to područje u popularno pisanom djelu »Gorski Kotar i Vinodol. (Dio državine knezova Frankopana i Zrinskih, Mjestopisne i povjesne crtice.«20 U toj je knjižici dosta dobro skupljen materijal tako da može poslužiti kao koristan vodič. Uostalom, isto vrijedi i za neke druge slične starije radove kojih autori nisu ni namjeravali zalaziti u podrobniju problematiku.

Premda je nakon oslobođenja naglo porastao interes za gospodarsku i društvenu problematiku u srednjem vijeku — pa je s tog područja napisan čitav niz rasprava — novovjeka društvena tematika jedva je dodirnuti. Prvu priliku za sažeti prikaz društva od XVI. st. dalje u hrvatskim zemljama daje historičarima rad na **Historiji naroda Jugoslavije II**. Kad sam 1959. g., sudjelujući u radu na tom djelu opisivala društvene promjene u XVII st. u Hrvatskoj, dala sam i neke karakteristike društva na primorskim posjedima Zrinskih i Frankopana. Konstatirala sam da ta imanja imaju nešto drugačiju društvenu strukturu i da je »minimalna agrarna proizvodnja na kraškom terenu uvjetovala drugačiju strukturu kmetskih podavanja u Vinodolu«.21 Činilo mi se potrebnim

¹⁵ N. dj., str. 85.

¹⁶ N. dj., str. 129.

¹⁷ N. dj., str. 132.

¹⁸ N. dj., str. 188.

¹⁹ E. Laszowski, urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih i (Dalje. Urbar Zrinskih) Vjesnik zem. arkiva XVII, str. 71—108.

²⁰ Zagreb 1923.

²¹ Historija naroda Jugoslavije II, str. 721.

da istaknem kako je vino na tom teritoriju već vrlo rano predmet trgovine, pa vlastelin zato »stimulira proizvodnju pretvaranjem naturalne rente u novčanu«. Stanovništvo se Vinodola ne može prehranjivati agrarnom proizvodnjom i živi većinom od prenošenja tovara i daje vlastelinu novčanu rentu. Mogla sam također utvrditi da se broj stanovnika naseljavanjem Vlaha povećao. Pokušaj vlastele na tom području »da povećaju prihode s dominikalne zemlje nasađivanjem novih vinograda, izgradnjom solana itd. na račun eksploatiranja radne snage kmetova, nije uvijek uspijevao«. ²² Najzad, feudalna je eksploatacija na vinodolskim imanjima doduše blaža od one na preostalim hrvatskim vlastelinstvima, ali je još uvijek veća nego na krajiškim posjedima hrvatskih velikaša.

Međutim, i neki manji radovi štampani u novije doba mogu također — budući da obrađuju sličnu problematiku — odlično poslužiti za usporedbu sa stanjem u Vinodolu. Tako npr. »**Jedan urbar iz vremena oko 1400. o imanjima Devinskih i Walseeovaca na Kvarneru**« koji je izdao M. Kos²³ prvi je i jedini poznati u urbarijalnom obliku sastavljeni pregled o devinsko-walseeovskim imanjima uz Kvarnersko Primorje između Rijeke i Brseča.²⁴ Kos je popratio ovaj urbar vrlo korisnim komentarom o podložničkim podavanjima.

Osvjetljavanju stanja podložnika u jednom dijelu Vinodola pridonio je nedavno i D. Klen koji je izdao »**Urbar i popis prihoda Trsata (1524—1601)**«²⁴ Važnost trsatskog urbara je prije svega u tome što je to jedini izvor iz tog vremena u kojem je točno popisano brojevanje podložnika na Trsatu. I Klen je popratio tekst zanimljivim komentarom.

Međutim, u štampi se nalazi i kraći prikaz »**Zrinsko-frankopanskih posjeda u XVII stoljeću**« J. Adamčeka. Radeći ponajviše na neizdanoj arhivskoj građi, Adamček dolazi do uvjerenja da je u doba urote »bilo oko 22% privilegiranih podložnika« na spomenutim zrinsko-frankopanskim posjedima jer se broj privilegiranih povećao naseljavanjem Vlaha.²⁵ Pošto je usporedio privredu na različitim alodijima stekao je dojam da je »najnerazvijenija alodijalna privreda bila u Vinodolu«, gdje su Zrinski imali samo neke oranice i vinograde, tako da su »vlastelinstva u vlastitoj režiji proizvodila jedva 3—5% svojih prihoda žitarica.«²⁶ Adamček smatra da je vino »jedini poljoprivredni proizvod vlastite proizvodnje koji su vinodolska vlastelinstva prodavala (1608—9. prodano je oko 40% vlastelinskih prihoda za oko 2500 libara, a to je, kako tvrdi »polovica novčane rente svih vinodolskih gradova«. Feudalni su tereti u Vinodolu prema njegovu uvjerenju lakši zbog utjecaja robno-novčanih odnosa i zato su »naturalne daće postepeno komutirane u novčane, a tlaka

²² N. dj., str. 722.

²³ Vjesnik drž. arhiva u Rijeci 1957, str. 8.

²⁴ Vjesnik hist. arhiva u Rijeci i Pazinu XVI, 1971, str. 9—50.

²⁵ Susretljivošću kol. J. Adamčeka imala sam u rukama rukopis i zato citiram njegovo mišljenje prema stranicama rukopisnog teksta. Rukopis, str. 8.

²⁶ N. rukopis, str. 10.

nije nikada mogla postati veći teret«. Adamček se posebno zadržava na trgovini Zrinskih u primorskim posjedima.

Prema tome, literatura o vinodolskom društvu i gospodarstvu u XVII st. doduše nije opsežna, ali je ipak i dosad izdano toliko izvorne građe da se mogu utvrđivati osnovne razvojne linije vinodolskog društva i gospodarstva u to doba.

II.

POVLAŠTENI STANOVNICI OPĆINE

a) Slobodnjaci i Knapci

Pokušat ćemo, prema tome, utvrđivati u najosnovnijim crtama i to na osnovi spomenutih urbara najprije **društvene odnose**, a zatim i **obaveze stanovništva prema vlastelinu** u početku XVII st.

Premda vinodolske općine nakon diobe frankapanskih imanja provedene 1449. g. doživljavaju dosta brze promjene »gospodara«, ipak te promjene nisu toliko bitne da bi utjecale na strukturu vinodolskog društva. Uostalom, to je, što se tiče povlaštenog sloja potpuno razumljivo: svakoj je vlasti potreban sloj pouzdanih ljudi s pomoću kojih će se održavati. Stoga nas neće iznenaditi da i početkom XVII st. kad su neke vinodolske općine u rukama Zrinskih (općine Grobnik, Bakar, Hreljin, Drivenik, Grižane i Bribir), Frankapana (Novi) i različitih zakupnika (Trsat) gotovo u svakom gradu nailazimo na iste društvene skupine koje imaju, bez obzira na terminologiju, iste ili slične »pravice«.

Kao i u XIV st. i sada se vrlo oštro izdvaja od pučana povlašteni sloj **slobodnih ljudi ili plemeniti**. U urbaru se Zrinskih iz 1610/2 na nekoliko mjesta, tj. u urbaru gotovo svih općina, položaj slobodnjaka opisuju jednakim riječima: »**Slobodnjaci, plemeniti ljudi** ki su vazda bili slobodni i sada u toj takovoj slobodščini živu, u milošće gospode primilostive«. ²⁷ Za razliku od ove ponavljane rečenice koja više upozorava na postojanje plemenitih ljudi nego na njihove povlastice, instrukcija koju 1599. g. daje Juraj Zrinski Ludoviku Čikulinu »gubernatoru gradov naših vu Primorju« u tom je pogledu mnogo jasnija. »**Za one, ki listi imaju od nas na imanja ka derže, još su veće k onomu prikupili, otili bi slobodno živiti i od vsega slobodni biti, da ni na straže hoditi, ni grada čuvati, ni služiti ničimre. Zato to očemo, da spored drugimi straže derže i grada čuvaju i gorske straže da plaćaju. I ako bi z častnikom potribilo se poiti ili na vojsku poslati i na sprovode da hode; jer ako su od dohotkov slobodni, nisu od službe; ako i liste imaju od našega pokojnoga bratca kneza Miklouša, nećemo nijednoga v nih sloboditi ni deržati, nego da posemsega spored drugimi harač plaćaju i vsakojake službe**«. ²⁸ Ova instrukcija pokazuje kako su slobodnjaci povlastice dobivene od vlastelina

²⁷ Urbari Zrinskih, str. 86, 92, 100, 102, 103.

²⁸ Urbari Zrinskih, str. 80.

samo za neke nekretnine i za neke službe nastojali proširiti na sve svoje posjede. A oni su, kako ističe Zrinski, slobodni od podavanja **dohodaka**, ali nisu i od **službi**. Međutim, ne znamo zašto Juraj Zrinski ne priznaje oslobođenja koja je Vinodolcima podijelio njegov brat Nikola nego je slobodnjacima nametnuo harač., dakle novo podavanje u novcu i neke druge službe.

Međutim, u »Urbariumu Novoga grada pri moru, u kojem su popisani zakoni, dužnosti i službe kmetov i slobodnjakov rečenoga grada« (urbar je iz 1653. g.) upotrebljava se drugačija terminologija, premda se čini da slobodnjaci i u ovoj frankapanskoj općini ne uživaju prava plemenitih ljudi iz XIV st. Naime, u nekoliko članaka se govori o **knapima** ili **slobodnjacima**. »Item. **Knapi** ali **slobodnjaki**: dužan je svaki od svoje hiže ali obitelji na godišće plaćati dukat jedan, izloživši, ako bi ki od gospodina milostivog oslobojen bil.«²⁹ Iz jednog od idućih članaka novljanskog urbara doznajemo zašto je vlastelin pristao na to da knapima olakša terete zamijenivši sve službe i podavanja »knapšćinom« u visini od 1 dukata godišnje. Naime, Frankapani su zahtijevali da su dužni »po dva knapa ali slobodnjaka u kaštelu vazdar, dan i noć izmnice po redu stati, vrata i grad čuvati i po zapovidi kapitana ali porkulaba hoditi, i posal ali zapovid gospodsku opravljati pod penu zlata 3.«³⁰ Dakle, novljanski su knapi vojnici, stražari koji stoje pod zapovjedništvom vlastelinskog kapetana ili porkulaba i čuvaju ne samo gradska vrata nego i kaštel (frankapansku utvrdu). Posve razumljivo, »ako bi potribsćina bila kakova velika radi Turak ali neprijatelov drugih, da su dužni (**najprvo svi knapi** s puškama i s oružjem projt kaštela ali grada čuvati«, a zajedno s kmetovima dužni su »kojega zločinca, ali tata, ali razbojnika uhititi, strainskoga ali domaćege, ali u gradu ali izvan grada, da su ga dužni u kaštel dopeljati...«³¹

Prema tome, vojnički položaj i vojnička služba same po sebi ne uključuju u XVII st. oslobođenje od podavanja. Stražari, knapi koji čuvaju i »gospodski« kaštel doduše ne plaćaju bir, ali plaćaju neposredno vlastelinu dukat i vrše neke službe od kojih ih vlastelin može i osloboditi. Premda je stražarska služba neophodna, Frankapan koji tada drži Novigrad ne cijeni suviše ove male stražare, po svoj prilici zato što ih rijetko može kao svoje vitezove povesti u rat. Zato knap ili slobodnjak ostaje lokalni vojnik ili možda točnije stražar i u skladu s njegovom ne baš velikom službom u vlastelinstvu njegov je društveni položaj dosta skroman.³²

Međutim, da i novigradsko vlastelinstvo Frankapana poznaje u početku XVII. st. i **širi pojam slobodnjaka**, da ga dakle ne izjednačuje samo s vojnikom, svjedoči bilješka o novigradskom Kaptolu. Jer »vnogo poštovani kapitul Novogradski, kako je bil prvo slobodan, ostaje.«³³

²⁹ Hrvatski urbari, str. 144.

³⁰ Hrvatski urbari, str. 144.

³¹ Hrvatski urbari, str. 144, 145.

³² Hrvatski urbari, str. 145.

³³ Hrvatski urbari, str. 146.

Prema popisu iz XVII st. novigradsko vlastelinstvo ima **osam slobodnjaka**. To je Mikula Mudrovčić, »ta je od starine slobodnjak«. Dođuše, »listi jesu mu pogorili, kada je grad zgorel«, ali je »potvrjen slobodnjak, i sada, kako se je našlo u starih registrih, **dužan je za to gospođi na vojsku**, ali s **gospodinom pojahat**, ali **pišice**, kada **gospodin ide vanka**«. I Ivan Kargačin se »tvrđi za slobodnjaka«. »Treti slobodnjak Alberto Mariašević« je također »liste zgubil kada je grad zgorel«, ali je dobio »novi list« 1658. g. »od Jurja Frangapana, ki je pokazal«. I za Grgu Jeličića se našlo »u registrih gospodskih da je i on pravi slobodnjak, kako i drugi zgora upisani«. Peti slobodnjak Brnić Petrinović ima privilegij iz 1591, a Anton i Petar Mariaševići su dobili »liste« također od Jurja Frankapana. Kad se u Kraljevici 1686. g. sastavlja ovaj popis slobodnjaka, onda se nakon popisa dodaje: »Drugi svi slobodnjaki novi obaljaju se doli, kim tim načinom jesu se do sada slobodili«.³⁴

Međutim, vrlo je važno kako je tada, tj. 1686, kad Frankapani više ne drže Novi, definiran pojam slobodnjaka: »Vazdar je bil slobodan svaki on ki zastavu drži i nosi pred gospodinom, kada zapovi, i na vojsku pred junaci, komu je gospoda dadu«.³⁵

Prema tome, struktura se vinodolskog povlaštenog sloja tijekom dvaju stoljeća ipak nešto izmijenila. U vlastelinstvu se sve više osjeća **prisutnost vojnika**, koji je u stoljećima borbe s Turcima vlastelinu prijeko potreban. Uza sve to vlastelin nije sklon da mu zbog vojničke službe oprostí dužna podavanja i službe te će to učiniti samo u izuzetnim slučajevima. Premda su knapi — kako se nazivaju vojnici u kaštelu — po svojem položaju **slobodnjaci**, pa ih izvori tako i nazivaju, njihov povlašteni položaj ovisi o volji vlastelina, a on nije suviše darežljiv. Zato je na primjer u novigradskom vlastelinstvu, kako smo se mogli uvjeriti, priznao za slobodnjake samo neke ljude.

Na tadašnjim posjedima Zrinskih nalazimo **knape** samo u dva grada: u **Bakru** i **Bribiru**. Prva razlika koja upada u oči kad uspoređujemo novljanske knape i knape Zrinskih je činjenica da se knapi Zrinskih ne izjednačuju sa »slobodnjacima, plemenitim ljudima«, o kojima je riječ na drugom mjestu u urbaru.³⁶ Ipak bakarski knapi »služe gospodinu milostivom vsaka stara kuća plaća po libar 6«,³⁷ što znači da su i njima Zrinski pretvorili sve dužnosti i službe u novčano podavanje.³⁸ U urbaru je dodan popis tih »starih kuća« koji je neobično zanimljiv. Jer određenu visinu, dakle 6 libara, plaćaju samo dvojica, Peronić i Matija Mikuličić, a svim ostalim knapima »oslobodi«, kako se u urbaru kaže, »gospodin milostivi«.³⁹ S obzirom na to da su u popisu knapa navedene i neke žene (Matulinova, Marica Tomičina, Jelena Tomičina i Martinela), nesumnjivo su to udovice nekadašnjih knapa kojima je »knapščina«

³⁴ Hrvatski urbari, str.

³⁵ Hrvatski urbari, str.

³⁶ Urbari Zrinskih, str. 92.

³⁷ Urbari Zrinskih, str. 93.

³⁸ Svota je jednaka kao i kod novljanskih knapa jer se dukat tada obračunava po 6 libara.

³⁹ To znači da su potpuno oslobođeni od plaćanja »knapščine«.

smanjena na gotovo simboličnu svotu (dvije plaćaju 1 libru i 10 soldina, a druge dvije 15 soldina).⁴⁰ Međutim, i neki knapi kao na primjer Juša Brozinović, Mikula Mašić i Vid Mašić plaćaju također samo po 1 libru i 10 soldina, dok su »gospoda« smanjila Vicku Batistiću, Piculinu s braćom i Jurju Domjaniću dužnu svotu na polovicu (3 libre). Dodajmo da su »sini Tonićevi« i Fran Doklić potpuno oslobođeni od svih plaćanja. Prema tome, Zrinski bi trebali od svih »starih« knapskih kuća primiti 90 libara, no oko 1610. g. oni primaju od bakarskih knapa svega 33 libre i 10 soldina. Prvotno je u Bakru bilo 15 knapa ili »knapskih kuća«, ali su se prilike tijekom vremena izmijenile i nakon smrti nosilaca knapskih dužnosti, novčana se obveza, obično smanjena, prenosi na njihove nasljednike (udovice ili sinove), ali se broj stražara — knapa u kaštelu smanjuje. Zato imaju Zrinski oko 1610. g. u bakarskom kaštelu samo oko 10 knapa.

No, bakarski knapi imaju i druge ne samo stražarske dužnosti. Oni su »dužni v Benetke z listi prohoditi«, dakle neplaćeni su pošтари koji na svoj trošak nose listove do Venecije. Ali, ako knap ide onamo »kamo zapovi gospodin milostivi«, onda mu on daje »stroška po libar 6«. Od teške dužnosti plaćenog ili neplaćenog »tovorenja« bakarski su knapi oslobođeni (a »od tovorov oslobodili gospodin milostivi«).⁴¹

O **bribirskim knapima** zabilježen je u urbaru Zrinskih svega jedan podatak. Oni »plaćaju vsako leto knapščine gospodinu milostivom pinez libar 84« i »puti benetačkimi ti knapi služe«. Ipak su dužni ići »i inamo«, ali »s traćenjem gospodina molostivog«.⁴² Međutim, nije nevjerovatno da je visina »knapščine« što je zabilježena kao prihod Zrinskih iz Bribira, kao i u slučaju bakarskih knapa, ubilježena bez obzira na oslobođenja koja su pojedinci dobili. Ako je ta pretpostavka točna, onda bi broj knapa koji služe u bribirskom »turnu« mogao biti isti kao i u bakarskom kaštelu.

O bribirskim i bakarskim knapima govori se i u instrukciji koju Juraj Zrinski daje 1599. g. svom novom gubernatoru Ludoviku Čikulinu. Naime, knez ga upozorava na snalažljivost nekih svojih podložnika »ki se knapi zovu«, a koja se sastoji u tome da su i razdijeljena braća zadržavala knapske povlastice. Jer su, kaže Juraj Zrinski, »po dva, tri, četiri i više brati podelili se, ter i druge **kmecke zemlje** derže zviše **knapčih** i od onih se slobode vsih dohodkov sulja i ostaloga«.⁴³ Zato knez Juraj određuje da »spored drugimi služe i plaćaju, jer ako su od starih zemaalj ili hiž slobodni, nisu od drugih«. Postavlja se dakle pitanje na koga i kako se u jednoj knapskoj obitelji prenose povlastice? Ovdje očito podijeljena braća ili sinovi privilegiranog knapa zadržavaju knapske povla-

⁴⁰ Urbari Zrinskih, str. 93—94.

⁴¹ Urbari Zrinskih, str. 94.

⁴² Urbari Zrinskih, str. 104.

⁴³ Urbari Zrinskih, str. 80.

stice nastojeći da **osobni privilegij** pretvore u **porodično pravo**. Kako se vlastelin osjeća prevaren i oštećen, priznaje pravo samo »starim kućama«, a svi oni članovi obitelji koji su se odijelili i nabavili nove zemlje i posjede dužni su »kmetском službom«.

Prema tome, u početku XVII st. samo tri vinodolske općine imaju **vlastelinske stražare** — **knape** koji nisu posebno privilegirani jer im je osim stražarske nametnuta i neplaćena odnosno plaćena poštarska služba. Već je R. **Lopašić** izdvajajući Hrvatske urbare ustvrdio da su spomenuti vinodolski knapi »bili neka vrst vlastelinskih slobodnjaka i stražara sjegurnosti« i pozvao se na »službeno izvješće kom. administratora Kodermana od g. 1657« koji je novljanske knape nazvao »semilibertini dicti knapi«. U XVIII st. je prema podacima koje daje Lopašić broj knapa naglo porastao jer su 1763. g. u novljanskoj »gospoštiji« 63 kuće koje vrše uglavnom iste dužnosti. Naime, svaka obitelj daje u ime sulja i potoke 6 libara ili dukat. Tlaku tada više nisu davali. Lopašić dodaje da je »njihova stražarska služba trajala do g. 1848.«⁴⁴

Podrijetlo knapske službe na frankapanskim posjedima još nije potpuno razjašnjeno. Izvodeći naziv knap »od stare njemačke riječi: Chnappe, Knappe, Page, u obće mladenac, ono što danas Knabe«, Lopašić se ipak priklanjao mišljenju da su modruški knapi rudari, »koji iz Njemačke u naše krajeve dodjoše«, pa se tako »udomila u nas rieč Knap«. Premda bi se ovo Lopašićevo tumačenje podrijetla riječi moglo prihvatiti, nije vjerojatno da u svakom slučaju, pa i u modruškim knapima treba gledati neke rudare. Utoliko više što su modruški knapi živjeli u istim uvjetima kao i drugi podložnici. Budući da je u Vinodolu knap uvijek vlastelinski stražar, bez sumnje su Frankapani tako nazivali ljude iz svoje pratnje — dakle doista »paževе« — kojima su kasnije povjerali i stražarske službe.

No, pitanje podrijetla riječi nije toliko bitno. Naprotiv, čini nam se bitnijim upozoriti da se podaci o knapima-stražarima u Vinodolu pojavljuju u doba kad nestaju u tom vlastelinstvu **baleštrinici** ili **baleštri**, dakle **strijelci**. Pregledavanjem smo se izvora iz XV st. mogli uvjeriti da jedini podatak o strijelcima iz XV st. potječe upravo iz Bakra,⁴⁵ a u tom gradu nalaze se i u XVII st. knapi.

Međutim, samo se od sebe nameće pitanje kako su Frankapani i Zrinski u XVII i ranijim stoljećima rješavali pitanje stražara u onim općinama u kojima nije bilo knapa, a postojali su vlastelinski kašteli ili »turni«?

Djelomični odgovor na gornje pitanje daje sukob koji se 1544. g. vodi između »puka griškog« i Ivana Gusića, kapetana i upravitelja kneza Stjepana Frankapana u Grižanima. U popisu »krivica ke nam čini Gusić« navedena je i ova: »O(š)će nas je **primorival dati strašca u kaštel**,

⁴⁴ Hrvatski urbari, str. 134, bilj. 6.

⁴⁵ Nav. mjesto.

⁴⁶ Hrvatski urbari, str. 33, bilj. 3.

⁴⁷ Đ. Surmin, Hrvatski spomenici I, MHJSM VI, 1898, str. 127 (Dalje: Hrvatski spomenici I).

koga nismo dužni«. Gusić je, osim toga, primoravao »ostale **strašce od grada** drva nositi v kaštel i druge tlake, ča mismo prvo; o(š)će strašci na sebi drva nositi i jošće sebi na vratih drva od brimen po edno poleno, i vrat i grada čuvati«. ⁴⁸ Prema tome, Gusić nastoji **općinske stražare** uposliti i u čuvanju vlastelinskog kaštela i, posve razumljivo, da Grižanci osjećaju novi teret kao zloupotrebu. Jer u »zakonima puka griškoga« izdanima također 1544. g. pučani priznaju samo to da su »dužni na vratih grada va dne strašca dva, a noći 4; i ti strašci su dužni nositi listi od grada do grada najbližnoga, ča e Bribir i Drivenik, listi, glase i za Turke«. ⁴⁹ »Puk griški« popisuje tada sam svoje obveze tako da **pučku stražarsku službu** — koja je, uostalom, poznata još iz vinodolskog zakonika — možemo smatrati stalnom stoljetnom obvezom pučana prema vlastitoj općini, a ne prema vlastelinu. Dakako, da vlastelin, vjerojatno isto tako stoljećima veže uz stražarsku službu poštarsku obvezu, ali je ona u XVI st. još uvijek ograničena granicama općinskog kotara, tako kako se vršila i u XIII st.

Gornji sukob koji se sredinom XVI st. vodi između grižanske općine i vlastelinskog upravitelja nije vjerojatno ni prvi ni posljednji pokušaj vlastelina da općinske stražare upotrijebi za sebe. Sukob je razumljiv jer vlastelinski kašteli po Vinodolu trebaju stalne čuvarе.

Uostalom, i vinodolska općina od davnine zahtijeva od svojih ljudi vrlo strogo da vrše dnevnu i noćnu stražu na varoškim vratima. Već je pri sastavljanju vinodolskog zakonika 1288. g. bilo po svoj prilici sporno da li pop kao najodličnije duhovno lice u općini treba da drži noćnu stražu i prevladalo je mišljenje da ga od nje ne treba osloboditi. Zato je po čl. 15. »svaki pop držan stražu strići v noći v gradu, kako ini človik«. ⁵⁰ Da se tijekom vremena nisu neke vinodolske općine predomislile i oslobodile svoje činovnike, dakle donekle »slobodne ljude«, od gradskih straža pokazuje grobnički urbar iz sredine XVII st. »Suci Grobniški dužni su držat stražu vu dne i v noći marljivo pod penu«. ⁵¹ Inače je stražarska služba na gradskim vratima pravedno podijeljena tako da je svaki dan zapala dužnost stražarenja obično po dvojicu do četvorice pučana i oni su po redu preuzimali službu. Novljanski urbar iz 1609. g. vrlo jasno objašnjava i dužnost stražara i kaznu koja čeka onoga koji ne dođe na svoj »red«. »A na vratih varoških ali gradskih da imaju tulikajše svaki dan po dva čovika bivati i čuvati po redu; i ki bi na svoju porednju ne došal, ali vridna čovika ne poslal, zapada pene libar dva-naest«. ⁵² Prema tome, pučanin može sam doći na stražu, ali može poslati za zamjenu »vridnog čovika«; no, ako ne dođe na »poredovnju« ili ne pošalje zamjenika, plaća vrlo visoku globu od 12 libara. Ni vlastelin ne želi — u vlastitom interesu — osloboditi pučane od stražarskih služba. Zato u prije spomenutoj uputi Ludoviku Čikulinu iz 1599. g. obvezuje

⁴⁸ Hrvatski urbari, str. 88, 89.

⁴⁹ Hrvatski urbari, str. 87.

⁵⁰ M. Barada, n. dj., str. 104.

⁵¹ Hrvatski urbari, str. 195.

⁵² Hrvatski urbari, str. 144.

upravitelja neka zahtijeva od svih podložnika koji su se htjeli osloboditi od različitih služba »da spored drugimi straže derže i grada čuvaju«. ⁵³

Međutim, u Grobniku gdje nema, kako smo se mogli uvjeriti, posebnih vlastelinskih stražara-knapa, vlastelin postavlja na gradska vrata posebnog **vratar**a. On je »slobodan od drugih robot i dohodak svoje peršone, marljivo mora paziti na vrata i večer dužan zručiti ključ i porkulabu od vrat«. Uz njega su i strašci koji nose »listi u Riku, u Bakar i bližnja mesta«. ⁵⁴

Ako vlastelin ne može općinskog strašca natjerati na službu u svoj kaštel, on ga u Vinodolu često opterećuje, kao i svog knapa, **poštarskom službom**. Prema urbaru Zrinskih iz 1610/2 g. dužni su Grobničani držati »vsako leto dva vratara ki varoš zapiraju« i »v tom letu slobodni su živinskega dohotka, a dužni su vsako leto v v(e)čer ključ v kaštel nosti«. ⁵⁵ Zrinjski im ostavljaju na volju da sami odluče koliko će stražara postaviti »na varoških vratih v noći i va dne«, ali »ti strašci dužni su odnesti liste do Hrilina, Bakra, Rike, Kastva, Klane, dalje ne«. ⁵⁶ Trojica bakarskih stražaca »odnašaju liste do Grobnika, Rike i Hrilina«. ⁵⁷ Za razliku od drugih, bakarski stražari smiju ključe od gradskih vratiju »verno pri sebe držati«. Dakle, kao i kod knapa, poštarska se služba općinskih stražara koji postepeno prelaze i u vlastelinsku službu sastoji u dužnosti prenošenja pošte, ali poštarska služba svršava obično na granicama susjednih vinodolskih općina.

Uz spomenutu poštarsku službu opterećeni su i drugom tlakom još jedino grobnički vratari. Zrinjski zahtijeva od njih u početku XVII st. da »u letu svoje službe« dovezu u grad »derv vozi 25«. ⁵⁸ Međutim, on drži u Grobniku posebnog **listara** »ki liste odnaša do Ozlja i oslobođen je, kao i vratari, »od živinskega dohotka« za vrijeme službe. ⁵⁹

Potkraj XVI st. pojavljuje se još jedna vrsta stražarske službe koja bez sumnje nije tek tada uvedena. Dajući pismenu uputu Ludoviku Čikulinu, Juraj Zrinjski zahtijeva od njega da promijeni način održavanja **gorskih straža**. »Za straže gorske da rečeni naš oficial priemlje pinezi i da on za zastrašca gorskoga skerbi i tako se oće berže stražac najti i gora bolje čuvana biti, ni kako do sih dob, da su sami na to pasku nosili ter ni bilo ni straže ni penaz na hasan«. ⁶⁰ Gorske straže plaćaju svi oni koji nemaju od Zrinjskih »listi« o oprost u od plaćanja. Tako Zrinjski upravo u doba sastavljanja urbara mijenja način održavanja gorskih

⁵³ Urbari Zrinskih, str. 80.

⁵⁴ Hrvatski urbari, str. 195.

⁵⁵ Urbari Zrinskih, str. 88.

⁵⁶ Urbari Zrinskih, str. 89.

⁵⁷ Urbari Zrinskih, str. 92.

⁵⁸ Urbari Zrinskih, str. 89.

⁵⁹ Urbari Zrinskih, str. 88.

⁶⁰ Urbari Zrinskih, str. 81.

straža jer dotadašnje nisu, kako tvrdi, pučani ni plaćali ni savjesno održavali. Ova odluka Jurja Zrinjskog je vrlo lijep primjer kako se **radna renta pretvara u novčanu** i kako se pri tome oštećuje podložnik. Jer sad plaća gorske straže svaki podložnik (koji nema posebno oslobođenje), a prije je ipak imao mogućnost da izbjegne službu. To je i korak dalje vlastelina i mogućnost da povećavanjem otkupne svote za gorsku stražu poveća novčana podavanja podložnika.

Prema svemu što smo dosad izlagali ni jedna stražarska služba, vlastelinska i općinska, nisu osobito cijenjene. »Strašci« uživaju doduše neke povlastice vezane uz vrijeme njihove službe, ali one nisu velike.

U nešto boljem položaju su **trsaški soldati**, o kojima »plovani i notar trsaški i primicer modruški« Mikula Antić zapisuje »leta 1653« ovo: »Soldati 4, ki plaću imaju, dužni su svaki dan po črede⁴¹ u kaštelu stražit, a u noći svi četiri po urah stražit, a ne spat i ob osmoj ure u kaštelu se najti; i svaki od ovih je slobodan spuda pagnaz(?)«. Oni zajedno sa satnikom »peljaju kega u arešt« i vrše »ku drugu exekucion«, ali su za to posebno plaćeni.⁴² Prema tome, trsaški soldati su plaćenici i ne postavljaju se, po svoj prilici, iz redova trsaških pučana, pa ni ne dolazi u obzir oslobađanje od »kmetских dužnosti«.

U sličnom su položaju **drabant** ili **junaci** (grabanti) u vinodolskim općinama Zrinskih u XVII st. Premda urbari Zrinskih i Frankapana iz XVII st. ne spominju neke posebne vojničke službe u vlastelinskim kaštelima ili »turnima«, obračuni Ludovika Čikulina iz 1608—9 g. »o tračenju pinez« i »van danju pšenice i žitka« nabrajaju gotovo u svakom gradu uz **porkolaba** (kaštelana) i nekoliko **junaka grabanata** (ili drabanata). U svakom od 6 vinodolskih gradova koje u početku XVII st. drže Zrinski grabanti su **vojnici** u **službi Zrinskih** koji za svoju službu dobivaju plaću u novcu i u naturi. Oni su raspoređeni ovako: u Grobniku su uz porkulaba 3 drabanta, i »starešina ki vrata gracka zapira«; u Bakru su četvorica, u Hreljinu i Bribiru po dvojica, a u Grižanima i Driveniku po jedan.⁴³

Ovi »junaci«, stvarno »namještenici« vlastelina nisu poznati u ranijim stoljećima, na primjer u doba sastavljanja Vinodolskog zakonika. Njihovo namještanje u vlastelinskim kaštelima posljedica je novog vojničkog uređenja koje Vinodol dobiva u drugoj polovici XV st. kad se postepeno pretvara u »krajšite«. Nekadašnje vlastelinske dvornike i potknežine zamijenili su gubernatori, kapetani i porkolabi, dakle vojnici koji su u isto vrijeme upravljali i primorskim posjedima.

Prema tome, slobodnjaci o kojima smo govorili čine doduše posebnu grupu među vinodolskim stanovnicima, ali povlastice koje uživaju isto su tako skromne kao i njihov položaj. Oni nisu neophodni ni vlastelinu ni vlastitoj općini, vrše službe koje su prihvatili i zbog kojih uživaju

⁴¹ Po redu, redom. Lopašić, Hrvatski urbari, str. 163, bilj. 1 tumači: »Rieč ova osobito se mnogo rabila u službenom jeziku krajšnika za mienjanje straža«.

⁴² Hrvatski urbari, str. 163.

⁴³ AHZ, Spisi obitelji Sermage, Kutija II, br. 81.

neke olakšice bilo od općine ili od vlastelina. Broj slobodnjaka u pojedinim općinama nije velik — jer je njihovo privilegiranje uvjetovano stvarnim potrebama — štoviše, u XVII st. se u nekim gradovima broj slobodnjaka smanjuje.

b) Plemeniti (ljudi)

Već se iz dosadašnjeg izlaganja moglo razabrati da slobodnjaci nisu najodličniji sloj vinodolskih stanovnika. Oni nisu plemeniti ljudi u pravom smislu te riječi, iako su »slobodni«, tj. oslobođeni od nekih javnih tereta.

Međutim, i općina i vlastelin imaju dovoljno razloga da većim oprostima od javnih podavanja nagrađuju svoje ljude. Već u XIII st. »obitelj kućna gospodina kneza« razlikuje se po položaju od općinskih činovnika i »kmetova«. ⁶⁴ Za ubojstvo potknežina, permana i drugih vlastelinskih činovnika (čl. 29) knez smije uzeti vraždu bilo od »plemena zlotvorca« i ubojice koliko god bude htio, dok je za ubojstvo »kmeta« utvrđena visina globe (po čl. 31. globa je 100 libara). ⁶⁵ Kneževa »obitelj« je bolje zaštićena i u slučaju krađe. Po čl. 35. kradljivac koji ukrade »rič niku knezu ili nega dvoru ili podknežinu ili služabniku komu zgora pisanih« (tj. kneževim službenicima) plaća doduše i knezu »osud«, ali knežev činovnik ima pravo od njega zahtijevati sedmerostruku kaznu (globu). Kako upravo knežev činovnik ima u XIII st. povlašten položaj, pokazuje razlika između njih i »kmetova« i popova. Jer »kmeti i popi od tatbi meju sobu imijte 1 zakon«, kaže se u čl. 36. ⁶⁶ Taj im »zakon« dopušta samo jedan »osud«, dok »crkve, molstiri i opatiye« imaju pravo na »osud« koji vrijedi »od riči knežih ili službeniki više pisanih«. Razlika u položaju između »kmeta« kao općinskog činovnika i kneževih »služabnika« ponovo se očituje u čl. 50 prema kojem »kmet« uzima »za tadbu od ednoga 2, a dvor knež ili služabnici više pisani od ednoga 7«. ⁶⁷ Dioba vinodolskih odličnika na »kmetove« i »plemenite« dolazi još jasnije do izražaja u čl. 54. »A kmet za plemenita ne more biti odgovornik ni plemenit za kmeta prez prošćenja dvora.« Štoviše, »ako suprotiv učini, imaju platiti knezu vola 1, a toliko onomu, za koga bude odvetnik, volia 8 libar«. ⁶⁸ Prema tome, knez ne dopušta da se njegovi i općinski činovnici uzajamno brane i zastupaju na sudu bez njegova dopuštenja. Međutim, u čl. 75. se, nipošto slučajno, izjednačuju plemeniti, crikveni ljudi i »kmetovi« s »vsim inim ljudima« jer je u tom članku riječ o kneževu pravu na dio

⁶⁴ Riječ kmet koja se upotrebljava u vinodolskom zakoniku ne označuje kmeta u uobičajenom smislu te riječi, nego općinskog činovnika. Vidi N. Klaić, Što su kmetovi vinodolskog zakonika, str. 25 i d.

⁶⁵ M. Barada, n. dj., str. 110.

⁶⁶ N. dj., str. 112.

⁶⁷ N. dj., str. 118.

⁶⁸ N. dj., str. 122.

kazna, obveza i pogodba.⁶⁹ Dakle, kao i u 5. čl. knez zahtijeva za sebe dio globa itd. i ne gleda na to tko plaća spomenute novčane kazne.

Razlika u visini nadoknade za pretrpljenu štetu jedan je od najodlučnijih kriterija za utvrđivanje **društvenog položaja** pojedinaca u srednjem vijeku. Bez obzira na to da li iz izvori nazivaju slobodnima, plemenitima ili slobodnjacima, **kneževi činovnici** uživaju u XIII st. u Vinodolu najodličniji položaj. Knez se doduše ne ustručava da i od svog činovnika uzme globu ili stoku za svoje »jidenje« kad putuje po kneštvu, ali on će ipak svog činovnika nagraditi posebnim povlasticama koje ne uživa općinski činovnik. Vinodolski zakon na žalost ne govori ništa o položaju plemenitih. To je već utvrdio i M. Barada koji je, unatoč tome, pokušao pobliže odrediti sadržaj tog pojma, dakako u granicama svojih shvaćanja vinodolskog društva. Pošao je sa stanovišta da je u »našim srednjovjekovnim izvorima pojam plemenit jasan i određen« jer »do kasna plemenit u širem smislu ne znači drugo nego što i slobodan«.⁷⁰ Međutim, Barada ne polazi za rukom da upravo takav pojam plemenit = slobodan osvijetli izvorima. Misli da može ustvrditi da vinodolski plemeniti »nisu drugo nego posjednici vlastitih zemalja sa kojih knezu ne daju dohodak i po tome su oni plemeniti«.⁷¹ Bio je tako siguran u svoju definiciju da je sebi postavio »samo pitanje da li su oni po postanku podrijetla rodovskog ili vladarsko-feudalnoga«? Prvu je misao odbacio i došao je do uvjerenja da su »vinodolski plemeniti vjerojatno vladarsko-feudalnoga podrijetla«. Barada, nadalje, uspoređuje vinodolske plemenite sa slavonskim jobagionima kastro i »privatnim gradokmetima«. I najzad, poziva se na vinodolske urbare iz XVII st. kao na dokaz »plemenit u našim izvorima nije uvijek staleški naziv, nego da može biti i klasni te da znači slobodan«. Lutao je, dakle, ne razabравši ni najosnovnije pojmove te stoga i nije mogao dati konačan odgovor na pitanje koje je sebi postavio. Zaključio je, naime, da »plemeniti V. z. nisu sačinjavali stalež za sebe, nego klasu, bili su nešto slična prvotnim slavonskim gradokmetovima i predijalistima, dotično slobodnima, i to zato što nisu imali kmetskih obaveza prema knezu«.⁷²

Međutim, dokumenti iz XV i XVII st. kojima se Barada služi da bi stvorio svoj sud o položaju vinodolskih plemenitih (ljudi) tako su jasni da se iz njih bez poteškoće može utvrđivati položaj »plemića«. U prvom slučaju, u ispravi iz 1457. g. Stjepan Frankapan nagrađuje »za vernu službu svog vzljubljenoga kneza potknežina Zigmunta na Grobnici«⁷³ i to tako da »ona mirišta ko e kupil... i toliko i vrt« drži »za slobodno« i da je »prost i slobodan oda vsake službe male i velike i da ne imej biti nigdare v niednu službu, on i nega ostanak«⁷⁴ poli kmeti grobničkih,

⁶⁹ N. dj., str. 130. »Jošće: od vsih bandi, zagovori i račeni gospodin knez ima pravdu i punu oblast, tako zverhu plemenitih tako zvrhu ljudi crikvenih i zvrhu kmeti i zvrhu vsih inih ljudi, kako se zgora udrži«.

⁷⁰ N. dj., str. 54.

⁷¹ N. dj., str. 55.

⁷² N. dj., str. 57; potcrtala N. K.

⁷³ U Grobniku.

⁷⁴ Nasljednici.

ni v bir, ni v niednu drugu službu, malo ni vele, večnem zakonom prez vsakoga sprotivrečenja«. Žigmund je knežev potknežin, dakle knežev činovnik u Grobniku i knez »Štefan de Frankapan« ga oslobadja od svih tereta ne samo zato što mu je dobro i vjerno služio od mladosti, nego što se »i naprid nadiemo od nega (te) službe, naš ostanak od neg(a) i od negova ostanaka«. ⁷⁵ Prema tome, »plemenit čovjek« u Vinodolu **nije opterećen nikakvim podavanjima i službama** jer je povlasticu primio od kneza koji ga može i smije osloboditi od svih javnih tereta, pa dakako i od kmetske službe. Povlastica u ovoj darovnici nije samo osobna, ona vrijedi i za potknežinove nasljednike.

Da je titulus nobilitatis u XVII st., kao i ranije, upravo oprost od javnih podavanja, pokazuje i tri godine mlađi privilegij Martina Frankapana podijeljen samostanu sv. Marije u Crikvenici za neki vinograd. Vinograd koji od 1460. g. postaje samostanski oslobađa knez Martin tako da je »liber i franak od vsake gospodske službe, male i velike«. ⁷⁶ Isti knez Martin daje 1475. g. ponovo samostanu Sv. Marije selo Crman kal i to »za plemenito«, ⁷⁷ što znači da redovnici nisu od darovana sela trebali davati ili služiti Frankapanima.

Oslobođenja koja Petar Zrinjski daje nekim svojim ljudima u Vinodolu neprijeporna su svjedočanstva da se pojam »plemenitosti« ni u XVII st. nije izmijenio. Od nekoliko povlastica koje je, kako nas Lopašić obavještava, ⁷⁸ podijelio grobničkim obiteljima, najznačajnije su dvije: ona za kneza Frančiška Frankulina iz 1653. g. i Mateja Maršanića iz 1664. Prvi je za »hiže, krušnu peć i zemlje« oslobođen »oda svih i vsakih podavkov, haračev i tlake, kako i sulja vele i male živine« i Petar ga »učini za plemenita«; drugome je podijeljen oprost »od vsake dužne zapovidne tlake, pučke straže, listarije, tovorov, gombe, sprovodov, potoka i haračev i vsega puka tlake i iz vsake pučke službe«. Tumačeći sadržaj gornjih isprava Lopašić je s pravom istakao da u Grobniku u XVII st. »bijahu samo nekoje obitelji koje sami Zrinjani proglasiše plemenitimi i slobodnimi«. ⁷⁹

Prema tome, Frankapani i Zrinjski su oslobađali neke svoje činovnike od svih dužnosti i podavanja očito očekujući od njih »vjernu službu«. Broj takvih »oslobođenika« nije bio velik jer je vlastelin dijeleći povlastice oštećivao sebe i smanjivao svoje prihode. Međutim, ako su to bili

⁷⁵ Hrvatski spomenici I, str. 211—212.

⁷⁶ Hrvatski spomenici I, str. 223.

⁷⁷ Hrvatski spomenici I, str. 278—279.

⁷⁸ Hrvatski urbari, str. 189.

⁷⁹ Hrvatski urbari, str. 189, bilj. 1. Značenje pojma plemeniti potvrđuju još neke isprave Zrinjskih iz XVI st. God. 1567 daje na primjer (E. Laszowski, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI i XVII stoljeću, Knj. 1, JAZU 1951, str. 4) knez Juraj Zrinjski svom »slugi miseru Pieru Dentu« povlastice za »hiže v našem varošu bakarskom« da ih uživa »za plemenite«, tj. da od njih ne daje nikakva podavanja. Slično daju braća Zrinjski 1570. g. Ferencu Dešiću kuće i napušteno mlinište u Grobniku izjavljujući: »dali smo i darovali rečenu hižu i rečeno malinišće, nim i njihovu ostanaku, da imaju i ladaju naviki s pravicu vekivečnu prez vsakih dohotkov i tlake i da im je slobodno i plemenito«.

ljudi kao na primjer Frankulin — kojemu će Petar u vrijeme urote povjeriti upravu čitavog primorskog posjeda — onda Zrinski nisu žalili za izgubljenim prihodima.

Ipak plemeniti koje vlastelin dovodi u Vinodol ili ih izdvaja iz vinodolskog društva postaju »strana tijela« u novoj sredini. Između njih i pučana dolazi, posve razumljivo, do sukoba jer činovnik zastupa interese svog vlastelina. Premda ne znamo da li je i kapetan Ivan Gusić, upravitelj imanja Stjepana Frankapana, bio »plemenit« u gornjem smislu (tj. posebno privilegiran) i premda njegov odnos prema Grižancima 1544. g. nije pravilo već izuzetak, ipak ovakav primjer lošeg upravitelja pokazuje do kakvih je suprotnosti dolazilo između vindolskih pučana i vlastelinskih činovnika. Grižanci se tuže, kako ćemo još kasnije pokazati, da ih je Gusić »porabljavao prez sakoga zakona i prez spizi«.⁹⁰

Dosad smo govorili o plemenitima kao o **zatvorenoj staleškoj grupi** vinodolskog društva. To su ljudi koji uživaju najviše prava i to ih dijeli od drugih odličnika u istom društvu.

Ali, prolistamo li isprave XV stoljeća iz Vinodola naići ćemo, pogotovo u dokumentima koji se tiču pojedinih općina, i na **šire značenje izraza plemenit**, mjesto kojega se često kao sinonim upotrebljavaju i izrazi »**dobar muž**« ili »**dobri**« i »**poštovani ljudi**«. Podaci o njima su stari gotovo koliko i listine pisane hrvatskim jezikom. Već 1309. g. kad se »Novogradci v Novom, v dvoru gospodskom, na salu« bore s Bribiranima pred knezom Dujmom Frankapanom zbog granica, on, tj. knez »dâ pristava na tu pravdu zgora rečenu dobrih muži: prvo služabnika svoga Sutka, 2. Sominu, 3. Lukšana«.⁹¹ Nekoliko godina zatim prisustvuju pri »gledanju sopalskih zemal« koje su graničile s kotorskom, grižanskom i belgradskom općinom »**dobri počtovani muži**« i jedan između njih je i satnik Šebula iz Belgrada.⁹² God. 1375. skupljeni su u Baškoj satnik, dvornik, sudac, zatim Sil Marenov »ki biše službenik gospodina kneza Štefana« i »**ini dobri muži**«.⁹³ Oni su svjedoci pri jednom darovanju. U »pravdi meju Kotorani i meju Grižani za Drinin« pri siže »Kotoranov **dobrih muži** 12«.⁹⁴

Iz ovih i drugih isprava nije teško razabrati da su »dobri muži« na otoku Krku općinski i kneževi činovnici koji sudjeluju pri sklapanju pravnih poslova kao prisežnici ili kao svjedoci.

A tko su plemeniti ili dobri muži u Vinodolu u XV st. odaje vrlo zanimljiva isprava o zasjedanju »stola običnog pravde rečenoga Senja« (1437. g.),⁹⁵ tj. senjskog suda. »Ovdi zdola pisani **plemeniti ljudi** — piše

⁹⁰ Hrvatski urbari, str. 89.

⁹¹ Hrvatski spomenici, str. 75—76.

⁹² Hrvatski spomenici, str. 77—78.

⁹³ Hrvatski spomenici, str. 88.

⁹⁴ Hrvatski spomenici, str. 188.

⁹⁵ Hrvatski spomenici, str. 146—147.

Ivan Sakus de Lode, cesarski i općinski notar — sideći na sudišće na više pisanom stolu pravde na mestu ⁶⁶ zveličene naše gospode senske i pročaja, najpervo **plemeniti muž** Filip Radulović, hohmeštar,⁶⁷ **plemenit muž** sudac Štefan Ladaković, va to vrime **sudac senski, plemenit muž sudac** Jarula Senja, **plemenit muž** Ivan Matijašević, **plemenit muž** Ramberlot z Bužan, **plemenit muž** sudac Jakob Radulović«. U toj parnici sudjeluju kao pristavi sudac Jakob Mahonić iz Grižana, sudac Mihovil iz Kotora i Ivan Kružić iz Grobnika, a njih su poslali »rečeni **plemeniti ljudi** iz Vinodola«, tj. »vitez gospon Rosa« iz Bribira, plovani iz Novoga, Šimun pok. Andrije iz Senja, potknežin hreljinski i potknežin grobnički Mikula«. »Sentencija« je u tom sporu potvrđena »od rečenoga regimenta suckoga i od onih plemenitih ljudi više pisanih«.

Prema tome, »dobri muži« s otoka Krka i plemeniti ljudi u Vinodolu i u Senju — koji ima isto društveno uređenje kao i Vinodol — nisu samo kneževi činovnici. I **općinski činovnici**, prije svega suci i satnici, isto su tako plemeniti. Najzad, vinodolski će notar počastiti takvim naslovom i **običnog pučanina** ako je on kao »dobar čovjek« sudjelovao kod pravnog posla o kojem sastavlja ispravu.

Zato nas ništa ne sprečava da ponovimo zaključke koje smo stvorili o vinodolskom društvu u XIII st.: općinski činovnici su još uvijek **povlaštena grupa među pučanima** — oni su **vlastela** — i zato ih ponekad u izvorima pisari, bar terminološki, izjednačuju s kneževim činovnicima.

O tome kakve prednosti uživaju vlastela pred pučanima u XV st. svjedoči parnica koju 1428. g. vode »plčane brebirski« s crikveničkim fratrima zbog »trgovine«.⁶⁸ Knez Nikola Frankapan odbija tvrdnju bibrirskih pučana o njihovoj slobodnoj trgovini u fratarskoj luci u Crikvenici i dopušta da su samo »vlastela brebirski« slobodni od plaćanja tržne pristojbe (trgovine) i to u slučaju kad »bi ondi ča krcal svoga doma rod-noga blaga«. Naprotiv, »da ča bi kupil ali v zajam vzel, na prekup, tr ondi krcal, od toga e dlžan trgovinu dati ondi kako ini gost č(lov)k«.

Dakle, **vlastela** ili **gradski patricijat** ima pravo slobodnog trgovanja svojom robom, ali se povlastica ne proteže i na robu koju vlastelin kupi zato da s njom dalje trguje.

Nadalje, »**vlastel služi bir**«! Sudac Blaž iz Bakra i njegov brat Jandrejaš mole 1428. g. kneza Nikolu Frankapana da im dopušti »službu balištrom«, kako ne bi, poput svojih predaka, morali »poli vlastel biru služiti«.⁶⁹ Prema tome, bakarski »baleštrnici« su kao kneževi ljudi u boljem položaju od bakarske vlastele jer su »prosti i slobodni one službe kako inni baleštrnici«. Nikola Frankapan ne određuje doduše detaljnije jednu i drugu službu, ali iz molbe je suca Blaža jasno da bakarski vlastel služi težom službom nego bakarski strijelac.

⁶⁶ Na mestu = mjesto.

⁶⁷ Hohmestar, ofmeštar = iskvaren oblik od riječi Hofmeister = dvornik hrvatskim jezikom pisanih isprava.

⁶⁸ Hrvatski spomenici, str. 128—129.

⁶⁹ Hrvatski spomenici, str. 127.

Pokušajmo, dakle, stvoriti sliku o povlaštenom sloju, o vlasteli u vinodolskoj općini: vlastela su članovi gradskog patricijata koje izbacuju na površinu općinske službe. Čini se da prema nekim oskudnim podacima iz isprava XV st. smijemo zaključiti da su općinske časti⁹⁰ — prije svega satnik i sudac — dođuše nasljeđivale u nekim obiteljima, ali da time ipak nije narušeno demokratsko načelo svakogodišnjeg izbora općinskih činovnika. Kako su povlastice povezane sa službama **osobne** i vezane samo **uz rok službovanja**, to je stalna izmjena pučana u jednoj časti sprečavala da se spomenute povlastice pretvore u privilegij jedne obitelji. Drugim riječima, vinodolska vlastela nisu ni od koga dobivala posebne povlastice već se »vlasteosko pravo« stjecalo prihvaćanjem određene službe u općini. Ono, prema tome, nije trajno, već »tekuće« i prelazi na one koji vrše službu povezanu s određenim povlasticama.

Broj »dobrih muževa«, plemenitih ili vlastele u općini nije velik. Ako ubrojimo među vlastelu i »starije«, »starce« ili **vijećnike**, takvih osoba nije u vinodolskoj općini moglo biti više nego dvadesetak, najviše tridesetak.

Međutim, i među vlastelom postoji već odavna »redosljed« jer, posve razumljivo, nisu sve općinske službe jednako ugledne.

Već smo se mogli uvjeriti da vinodolska općina u doba sastavljanja statuta odnosno zakonika 1288. g. ima **svoje činovnike** koji su općinski odličnici. **Satnik, gradščik i busović** se po čl. 25. izjednačuju s »kmetovima« koji su tada također neki istaknuti općinski činovnici.⁹¹ Vinodolski **pop** je po čl. 36. u sličnom položaju.⁹² Međutim, nema sumnje da je od svih općinskih činovnika najodličniji **sudac**, premda o njemu, posve slučajno, u Vinodolskom zakoniku nema nikakvih podataka.

Ipak se tijekom vremena položaj ovih općinskih činovnika u odnosu prema vlastelinu postepeno mijenja. Smanjuje se, prije svega, uloga **satnika**, nekad samostalnog vojničkog zapovjednika vinodolske općine. On je dođuše još uvijek, kako se tvrdi u grobničkom urbaru iz 1642. g., »pučki oficijal«,⁹³ ali se mjesto vojničke službe koju mu preotima vlastelinov porkulab ili kaštelan, bavi drugim poslovima.

Satniku ostaje potkraj XVI st. **dužnost da skuplja pučanska podavanje**, prije svega sulj i »živinski dohodak« te podtoku ili »vinski dohodak«. Stoga je razumljivo da mu tada pripada i jedan dio od skupljenih podavanja. Prema podacima griškog urbara iz 1544. g., u kojem se naj-

⁹⁰ Vidi Društvena struktura kvarnerske općine, str. 123—124.

⁹¹ M. Barada, n. dj., str. 108. »Ošće: od bienja, ranenja i od stučenja meju kmeti nij band, nego soldini 40, ke krivac ima platiti knezu, a onomu ki bude bien 2 brava ter likariju. A to takoe od satnika i graščika i busovića, ki v sih esut pod zakon i pod pravdu kmetSKU, a ne ot s(lu)žbeniki; i po zakonu kmetščskomu sudet se; i nim est za uraženje zadovole učineno«.

⁹² M. Barada, n. dj., str. 112. »Jošće: kmeti i popi od tadbi meju sobu imijte i zakon. Da, ako ki ukrade rič niku nikoj crikvi ili molstiru ili opatii, držan e v osudu, kim je držan od riči knežih ili službeniki više pisanih«.

⁹³ Hrvatski urbari, str. 86.

opsežnije govori o prihodima satnika — urbar sastavljaju sami Grižanci — satnik dobiva najprije od općine »plaću« 10 libara (to je 2% od bira koji općina uplaćuje vlastelinu), zatim od »male živine« jednu »muzicu« (ovcu muzaru), a od velike ništa. Od podtoke, vinskog poreza, »gre satniku za najboljim kmetom kmet«.⁹⁴ To je formulacija koju ćemo naći i u urbaru Zrinjskih iz 1610/2, u popisu prihoda driveničkog i grižanskog satnika.⁹⁵ Vjerojatno je tako uređeno i u drugim općinama koje su imale satnike. Satnikov »živinski dohodak« može, kao npr. u Grobniku, biti određen i nešto drugačije — ondje dobiva satnik »ovcu z janjićem jednu«⁹⁶ —, ali vrijedi kao pravilo da satnik dobiva samo jednu »malu živinu« i da mu vlastelin ne želi prepustiti ništa od stoke »velikog zuba«. No, satnik ima i druge povlastice. »Puk griški« priznaje 1544. g. da je »satnik slobodan od svih stvari za ono leto dokli svrši leto svoga oficija«, ali je dužan dati težacima kad kopaju u gospodskom vinogradu »kruh i umak«.⁹⁷ Osim toga, »satnik od leta« nosi dvaput godišnje (na »mlado leto« i »na večer mesopusta«) »u grad Trsat na dar kokoše 3«.⁹⁸ Satnik zatim dobiva i 1/3, tj. 2 libre od »pene kmeske«, dakle dio sudskih globa. Nadalje, sve kuće na Trsatu daju satniku neko, vjerojatno manje novčano podavanje od kojega su oslobođene samo »crkvene kuće« i ljudi koji u njima stanuju.⁹⁹ Popisujući »mnoga običanja ka se od starine jesu obvršavala na Trsaščini« spomenuti »plovani i notar« Mikula Antonić zadržava se posebno na opisu satnikovih prava i dužnosti. On dobiva tada »kada se ka nevestica z Trsata na drugi konfin odpelja ... jedno spoznanje« i to tako kako se s njom ili »njezinim ljudima« pogodi. Na »nedilju mesopusnu« dužan je »dat starcem i gospodinu plovanu ali namesniku snažan obed«. Večer prije dužan je pozvati spomenute ljude k sebi jer se tada bira novi satnik.¹⁰⁰ Izbor se satnika obavlja po starom običaju »balotanjem« i »onaj ki već bude imel balot, ta ostane«. Stari satnik daje još »u ponediljak južinu, a u utorak obed«. Trsaški je satnik »od starine imel prinest u kaštel od dohotka bira dukat 16 prvu sredu korizme«, no, u XVII st. otpada to podavanje jer su Zrinjski vinograde uzeli i dali »pod četrtinu«. Zato tada, tj. u početku XVII st., satnik ima u zakupu samo neke vinograde u Dražici i od njih daje 13 libara godišnje.¹⁰¹

Prava preostalih vinodolskih satnika, njihovi prihodi i dužnosti nisu ni u jednom drugom urbaru iz prve polovice XVII st. zapisani jer urbari nisu cjeloviti (nedostaju obično »registri o pineznom dohotku«). U novi-

⁹⁴ Hrvatski urbari, str. 86.

⁹⁵ Urbari Zrinjskih, str. 100, 102. To vjerojatno znači da mu pripada jedan dio prihoda od najbogatijeg pučana.

⁹⁶ Urbari Zrinjskih, str. 86.

⁹⁷ Hrvatski urbari, str. 87.

⁹⁸ Hrvatski urbari, str. 156.

⁹⁹ Hrvatski urbari, str. 156.

¹⁰⁰ Hrvatski urbari, str. 163.

¹⁰¹ Hrvatski urbari, str 163—164.

gradskom urbaru se jedino ističe da satnik treba »podpunoma bir ali dohodkeistirati na vrime od kmetov porkulabu u ruke dati«. ¹⁰² Dakle, i u Novom je satnik od općinskog odličnika »degradiran« na utjerivača vlastelinskih prihoda.

I **graščik** — mogli bismo ga nazvati nekadašnjim općinskim kaštelanom — postaje suvišan otkad vlastelin ima u općini ne samo svoj dvor ili »turn«, kaštel, nego i u njemu **svog kaštelana** ili **porkolaba**.

Već sredinom XVI st. ne znaju Grižanci što će učiniti si »grašicom«. Čini se, naime, da se ni građani nisu htjeli prihvatiti tog »oficija«. Zato 1546. g. izdaje »griški kapitan« Mihal Vitović ispravu o tome »kako biše velika diferencija meju plkom Griškim cica oficija grašice«. Jer »niki govorahu da se morahu odkupiti, niki da ne i ne morahu najti gračika prez velike smutne«. Stoga stvaraju odluku »da ki ne bi prvo gračak, da koga godi satnik izbere i bude ugodan starijim i plku, da se nemozi odkupiti, ni odgovoriti po niedan put«. ¹⁰³ Iz toga zaključujemo da dužnost graščaka u XVII st. postaje dosta neugodna i zato je pučani ne žele prihvatiti. No, kako pri tome nastaju »smutnije«, Grižanci odlučuju da se izabrani graščik ne može zahvaliti na svojoj časti.

Graščika i sama općina u XVII st. manje cijeni i, dakako, manje plaća. Griški graščik dobiva samo polovicu satnikove plaće, dakle 5 libara, a i živinski dohodak mu je manji (od dobiva jednu jalovu ovcu). Od »velike živine« vlastelin ni njemu neće dati ništa, a za razliku od satnika, njegov je samo »srednji kmet od vina«. Sa satnikom je izjednačen tek po tome što je za vrijeme službe »oslobođen od svih stvari«. ¹⁰⁴

Čitajući urbar Zrinjskih iz početka XVII st., čini nam se, kao da u nekim općinama koje tada drže Zrinjski nema više graščika. Naime, u onom dijelu urbara koji govori npr. o dužnostima Grobničana nailazimo na podatak o **permanu** koji od otkupljenog sulja prima »ovcu jednu jalovu«. ¹⁰⁵ To je inače prihod koji u drugim općinama ide graščiku. Stoga se na prvi pogled čini kao da je vlastelinski perman ¹⁰⁶ u Grobniku zamijenio općinskog činovnika graščika. Takvoj pretpostavci ide u prilog i naziv **permanija**, kako se u Grobniku naziva daća koja pripada permanu, a koju ne poznaje ni jedna druga vinodolska općina. Međutim, da smo se prevarili pokazuje grobnički urbar iz 1642. g. Ondje se spominju »suci, satnik i graščik i ostali oficiali pučki« koji se mijenjaju pred porkolabom, ¹⁰⁷ pa otpada pretpostavka da je vlastelinski perman zamijenio općinskog graščika u grobničkoj općini. Ipak je vrlo karakteristično da se prema tekstu spomenutog urbara grobničkom graščiku ne daje nikakva dužnost — poslove s podložnicima obavlja kaštelan ili porkolab grobnički — a nema ni riječi o njegovim prihodima. Ostaje zato još uvijek mogućnost da se graščik doduše spominje u urbaru, ali da je njegov »oficij« preuzeo grobnički perman.

¹⁰² Hrvatski urbari, str. 143, 144.

¹⁰³ Hrvatski urbari, str. 86.

¹⁰⁴ Hrvatski urbari, str. 86—87.

¹⁰⁵ Urbari Zrinjskih, str. 80.

¹⁰⁶ O permanima u XIII st., tj. u doba sastavljanja vinodolskog zbornika vidi M. Barada, n. dj., str. 66 i d.

¹⁰⁷ Hrvatski urbari, str. 194.

Hreljinski grašćik dobiva u početku XVII st. također »jednog jalovog brava«, a 2 spuda vina mu je nagrada za skupljenu potoku. Prema dogovoru s vlastelinom »grašćik je dužan tu podtoku v grad snositi i spraviti, a nemu ide vina spuda 2«. ¹⁰⁸ **Driveničkog grašćika** naprotiv »ide vina na leto spud jedan«, premda se u urbaru ništa ne spominje da je dužan skupljati »vinski dohodak«. U Driveniku, Grižanima i Bribiru njegov je »brav jalov jedan« od sulja, a od potoke »srednji kmet«. ¹⁰⁹

Spomenuli smo da je najugledniji općinski činovnik ili »pučki oficijal« upravo **sudac**. ¹¹⁰ Svaka vinodolska općina ima po dva suca, jednog vlastelinskog, a drugog pučkog. ¹¹¹ Zato se u griškom urbaru iz 1544. g. ističe da suca oslobađaju od podavanja »gospodin (tj. vlastelin) od sebe, a puk od sebe«. Sudac je tako slobodan »od svih stvari«, ¹¹² iako se čini da u nekim općinama nije oslobođen i od svih služba. Naime, ponešto iznenađuje obveza grobničkih sudaca iz 1642. g. Oni su dužni »držat stražu vu dne i v noći marljivo pod penu«, dužnost koju drugi vinodolski urbari iz početka XVII st. ne spominju.

Nedostatak izvora iz XVII st. ne dopušta da stvaramo zaključke o ranijem običaju prema kojem se sudačka čast održavala u nekim obiteljima. Vjerojatno se u tom pogledu ni u XVII st. nije mnogo izmijenilo. Načelno vlada još uvijek, kako smo istakli, demokratski običaj godišnje izmjene općinskih činovnika. U grobničkom je urbaru iz 1642. g. zapisano: »Suci, satnik i grašćik i ostali oficiali pučki moraju preminiti se vsako leto pred porkulabom, ali pak potvrditi se moraju, koji su za posal i pravicu«. ¹¹³ Pučkog suca dakako biraju pučani, a »suca pako koj se zove gospodski izibrat mora kaštelan«. Novljanski urbar iz početka XVII st. zahtijeva od sudaca »da imaju polag svoje prisege i duševnosti, nijedne prijazni ni neprijazni ne gledajući, pravde pitati i suditi«, prije svega zato da »se ljudi zli sviste i u strahu drže, a dobri moru z mirom živiti«. I »komu bi se pravda nevidila, ondi da se more pravda pred samoga gospodina pozvati, kako je tomu stari zakon bil, i pred trih gradih naprvo, ako mu je drago, da se more prizvati, ako mu se krivo bude vidilo«. ¹¹⁴

I najzad, među općinske odličnike, dakle među vlastelu, valja ubrojiti **starce, starije ili vijećnike** koji se u urbarima iz XVII st. jedva i spo-

¹⁰⁸ Urbari Zrinskih, str. 97, 98.

¹⁰⁹ Urbari Zrinskih, str. 101, 102.

¹¹⁰ Vrlo je zanimljiva »spomenica« Novljanina Ivana Kargačina iz druge polovice XVIII st. (Kargačin je bio maire za francuske okupacije; vidi Hrvatski urbari, str. 147) kojom on komentira novljanski urbar iz XVII st. Govoreći o izboru pučkog suca kaže i ovo: »Puk je od starih vrimen izabiral između puka dvanaest sudac, koji su činili sud kako magistratualski pod prisedjem kapitana ali sudca gospodskoga, kako svidoći kopia sentencie, ali ti odluk istoga suda«.

¹¹¹ O izboru sudaca na Krku vidi N. Klaić, Knezovi Frankapani kao krčka vlastela Krčki zbornik 1, Krk 1970, str. 155, 160, 166—167.

¹¹² Hrvatski urbari, str. 87.

¹¹³ Hrvatski urbari, str. 194.

¹¹⁴ Hrvatski urbari, str. 137.

minju. Oni ne dolaze u neposredan odnos prema vlastelinu, a gotovo svi urbari iz tog vremena popisuju dužnosti i prava podložnika. Stariji ponegdje, kao na primjer u Hreljinu, pomažu određivati visinu potoke ili vinskog dohotka,¹¹⁵ ali urbar ne spominje kakvu nagradu dobivaju za učinjeni posao. Na Trsatu imaju određenu ulogu pri izboru satnika i zato ih je on dužan pogostiti. Čini se da bismo smjeli zaključiti da se njihov društveni položaj tijekom stoljeća nije izmijenio. O njihovim pravima i dužnostima u Vinodolu u XVII st. naprotiv nije moguće ništa pouzdano utvrditi.

Nema razloga pretpostavljati da je **vinodolski pop** u XVII st. manje cijenjen nego što je bio ranije, na primjer u doba sastavljanja Vinodolskog zakonika. O povlaštenom položaju crkvenih ustanova, prije svega nekih crkava i samostana na području vinodolske knežije, dovoljno jasno svjedoče mnogobrojne darovnice Frankapana.

Danas se može bez ustručavanja napustiti Baradina pogrešna teorija o »kmetском položaju« vinodolskog svećenstva. Barada je zbog lošeg tumačenja zakonika bio uvjeren da je vinodolsko svećenstvo »bilo uglavnom kmetovima klasno najbliže«, da je bilo »u lično podređenom stanju«, »potpuno pod sudbenom vlašću kneza, a ne biskupa« itd.¹¹⁶ Korijen njegove zablude ležao je u pogrešnom tumačenju izraza kmet u vinodolskom zakoniku, tumačenje koje je Baradu natjeralo da izmisli tobože ropski položaj svećenstva. Zato tu zabludu nije bilo teško razbiti i staviti vinodolske popove na ono mjesto koje su u stvarnom životu zaista imali.¹¹⁷

Urbari Zrinskih i Frankapana iz XVII st. nabrajaju gotovo u svakoj općini po nekoliko crkvenih ustanova koje su posebno privilegirane.¹¹⁸ Popovi su također oslobođeni od plaćanja bira ili im je dužna svota smanjena da ne bi, kako se kaže za popa Starčića iz Bakra, »spored drugimi kmeti gospodina milostivog« služio. Nekim svećenicima odstupaju Zrinski jedan dio svojih vinskih dohodaka.

Suvišno bi bilo i dalje nabrajati primjere o povlaštenim svećenicima u Vinodolu u XVII st. što je naselje bilo veće i što je njegova crkvena organizacija snažnija, povlastica je bilo više. Dakle, položaj se vinodolske crkve tijekom stoljeća uopće nije izmijenio.

¹¹⁵ Urbari Zrinskih, str. 97.

¹¹⁶ M. Barada, n. dj., str. 52 i d.

¹¹⁷ Vidi o tome: Radovi Filozofskog fakulteta, odsjek za povijest, Zagreb 1962. N. Klaić, Što su kmetovi Vinodolskog zakona, str. 40 i d.

¹¹⁸ U Grobniku je oslobođena od podavanja (odnosno darovano joj je 6 libara) bratščina sv. Marije (Urbari Zrinskih, str. 84), a »popa Stipana Sandrića slobode gospodin milostivi libar 8«. U Bakru je oslobođen »pop Gerga« (oprošteno mu je 9 libara), crkvi sv. Lucije 6 libara, »kući fratarskoj« 4 libara, »popu« Starčiću 3 libre i 1 beč, popu Touniću 5 libara i 19 soldina; U Hreljinu nije oslobođen nitko, a u Bribiru samo sv. Petar od 18 libara.

c) Vlasi — vojnici

Premda ćemo o vlasima¹¹⁹ kao vinodolskim stanovnicima raspravljati kad budemo govorili o vinodolskim podložnicima, ipak treba ovdje izdvojiti grupu **povlaštenih vlaha — vojnika, krajišnika** koji se u početku XVII st. naseljuju u Liču.

Činjenica je doduše da se vlastela u XVII st. opiru militarizaciji svojih posjeda nastojeći da vojničku dužnost prebace na podložnike, ali se Zrinskim prvih godina XVII st. pruža prilika da na svom posjedu nasele vlahu Krmpočane koji su »iz patarinske zemlje izašli na kršćanstvo«.

Vijesti o naseljavanju Krmpočana i o njihovom odnosu prema Zrinskim toliko su kontradiktorne, a literatura o čitavom problemu pristrana da se naprosto nameće novo i nepristrano tumačenje ovog pitanja. Spor između tih vlah-vojnika i Zrinskih odnosno Čikulina vrlo je zanimljiv, a sačuvani dokumenti omogućavaju da se do pojedinosti prati čitav proces naseljavanja.

Krmpočani su samo jedna od vlaških skupina, dakle prebjezi, koji su, pozivani najviše od krajiških zapovjednika, bježali potkraj XVI i u početku XVII st. u Hrvatsku i Slavoniju. Vojnim zapovjednicima, dakako, nije bilo teško pozivati vlahu — koji se u izvorima nazivaju i uskoci, prebjezi, Srbi itd. — na imanja hrvatskih velikaša jer su im davali zemlje koje nisu bile njihove. U Hrvatskoj su to ponajviše posjedi Zrinskih i Frankapana. Valja doduše priznati da su ti posjedi bili uglavnom pusti i neobrađeni, ali se hrvatski velikaši, posve razumljivo, nisu odriicali prava vlasništva nad njima. Zato se u Gomirju, Ogulinu, Liču itd. ponavlja uvijek ista slika: krajiški zapovjednici dovode prebjege ili vlahu obećavajući im slobode koje su imali u Turskoj, a hrvatski velikaši ne žele izgubiti svoje zemlje i zahtijevaju da ih novi naseljenici priznaju kao vlastelu. Tako se godinama vodi dvoboj između nadvojvoda i krajiških zapovjednika s jedne i velikaša s druge strane, borba u kojoj vrlo često stradavaju sami vlasi. Naime, hrvatski velikaši pošto su se uvjerili da ih vlasi ne žele slušati i da im nanose štete traže od vladara da ih preseli s njihovih posjeda, a kranjski staleži odbijaju često novčanu pomoć za vlahu jer su, kako tvrde, pljačkali i njihove podložnike.

U starijoj su se našoj historiografiji ti sukobi tumačili pristrano prije svega zato što se polazilo s krivog stajališta da su svi vlasi bili Srbi.

¹¹⁹ Kad govorimo o vlasima u XV i idućim stoljećima onda mislimo na šire značenje te riječi, tj. na onaj stočarski elemenat koji je stoljećima u peri-odičkim i stalnim kretanjima silazio s planina prema jadranskoj obali. Riječ vlah u tom razdoblju naznačuje stranca za određenu sredinu uopće (na primjer, građanima dalmatinskih gradova svi stanovnici »preko brda« su vlasi ili morlaci bez obzira iz kojeg su kraja došli) i nema nikakvo »nacionalno značenje. Međutim, u XVI i XVII st. dobiva riječ vlah i još jedno uže značenje, tj. jedan je od naziva za onaj vojnički elemenat koji napušta turski teritorij i bježi u naše krajeve nastojeći da zadrži svoj privilegirani vojnički položaj. No, takvi se vojnici — krajišnici zovu još i prebjezi, uskoci, Srbi itd. Prema tome, nije bitna u pojedinim slučajevima terminologija, nego stvarno stanje novih naseljenika.

Tako je A. Ivić netačno tvrdio da su »najžešći protivnici Srba u Hrvatskoj bili Zrinski i Frankopani« i da su »obe ove grofovske porodice dokazivale uporno da njima pripada Gomirje i druga mesta, što ih Srbi naseliše«. ¹²⁰ Bilo mu je jasno da su vlasli »koji su mahom došli prema ugovoru sa graničarskim zapovednicima« povećavali »znatno moć ovih jer su u Srbima dobili najodličnije vojnike«. Bilo je, dakle, kako Ivić dalje priznaje, »u rođenom interesu tih zapovjednika... da se Srbi ne potčine plemićima«. I kao da su se vlasli doista naseljavali na »ničijoj zemlji«, Ivić je osudio Zrinske i Frankopane kao tobože »najžešće protivnike Srba u Hrvatskoj«. Stoga mjesto da osudi krajiške zapovjednike kao otimače hrvatskih zemalja, Ivić prelazi u drugu krajnost prikazujući Zrinske kao nasilnike. Pri tome je bio toliko neobjektivan da je prešućivao ne samo dvoličnu ulogu doseljenih vlaha prema hrvatskoj vlasteli, nego i njihove pljačke koje su u krajnjoj liniji pomagali krajiški zapovjednici. Nije mu zato bilo u interesu da pokaže kako su te vlahe osudili npr. kranjski staleži koji su 1609. g. otvoreno odbili da novčano pomažu vlahe jer pljačkaju i njihove ljude i zato »disem armen lanndt hir mehr schad als nuzlich gewesen«. ¹²¹ Govoreći o odnosu Zrinskih prema ličkim vlasima mimoišao je sve dokumente koji su pokazivali kako su Zrinski i Čikulini pomagali Krmpočane. Potonjega je prikazano kao čovjeka koji je »nemilice proganjao doseljenike«. ¹²² Premda su mu izvještaji o pljačkanju ličkih vlaha kao i uloga generala Vida Kisela bili poznati, Ivić je to nazvao »samostalnom akcijom u odbrani od svojih ugnjetaca«! On se toliko zaboravlja da govori o »većitom uznemirivanju i intrigiranju od strane Zrinskog i Frankopana«, ¹²³ a odobrava postupke vlaha — ili kako ih netačno naziva Srba — koji »su bili prilično skloni na osvetu i na otimanje«! ¹²⁴

Prema tome, Ivić nije mogao dati objektivni prikaz doseljavanja vlaha u Hrvatsku i Slavoniju uopće i u Lič napose. To utoliko više treba požaliti što je imao u rukama raspravicu A. Károlyia »*Vlachen-Auswanderung aus der Gegend von Bihać zu Ende des 16. Jahrhunderts*« u kojoj spomenuti autor mnogo trijeznije raspravlja o doseljenju upravo ličkih vlaha. ¹²⁵

Kad je E. Laszowski izdavao urbar Zrinskih iz početka XVII st. štampao je u dodatku i zakletvu Krmpočana iz 1605. g. i darovnicu Nikole Zrinskog za Lič iz iste godine. ¹²⁶ Unatoč tome što je Laszowski imao

¹²⁰ Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju. Prilog ispitivanju srpske prošlosti tokom 16. i 17. veka, Sremski Karlovci 1909, str. 33. Zaista je neobično da je Ivić osuđivao Frankopane i Zrinske zato što su dokazivali da su posjedi na koje su naseljeni vlasli njihovi, kad se po sačuvanom izvornom materijalu lako mogao uvjeriti da su spomenuti hrvatski velikaši doista stoljećima vlastela u tim krajevima.

¹²¹ R. Lopašić, Spomenici hrvatske krajine, I, MSHSM XV, 1884, str. 368.

¹²² N. dj., str. 38.

¹²³ N. dj., str. 39.

¹²⁴ N. dj., str. 40.

¹²⁵ Wiss. Mitt. aus Bosnien u. der Hercegovina II, Wien 1894, str. 258—267.

¹²⁶ N. dj., str. 106—108.

u rukama nove dokumente koji su mu omogućavali da objektivnije gleda na odnos vlasi — Zrinski, on je ipak ustvrdio da su »Zrinski počeli tlačiti Krmpočane«.¹²⁷ Laszowski je upozorio na Čikulinovu ulogu u tom sporu i donio je popis triju vlaških grupa koje su, kako pretpostavlja, također živjele u Liču.

Prema tome, danas raspoložemo s dosta izvorne građe da odnos vlahha Krmpočana i Zrinskih osvijetlimo u pravom svjetlu, tj. nepristrano, ne prikrivajući negativne poteze jednih i drugih.

Prve vijesti o naseljavanju vlahu u Lič potječu iz 1603. g. General hrvatske krajine Vid Kisel predlaže nadvojvodi Ferdinandu Lič kao mjesto u kojem bi se mogli smjestiti vlasi koji su nedavno došli pod vodstvom dvojice knezove (i braće).¹²⁸ On ne zna pogodnije mjesto jer Lič leži na krajini, pust je i može biti »starkhe vormauer dem Carst vnd der Peukh dermassen dienstlich sein, das mans nicht besser wünschen künnte«. Ali, kako se približava zima i nemoguće ih je opskrbljivati, bilo bi zgodno da se nasele tek u proljeće kad mogu i sami obrađivati zemlju. Ako nadvojvoda misli da su mu ti vlasi potrebni ipak i ove zime, neka mu javi kako bi mogao »die arme leut« na vrijeme opskrbiti hranom.

U ovom Kiselovom prijedlogu nema ni riječi o tome da Lič pripada Zrinskima i da prema tome ni general hrvatske krajine nema nikakvo pravo da bez znanja i pitanja Zrinskih raspolaže s tim područjem. Stanovište generala Kisela — mogli bismo kazati da je to i službeno stanovište krajiških zapovjednika — treba to prije osuditi što se od kraja XVI st. vodi ogorčena borba za Gomirje na kojem su također krajiški zapovjednici naselili nekoliko krajiških, odnosno vlaških grupa.

Ponovne vijesti o ovoj velikoj skupini dosljednih Vlahu potječu iz 1605. g. kad senjski kapetan Danilo Frankol javlja nadvojvodi Ferdinandu da je vraćajući se iz Turske doveo više od 700 duša, »darunter 200 ausserlöbne wehrhaffte vnd versuechte khruugs-männer sein«.¹²⁹ Kako je Frankolovo pismo iz 5. V 1605., a zakletva vlahu Krmpočana iz 16. VI iste godine,¹³⁰ to su se bez sumnje Krmpočani pridružili onim vlasima koji su iz Like i Ravnih Kotara pod vodstvom Frankola prebjegli u Hrvatsku.

Prema tome, jedna se grupa vlahu doista naseljuje u Liču i zato, posve razumljivo, Damjan Kermpočanin »knez nad vlasi sadašnjimi v Liču« i četiri njegovi vojvode polažu »rotu ili prisegu... v Hrelinu v cirkvi stolnoj u svetom Jurju«.¹³¹ Donosimo spomenutu zakletvu u cijelosti kako bismo čitatelju omogućili da stvori vlastiti sud o odnosu Zrinskih i ličkih vlahu.

»Ja Domjan¹³² Kermpočanin knez¹³³ nad vlasi sadašnjimi v Liču i Toma Skuropović, i Toma Marković, i Marko Balinović, i Mile Butorčić,

¹²⁷ N. dj., str. 78.

¹²⁸ Spomenici hrvatske krajine I, str. 317.

¹²⁹ N. dj., str. 340.

¹³⁰ N. dj., str. 343—344; Urbari Zrinskih, str. 106—107.

¹³¹ Urbari Zrinskih, str. 106.

¹³² U vrlo iskvarenom njemačkom prijevodu zakletve koji donosi Lopašić (Spomenici hrv. krajine I, str. 343—344) knez se naziva Demian, a stvarno je to Damjan Petrović.

i sa vsimi Kerpčane, veliki i mali, na današnji dan obitujemo se i prisežemo za svih nas i za vsu našu ditcu, sadašnju i ki se za nami porode, sada i viku(v)ikoma plemenitomu i dobro rojenomu knezu Juliu Čikulinu, kapitanu i gubernatoru Vinodola za uzmožno gospodu, gospodu Miklouša i Jurja Zrinskih, vikovičnu gospodu, i prisežemo rečenomu knezu Juliu Čikulinu v kipu naše milostive gospode, gospode Zrinskih zgora imenovanih, mi vsi za se i za naš ostanak: najpervo, gospodinu bogu ocu i sinu i svetomu duhu, svetomu trojstvu, jedinomu bogu, da hoćemo verni biti, u (?) verni i pokorni biti i služiti našoj milostivoj gospode Zrinskim i nih ostanku vikomvikoma dokli su nam glave naše na nas. **I mimo nih gospodstva nećemo nigdar drugo gospodu za našu gospodu spoznati ni deržati**, ni za nikakove potrebe ili teškoće naše obnahajati ni stuživati, nego rečenoj našoj milostivoj gospodi Zrinskim, buduć se mi dvigli iz turske zemlje, da meju kerstjani verno živeti i umriti bude-mo mogli v kerščanstvu, neimiući nastanjenja, **molimo se pod obaru i krilo rečene gospode Zrinskih**; koja naša milostiva gospoda razmišljajući naše nevolne potrebsćine, kako smo mi iz patarinske zemlje izašli na kerščanstvo, **milostivo dopustili su nam ovdí na imanju nih gospocstva vinodolskomu v Liču, na kotaru hrilinskomu nastaniti nam se**. Zato zo-speta potvrđujemo našo običajno vernost i prisegu, da hoćemo vsem verni biti i pokorno našu službu skazivati vu sakoj zapovidi naše milostive gospode i da nećemo mimo dopušćenja nih gospocstva ili nih gos-pocstva gubernatora niednoga k sebi primati ni nastaniti, ni kotara deliti prez volje gospodske, ni na put v vojsku, ni u četú hoditi, ni po suhu ni po moru prez dopušćenja i znanja gospodina milostivog ili nih gospodstva kapitana; ni zataiti dobitka turskoga, koga dobudemo i pravo našoj milostivoj gospodi del i dar davati od mala i velika. I da hoćemo glave naše pogubiti na vsako obrambo nih gospodstva kmetov vinodol-skih i ostaloga vsega imanja i gospodstva rečene naše milostive gospode. I tata i razbojnika i zločinca polag sebe deržati nećemo ni zataiti ga. I ako se ki najde da ga imamo mi sami dopeljati našoj gospodi da im oni za kaštigu budu. I ako kada **suproti toj našoj prisege vćinimo, mi se sada vsi kupnice osujujemo za nepokornih i nevernih i da nam naša milostiva gospoda glave sramotno posiku i veržu na nas i na život naš i ostanka našega i na ditcu našu onu kaštigu, onako kako bude volja naše milostive gospode**.

I tako se mi stanovito obećiamo, prisežemo obderžati. Tako nam go-spodin bog pomozí, otac, sin i duh sveti, jedini bog i nerazdiljeno troj-stvo. Amen.¹³⁴

Upada u oči čñnjenica da sami vlasí mole Zrinske da ih primi na svoj posjed u Liču, a da će mu oni pokorno služiti. Oni, nadalje, obećavaju da neće primati k sebi nove prebjege, da neće ratovati bez dopušćenja

¹³³ U spomenutom njemačkom prijevodu Damjanova titula je prevedena: weyda vber die Wallachen zue Lytsch«.

¹³⁴ Urbari Zrinskih, str. 106—107.

Zrinskih i da će im davati onaj dio plijena i »dara« koji im pripada. Ne budu li se držali zakletve, Zrinski ih može kazniti ili, štoviše, pogubiti.

Zakletva, prema tome, ne sadrži ništa što bi Krmpoćane moglo odvratiti od Zrinskih. To je tipičan ugovor između vojnika-krajišnika i vlasnika zemlje na kojoj se on naseljuje jer su Zrinski primili ličke vlahu kao vojnike i jedino tako su s njima i postupali. Ta jedina obveza na koju su se Krmpoćani zakleli je predavanje dužnog dijela plijena! Razumljivo je da su kao vojnici bili dužni braniti i vinodolsko vlastelinstvo. Nigdje u ugovoru nema ni traga bilo kakvoj namjeri Zrinskih da ličke vlahu pretvore u kmetove. Štoviše, oni ne postavljaju ni **nikakve zahtjeve za bilo kakva podavanja**, premda je dobro poznato da su vlasni—stočari u vinodolskom vlastelinstvu u to doba plaćali Zrinskima »vlaški bir«.

Jedno pitanje ipak ostaje otvoreno: Zrinski ne obećavaju ovim vlasima—vojnicima **nikakvu plaću**, smatrajući bez sumnje da će oni sami pljačkom dovoljno »zaraditi« za život. Ali, Zrinski je, kako ćemo još pokazati, na drugi način pomogao Krmpoćanima.

Za naseljavanje je ličkih vlahu bio najzaslužniji upravitelj vinodolskih imanja kapetan Julije Čikulin i zato mu se Nikola Zrinski odmah i odužio izdajući već 15. VII 1605. darovnicu za Lič. Nikola Zrinski priznaje da je Čikulin, imajući na umu korist i zaštitu »artium nostrarum in confinibus Croatiae et maritimis existentibus« pozvao iz Turske i naselio u Liču 50 obitelji nazvanih Krmpoćani (nuncupatas Carampotti), među kojima su »ducenti optimi, selecti, in finibus illis experti milites, christianae fidei professores«. Oni su se smjestili u Liču koji je preko 200 godina bio pust i pružao je mogućnost neprijatelju da prodre sve do Furlanije. On, Čikulin im je podijelio zemlju i počeo im je graditi kulu kako bi imali što sigurniju zaštitu od neprijatelja. Zbog svih tih zasluga Nikola Zrinski mu daje Lič s pripadnostima.¹³³

¹³³ Urbari Zrinskih, str. 108. »Nos Nicolaus comes perpetuus a Zrinio ac comes comitatus Zaladiensis memoriae commendamus, quod consideratis matureque perpensis fidelibus seruitiis in nos et dominum genitorem nostrum pie recordationis per plures annos collatis, omni studio et diligentia per nobilem et egregium, fidelem dilectum Julium Czykulin, arcium nostrarum maritimarum Vinodoly praefectum, et quod **nuper anno superiori** prospiciendo conseruationi et augmento rerum, arciumque nostrarum **in confinibus Croatiae et maritimis existentium, quinquaginta integras familias nuncupatas Carampoti**, in quibus ducenti optimi, selecti, in finibus illis experti atque belicosi extant milites, christianae fidei profesofores, **ex Turcica ditione reuocatas**, in solo nostro — a ducentis ante annis insulto et desolato, nuncupato Lic, unde hospitibus ad deuastationem nedum Carsi, sed finium usque Italiae in Foro Julio prouinciarum serenissimi archiducis Ferdinandi Austriae abque ullo obstaculo patebat aditus — **nostro scitu et promissione terrenis ad collendum illis distributis, collocauit**, arci etiam, ut tam illis, quam religioni totae aduersus hostes in posterum sit tutissimum propugnaculum fabricari instituit, fundamentaque eiecit. Volentes huiusmodi fidelia seruicia promeritis gratiis et donis recognoscere, memorato Czykulino et posteris suis **su-prascripta nostra loca Lic cum omnibus, quae ad illa spectant, libere atque pleno iure per nos et successores nostros perpetuo concedimus atque in illis eum inuestimus . . .**«.

Kapetan Čikulin je naseljenim i očito neopskrbljenim vlasima u Liču odmah pomogao dajući im »na račun« pšenicu i sukno.¹³⁶ Već je Laszowski donio račune iz kojih se razabire koliko je potrošeno na vlahu u prvim godinama nakon njihova naseljenja. »Tako su se god. 1605/6. zadužili Čikulinu: **Krmpočani** 574 forinta, 63 krajcara i 1 beč; **Vojnici** 54 f., 40 kr. i **Gvozdenovi ljudi** 164 for.«¹³⁷ Još 1609. g. sastavlja Čikulin »račun popisano što se potrošilo na vlahu Kermpute koji su nastanjeni v Liču«. Jer »kada su došli iz turske zemlje kruto nevolni i gladni i za obderžastje i hranitće odlučili su gospoda milostiva da im se daje što se more i što **im potrebno bude**«. ¹³⁸ Tada im je poslano iz Bakra hrane i robe u vrijednosti od 259 forinti.¹³⁹

Prema tome, Čikulin je vlaške zadužnice predavao Zrinskim — one su sačuvane zbog parnice koju kasnije Zrinski vodi s Čikulinom — od čijih je dohodaka uzimao novac i robu za Krmpočane.

¹³⁶ Nikola Zrinski se obraća Čikulinu i 10. IX 1605. iz Čakovca (Građa za gospodarsku povijest, str. 23) kratkim pismom zbog Krmpočana jer je Čikulin već prije zahtijevao od njega da se ličkim vlasima »poboljša list«, na što Zrinski pristaje. On piše Čikulinu neka mu označi kakve »polakšice« trebaju spomenuti Krmpočani, pa će im izdati novi list i zapečatiti ga »da budu vu nas oni, a mi vu njih vernosti sigurni«. Krmpočanima je pozeblo žito i zato »jim valja za zimno žitka dati, taku vučinite, po računu dajte jim ga, pak ga neka plate, kako pišete«. Neke, uostalom, »s njimi kako najbolje znate ravnajte, da se stalni i verni najđu«.

¹³⁷ Urbari Zrinskih, str. 76.

¹³⁸ AHZ, Spisi obitelji Sermage, kutija 81.

¹³⁹ Urbari Zrinskih, str. 76. 7.

Ovo su imena Krmpočana i još dviju grupa vlahu (Vojnici i Gvozdenovi ljudi) koja su upisana u Čikulinovu registru.

Krmpoti:

1. Domjan Petrović, knez, 2. Tadija, njegov sinovac, 3. Tomica Skorupović, 4. Ivan Skorupović, 5. Milašin Skorupović, 6. Martin Malovridnak, 7. Božić Bilosalić, 8. Vuk Marković, 9. Ivan Krivalica, 10. Radoje Pečijanić, 11. Vuk Lersić, 12. Mikula Mihovilić, 13. Vid Šimunović, 14. Ivan Dragovanić, 15. Jakob Vukoslavić, 16. Vid Balinović, 17. Toma Marković, 18. Juraj Balinović, 19. Ivan Kovač, 20. Marko Šimunović, 21. Jerolin Mikulić, 22. Tadija Mihovilić, 23. Pavao Mihovilić, 24. Vugin Burulović, 25. Mihovil Burulović, 26. Martin Burulović, 27. Matija Opurko, 28. Ivan Oporković, 29. Miloš Hromec, 30. Miloš Botorčić, 31. Botorčić, 32. Ivan Šimunović, 33. Jakob Balinović, 34. Marko Balinović, 35. Ivan Miletić, 36. Mikula Miletić, 37. Martin Mikulić, 38. Vid Mikulić, 39. Martin Botorčić, 40. Radoje Cvitić, 41. Mikula Božić, 42. Dujam Botorčić, 43. Vuk Botorčić, 44. Jakob Kriljavica, 45. Mikula Vukoslavić, 46. Martin Mikulić, 47. Pavao Mihovilčić 48, Miloš Matijević 49, Ivan Kernjac.

Vojnici:

1. Petar sinovac Milinkov, 2. Ivan Matijević, 3. Vuk Galešić, 4. Miho Petković, 5. Vukdrag Vojnović, 6. Antun Gudelić, 7. Marko Božić, 8. Toma Vojnić, 9. Milinko Vojnić, 10. Mikula Vojnić, 11. Šimun Vojnić, 12. Miloš Vojnić, 13. Pavao Pavličić, 14. Mikula Jurjević, 15. Šimun Stojčević.

Gvozdenovi ljudi:

1. Gvozden, 2. Juraj Karanović, 3. Martin Volovac, 4. Andrija Ilinić, 5. Matija Ilinić, 6. Matija Lovrić, 7. Živko Mikulić, 8. Radan Mikulić, 9. Noval Horčević, 10. Jaro Karanović, 11. Petar Horčević, 12. Mikula Vilenica, 13. Milko Mikulić, 14. Tadija Balinović, 15. Pavao Mikulić, 16. Mihalj Broković, 17. Pavao Veljanić, 18. Mihovil Burolić, 19. Luka Mihovilović, 20. Ilija Martinović.

Unatoč tako korektnom odnosu i Zrinskih i njegovog upravitelja prema ličkim vlasima, oni se obraćaju na cara Rudolfa i nadvojvodu Ferdinanda ne samo s molbom da ih prime u zaštitu, nego i optužbom protiv Čikulina.¹⁴⁰ Braneći se protiv njihovih optužba, Čikulini se sam obraća nadvojvodi i priznaje kako je teško nagovorio Zrinskog da uopće primi ličke vlahi. Naime, njegov je gospodar znao »che il loro accasamento sarà l'ultima ruina delli poueri suoi sudditi di Vinodolo et che potrebbono esser anco di danno de paese i v. A. s. del Carso et Piucha« s obzirom na to da su od onih Morlaka koji su »per natura ladri, non temono Iddio, ne uogliano hauer superiore«.¹⁴¹ Oni su, nastavlja Čikulini, položili zakletvu u njegove ruke, ali su već nakon kratkog vremena počeli pljačkati kuće vinodolskih podložnika tako da su samo u jednoj noći opljačkali sedam kuća. Stoga bi bilo najbolje da se vrate odakle su došli! Ovako žive »senza Legge et senza obediensa, farano peggio che li Turchi istessi et sarebbe molto meglio che non fossero mai uenuti in questi paesi«.¹⁴²

U Vinodolu nastaje zbog Kermpočana pravi mali rat. U obračunima Čikulina za izdatak pšenice (»van danje«) iz Bribira upisan je i ovaj podatak: »Kada je hodila vojska vinodolska k Bribiru, onda kada su se Kermpoti harcovali z Bribirane, tako je onda potrošeno pšenice na kruh stari 1 1/2«. A »kmet gospodina milostiva Ungicza (?) ki je onde ranjen i ni se imal šćim hraniti, potrošil sam pšenice na njega stari 2«. Isto je toliko pšenice dobio i neki Šimac koji je bio takajše ranjen«.¹⁴³

Uzmemo li u obzir ovo ponašanje Krmpočana neće nas iznenaditi što su se usprkos svih zaklinjanja na vjernost obratili i caru Rudolfu prikazujući Zrinskog samo kao čovjeka koji ih proganja želeći ih pretvoriti u svoje kmetove! I oni bi se vratili u Tursku da nisu našli zaštite u Senjana. Tvrdi, nadalje, caru namjerno netačno da je Lič u kojem su se naselili nasljedno dobro Frankapana, ali da su ga oni napustili i time omogućili Turcima slobodan prolaz. U Lič su došli pošto im je pokazao put njihov zaštitnik sv. Ivan, premda su prije bili kao neka straža ličkog sandžakbega! Zato mole cara da im »prema običaju kraljevstva« izda »privilegij za slobodu« (unum privilegium libertatis), da ih primi kao svoje podanike i najzad, da im izda grbovnice! Na molbi se potpisuje »vicecapitaneus in Liçe« Damjan Kermpotić i 4 vojvode (Tadija Kermpotić, Milašin Skorupović, Ivan Kernčević i Radoje Pečanić).¹⁴⁴ Dakle, mol-

¹⁴⁰ A. Karolyi, n. dj., str. 266—267.

¹⁴¹ Spomenici hrvatske krajine I, str. 347.

¹⁴² N. dj., str. 348.

¹⁴³ Spisi obitelji Sermage, Kutija II, br. 81.

¹⁴⁴ »Humillima supplicatio militum habitantium in deserto Liçe supra civitatem Segniam.

Sacratissima caesarea regiaque Majestas, domine, domine clementissime.

Non dubitamus pluribus jam vicibus Majestatem Vestram sacratissimam a serenissimo archiduce Ferdinando fuisse informatam, qualiter nos Walachi, vocati Kermpoti, primum sub potestate turcica instar guardiaie beghi sansak di Lika constituti, illuminati in cordibus nostris a spiritu sancto et per somnia nocturna in desertum Liçe a S. Joanne Baptista evocati, ante omnia immensa misericordia. Dei omnipotentis et gloriosa nominis potentia

bu na cara pišu i potpisuju isti ljudi koji su se prije toga zaklinjali na vječnu vjernost knezovima Zrinskim!

Međutim, car i nadvojvoda su se vrlo brzo mogli uvjeriti čije su tvrdnje istinite. No, pitanje se Kermočana nije moglo riješiti, jer ih nadvojvoda nije mogao preseliti u Slavoniju, kako je Nikola Zrinski predlagao. Ali, i kranjski su staleži protiv njih jer su pljačkali i njihove ljude. Prijateljewanje ličkih vlaha i Senjana najzad dovodi do toga da je

Majestatis Vestrae sacratissimae considerata, venerimus quingenti ex Turcia, cum cognatis et propinquis nostris Segnianis viam rectam nobis praebentibus, nam etiam universam familiam, prolem et bona mobilia nobiscum abduxerimus, sub spem alarum Majestatis Vestrae sacratissimae confugientes, quarum gratia et clementia moti sumus animo perpetuae eidem servitutis nostrae consecrandae et etiam una cum familia parati vivere et mori ac penes Majestatem Vestram sacratissimam proprium spargere sanguinem.

Postquam autem terras christianas attigimus, non erat nobis commodum cum numerosa familia nostra civitatem Segniam incolere, sed in proximo deserto et montibus ad passus turcicos unum locum Liče nominatum, planitiem cum rivo, ingenti montium solitudine circumdatam, qui locus ab annis centum semper deserti nomen habuit et erat passus turcicus, ex quo frequentibus excursionibus hostes plurima damna ditionibus Majestatis Vestrae sacratissimae inferre solebant. Et hic nostras mansiones, defensionis christianae avidi, fiximus. Optime etiam nobis constabat locum illum antiquitus una cum civitate Segniensi comitibus de Frangepani fuisse haereditarium, sed illi inhabiles defensionis illius contra Turcas protectionem totam destituerant et hac occasione hostis secure semper excursionibus infestissimis fuit deditus.

Nos expleto hic uno integro anno, ablegatis primum cum capitaneo Mikolanych, vajvodis et maioribus nostris pro praesentatione ad serenissimum archiducem Ferdinandum, ubi Sua serenitas nomine Majestatis Vestrae sacratissimae nos clementissime recipere dignata est, assignatis novis banderiis et Majestatis Vestrae sacratissimae signis, penes caeteras provisiones nostras, **Postquam juraverimus non aliis unquam praeter Majestatem Vestram sacratissimam principibus nos adhaesuros.**

Interea vero persequimur maxime usque ad praesentem diem ab illustrissimo comite Zrinio, qui nos praeter jus et aequum vult violenter in suos villanos et subditos redigere et nisi propinquorum nostrorum Segnienium defensione uteremur, persuasionibus etiam illorum remorati, iamdudum ex hoc loco in Turciam redire fuisse coacti.

Ideo Majestati Vestrae Sacratissimae humilime supplicamus dignetur nobis unum privilegium libertatis iuxta consuetudinem regni ex cancellaria sua hungarica clementissime emanari demandare, quo nos subditos Majestatis Vestrae Sacratissimae agnoscens, studeamus majori servore in patriae nostrae et celeberrimi nominis Majestatis Vestrae sacratissimae, domini nostri clementissimi, defensionem militare.

Pro armis nostris S. Joannem Baptistam et S. Georgium martyrem ecclesiarum in his montibus existentium patronos elegimus, cum maiores nostri adhuc in Turcia nobiscum constituti in somniis ab istis sanctis ad haec deserta loca evocati fuerint; pro quorum etiam confirmatione Majestati Vestrae sacratissimae humilime supplicare non desistimus.

Conservet Majestatem Vestram sacratissimam Deus diu gloriosam et felicem, cui nos vita durante effusione nostri sanguinis humilime in subditos redigimus, clemens expectantes responsum.

Majestatis Vestrae sacratissimae

»Ivan Vlatco, haubtman Khermboten« oko 1609. pošao u pljačku i nakon duge istrage osuđen je na smrt (1612 g.).¹⁴⁵

Ipak neki **vlasivojnici** ostaju na posjedu Zrinskih u Liču sve do urote. Petrov zapovjednik Franjo Frankulin šalje, među ostalim, pisma i u Lič i to knezu vlaškomu Ivanu Starčeviću.¹⁴⁶

Namjerno sam se i to iz dva razloga dulje zadržala na pitanju naseljavanja ličkih vlaha: prvo zato da »rehabilitiram« Zrinske i pokažem kako su se prebjezi kao organizirani vojnici ponašali na hrvatskom području; a **drugo** zato da bude jasno uz kakve žrtve naseljava hrvatski velikaš krajišnike na svom posjedu. Taj vojnici, koji se neprestano obraća i krajiškim zapovjednicima, ne priznaje ga za gospodara, pljačka i njegove ljude, a nakon što je primio potporu okreće mu leđa i optužuje ga vladaru kao nasilnika. Krmpočani ostaju u Liču samo zato što ni car ni nadvojvoda ne nalaze mogućnost da ih nasele na drugom mjestu. Uostalom, madridski mir je značio kraj za sve krajišnike u senjskoj kapetaniji.

B PODLOZNICI

a) Pučani

1. Terminologija

Sve se dosad nabrojene skupine vinodolskih stanovnika na ovaj ili onaj način razlikuju od **pučana** ili, kako ih novovjekci izvori ponekad

Humilimi et fideles subditi.

Damianus Kermopotich, vicecapitaneus in Liče.

Tadia Kermopotich, vajvoda.

Milasin Skorupovich, vajvoda.

Juan Kerceovich, vajvoda.

Radoie Pechianich, vajvoda

cum majoribus, vexilliferis et militibus de Liče.

Na poleđini molbe je natpis: *Milites habitantes in deserto Liče supra civitatem Segniam pro privilegio libertatis et confirmatione armorum ex cancellaria hungarica.*

¹⁴⁵ Vidi (Spomenici hrvatske krajine II, str. 3—4) Ivan Vlatković obećaje nadvojvodi Ferdinandu »mit aller meiner compagnia, die mit mir **auf diesem wuttin gewest**« da će vratiti porobljene stvari i odreći se pljačkanja. Vrlo je zanimljivo da su senjski krajiški zapovjednici optuživali braću Mišu i Ivana Vlatkovića, a da su Senjani ustali u njihovu obranu. Oni su, štoviše, pisali ratnome sudu u Karlovcu (Spomenici krajine II, str. 21—22) »da oni nisu nigdar bili nevernici od gradov ni od vojske, ni od čete, nisu Turkom dali nikakova grada hercegovine svitlosti, ni vojske ni čete izdali, nego pače znamo da su se vazda verno i pošteno ponašali među vitezovi krajiškimi pod turskim gradima suprot Turkom i vojskom njihovom; i suprot svakomu nepriatelju slavne kuće od Austrije nisu umainkali svojim životom i svojom kervju učiniti i uslužiti«. Čuli su, pišu zatim, da su ih optužili da su »nike tajne čete na razbojstvo slali Zadru i Sibeniku«, ali »Bog zna, da se mi nemoremo od toga spomenuti. Nismo toga glasa nigdar čuli i vidili, ča bismo mi mogli znati ali čuti«. No, »suci, vlasteli i pučani senjski« nisu na taj način mogli pomoći braći Vlatkovićima kad su sami njihovi ljudi u istrazi priznali da su bili s njima na pljački.

¹⁴⁶ Vidi R. Lopašić, Novi prilozi za poviest urote bana Petra Zrinskoga i kneza Franje Krste Frankopana, Starine XXIV, 1891, str. 52—53.

nazivaju, od kmetova. Dakako, i jedni i drugi čine u svom odnosu prema vlastelinu **jedinstveni sloj podložnika u širem smislu te riječi**, ali smo namjerno pučane i Vlahe—stočare izdvojili u posebnu skupinu kao podložnike da bismo time naglasili i jače potcrtali povlašteni položaj svih slobodnjaka, plemenitih i Vlahajvojnika.

Razlika u terminu **puk** — kmet potječe odatle što se sami stanovnici vinodolskih općina nisu htjeli nazivati drugačije nego pučani, a vlasteli se, koja sve više teži za pravnim i stvarnim izjednačenjem podložnika, ne čini više potrebnim razlikovati **pravog kmeta ili kmeta osebnog**¹⁴⁷ frankapanskih izvora od **slobodnog pučanina**. Kad se npr. 1544. g. sastavlja griški urbar onda Grižanci zovu sami sebe **puk griški**,¹⁴⁸ a Stjepan Frankapan govori 1565. g. o njima kao o »našim podložnicima Grižancima« ili im kaže »naše sluge griške« ili »kmetiči«.¹⁴⁹

Posve razumljivo da **sama terminologija nije bitna** i urbari iz XVI i XVII st. iz vinodolskog područja će pokazati kakva su prava i dužnosti većine stanovnika Vinodola u novom vijeku.

Već smo spomenuli da je vlastelinska terminologija u XVII st. na neki način simptomatična jer vlastelin, nipošto slučajno, ne vidi veliku razliku između svog »osebnog kmeta« i pučanina koga on naziva kmetom. Naime, bolji pravni položaj, koji pučanin uživa u usporedbi s kmetom, gubi se u stvarnom životu sve više pod teretom dužnosti koje pritišću i jednog i drugog. Jer nema nikakve sumnje da se položaj pučanina **postepeno pogoršava** i da je kmet, koji se sam pogađa s vlastelinom, ponekad u boljem položaju od pučana.

2. Postepene promjene u položaju pučana

Čini se da je XVI st. doba u kojem dolazi do pogoršanja u položaju vinodolskog pučana. Dakako, nije isključeno da su neke dužnosti i službe uvedene i prije, no proces je povećanja eksploatacije zbog pomanjkanja izvornog materijala nemoguće pratiti u pojedinostima.

Već vinodolski statut dopušta krčkim knezovima da se obilazeći po kneštvu posluže životinjama svih stanovnika općine.¹⁵⁰ Podavanje od životinja koje podložnik uzgaja stara su gotovo toliko koliko i prvi pismeni podaci o njima, a to stvarno znači da su još i starija. Podložnici

¹⁴⁷ Pod »pravim kmetom« podrazumijevamo podložnika koji stupa u individualni odnos s vlastelinom, dakle sam ugovara s njim uvjete, a ne pregovara preko svoje seoske općine. Razlika je, prema tome, između njega i kmeta — pučanina prije svega u tome što kmet-pučanin kao član općine ne dolazi u neposredni dodir s vlastelinom. Mogli bismo kazati da je podložništvo pučana »kolektivno«, a kmetova individualno. Bitna je razlika između kmeta i pučana i u tome što »pravi kmetovi« nisu na području vinodolskih općina već u selima koja vlastela drže u neposrednom vlasništvu. Zato o njima bilo u vinodolskom zakoniku ili u urbarima iz XVI i XVII st. nema ni riječi.

¹⁴⁸ Hrvatski urbari, str. 85, 87.

¹⁴⁹ Hrvatski urbari, str. 89, 90.

¹⁵⁰ M. Barada, n. dj., str. 100.

porečkog biskupa u Selu sv. Spasa dužni su još 1017. g. o Miholju donijeti biskupu od 40 ovaca jednu s mladim,¹⁵¹ a istu obvezu imaju i hreljinski Vlasi u XVII st. A u osorskom se kneštvu, na primjer, već u XIII st. nose kokoši na dar.¹⁵²

Prema tome, kod nekih podavanja mogla se tijekom vremena mijenjati količina i ona nisu uvedena kao nova podavanja. Među takva se, bez sumnje, ubraja i bir vindolskih općina — kako se zove osnovni porez na zemlju — jer je bir na tom području jedna od najstarijih poznatih novčanih obveza.

Međutim, ima podložničkih tereta koji su usko povezani s organizacijom vlastelinstva i rastu tako kako se usavršava i uređuje vlastelinski dvor i alodijalni posjed vlastelina oko njega. Opće je poznata činjenica da tereti i obveze podložnika rastu kako se povećava proizvodnja na alodiju i kako se vlastelin sa svojom robom uključuje na tržište.

Prema tome, valja očekivati takav razvitak i u Vinodolu, jer su Frankapani i Zrinski imali svoje posjede po čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji i teško je pretpostavljati da bi s Vinodolcima imali neke posebne obzire.

Vrlo je zanimljivo da prvi pismeni tragovi o pučanskim neuobičajenim i možda novim podavanjima i teretima, prije svega tlaki ili roboti, vode do grizanske općine i da su upravo Grizanci prema dosad poznatim podacima prvi »težali«¹⁵³ vlastelinske vinograde. Težište problema nije naravno na postojanju vinograda — oni su uvijek uzgajani i po njima je Vinodol i dobio svoje ime — nego na činjenici da pučanim obrađuje vlastelinski vinograd!

S obzirom na to da prvi poznati podatak o pučanima, koji obrađuju tuđi vinograd, potječe iz 1490. g. tj. iz vremena kad dubrovački Žunjevići u ime kralja Matijaša upravljaju Vinodolom, nije isključeno da povećanje pučanskih tereta valja spojiti s velikim političkim promjenama koje Vinodol doživljava sedamdesetih godina tog stoljeća. God. 1490. daje Mikula Žunjević »gospodin Bribira« i »podani svitloga gospodina kralja Matijaša« crikveničkom samostanu Sv. Marije »po odlučanju« svog brata Maroja vinograd »sa vsu službu onu ku su nam bili držani Grizanci, rizju i kopju, prvu i drugu k tomu trsju, i onako kako e zakon nih«.¹⁵⁴ Redovnici su im za uzvrat dužni »davati to, ča smo im mi davali k nih spizi po nih zakonu«.

Prema tome, Grizanci obrađuju u XV st. neki vinograd koji pripada vinodolskim upraviteljima. Ta je težaština obvezatna i uobičajena i, po svoj prilici, kao i kasnije, plaćana u novcu ili u naturi. Tako je težaština u »gospodskim« vinogradima u Vinodolu prva poznata rabota koju je dužan davati vinodolski pučanin. O tome kad je uvedena mogu se za

¹⁵¹ P. Kandler, Codice diplomatico istriano, ad annum 1017.

¹⁵² S. Ljublić, Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike I, str. 136.

¹⁵³ Teg je oranica, ali i druga zemlja koja se obrađuje; prema tome težiti = obrađivati zemlju (u širem smislu te riječi).

¹⁵⁴ Hrvatski spomenici, str. 338.

sađa stvarati samo pretpostavke. U svakom slučaju potkraj XV st. ta je tlaka »zakon navadni«.

Sredinom idućeg stoljeća Grižanci se ponovo bore protiv povećanja tereta. Tada nastaju »zakoni puka griškoga« koji su sastavljeni povodom sukoba pučana s Ivanom Gusićem, »namjestnikom« kneza Stjepana Frankapana. Grižanci se tuže:

»Najprvo nas je primoral da grebeničamo u trsji pri moru, ča nismo dužni do li ni ovdi.

O(š)će nas je primoral kopati trsje poli grada prez plaće i spizi male i velike, ča nismo dužni.

O(š)će nas je prisilil les na kaštel delati i voziti daske, ča nismo dužni.

O(š)će nas je prisileval i ž nih trsji trgati grozdje i goniti v grad prez spizi i plaće, ča nismo dužni, nego za plaću ili v dohodak.¹⁵⁵ — O(š)će nas je primorival dati strašca u kaštel, koga nismo dužni. I ostale strašce od grada drva nosit v kaštel i druge tlake, ča nismo prvo; o(š)će strašci na sebi drva nositi; i jošće sebi na vratih drva od brimen po edno pole-no; i vrat¹⁵⁶ i grada čuvati.

O(š)će, veće krat puku zabrižući drva i seno nositi i goniti, ča nisu dužni, nego za plaću, ali v dohodak.

O(š)će, vdili put čineći priko gore i pismo (nositi) mimo dužnosti, ali e mogal ki ili ni. Ki ni pošal, ta e kaštigan nemilostivo«.

I kao da su već izgubili strpljenje nabrajajući Gusićeve »krivice« nastavljaju: »O(š)će, ča godi e namislil i ča godi e otel, s tom nas je porablival prez sakoga zakona i prez spizi, gore nego robja i nego ednu živinu, tako da smo bili dešperani; oda bismo neufali dočekati na skrito, ča esmo dočekali, hvala buđi gospodinu bogu, veći del bi nas se razzašlo od službi kneževe milosti«.

Grižanci zatim dodaju još jednu važnu pritužbu. »O(š)će, tužimo se gospodi našoj da nam se učini velika krivica od fratrov na Crikvenici za trg, ki e nih, da nam počese vizmati trgovinu, ka ni bila prvo nigdare. O(š)će nas primora — to se opet odnosi na Gusića — svoju sol goniti na Dubovac po krivici, ča nismo dužni«.

Prvi problem koji se nameće pri ispitivanju uzroka koji su doveli do sukoba je **postojanje vlastelinskih upravitelja**. Naime, podložnici će se, kako ćemo još pokazati, nekako pomiriti s novim zahtjevima svog vlastelina, no povećane terete njegova upravitelja, bez obzira kakvog su podrijetla, osjećaju kao veliku nepravdu. Zato Grižancima nije izbjeglo da ih Gusić primorava da besplatno kopaju frankapanske vinograde, štoviše, da im daje na obrađivanje i svoje vinograde. Opaža se da se gotovo sve zloupotrebe odnose na **tlaku** bilo da je upravitelj uvodi za vlastelinske potrebe ili za svoj račun. On se ne ustručava da stražare opterećuje nošenjem drva, a puk mora osim vinograda kositi vjerojatno i fran-

¹⁵⁵ Tj. da se svota koju zarade obrađujući vinograde odbije od »pineznog dohotka« ili »bira«.

¹⁵⁶ Vrata od kaštela.

kapanske sjenokoše. Puku se s pravom čini kao najteža Gusićeva krivica to što ga primorava da **njegovu sol voze ili nose do Dubovca**, što, posve razumljivo, nisu bili dužni.

Popisujući zatim svoje dužnosti Grižanci će priznati da su dužni »dati trsji (ko)p i motiku«, ali »(ka)da kopamo prvu kop, gre nam od gospodina pšenice starić jedan i spud vina i edan brav; za drugu kop gre pšenice starić jedan, spud vina«. ¹⁵⁷

Prema tome, sukob između griškoga puka i upravitelja Gusića izbija zbog zahtjeva za **besplatnom i povećanom tlakom u vinogradima** (vlastelinskim i upraviteljevim).

Ipak su Grižanci, kako sami priznaju, pristali i na neke **nove obveze** u vlastelinskim vinogradima. Jer »obečasmo gospodinu: kada **gradski ima nasaditi vinograd** poli grada i odgojiti k rojenju na našu spezu; posli Jagatoga ¹⁵⁸ kopati za plaću, ali v dohodak gospodski«.

Besplatni dovoz sijena na koji ih je tjerao Gusić bio je nezakonit jer je puk obećao Frankapanu samo to da će »kada grad zida vsaki kmet (donijeti) edno brime sena«.

Dakle, i u jednom i u drugom slučaju, riječ je o **novim obvezama** koje vlastelin zahtijeva od pučana. Sve se, međutim, odvija u »zakonitim« okvirima: vlastelin moli a puk obećaje — ali je ovaj »pristojni« postupak vlastele utoliko opasniji za pučane jer otvara put vlasteli za nove zahtjeve, njegove ili njegovih činovnika, do kojih zaista i dolazi.

I preostale »krivice« Gusićeve nastaju zbog povećanja dotadašnjih pučkih dužnosti i služba. Na primjer, poštarska je služba bila do sredine XVI st. ograničena »od grada do grada najbližnega«, ¹⁵⁹ a Gusić ih tjera »s listi priko gore« i onaj koji nije htio ići bio je kažnjavan.

Već je sprijeđa bilo govora o tome da vlastelin upotrebljava gradsku stražu za službu u kaštelu; i to je **nova zloupotreba**.

Čini se da je Ivan Gusić zadržavao za sebe i »treti del dohotka«, premda im je, kako tvrde Grižanci, »pravo odpušćeno od gospode«. ¹⁶⁰

Za kneževanja Stjepana Frankapana **promijenjen je i način plaćanja suljevine** u Grižama: mjesto »životinskog« postaje **novčano davanje**. Izdajući 1565. g. svoj »otvoren list« knez Stjepan priznaje da su ga »njegovi podložnici Grižanci« molili »za patani ¹⁶¹ sul od velike živine« i on im je dao »tu milost« da mjesto »suljevinu od velike živine imaju nam vsako leto davat dukata 2, ča e libar 12«. ¹⁶² No, kako može i takva promjena podavanja biti neugodna za podložnike pokazuje uvjet koji

¹⁵⁷ Hrvatski urbari, str. 87.

¹⁵⁸ Vjerojatno nakon dana sv. Agate, tj. 5. II.

¹⁵⁹ Hrvatski urbari, str. 87.

¹⁶⁰ Hrvatski urbari, str. 89. Naime, Grižanci tvrde: »Oće, ča nam biše prvo odpušćeno od gospode, treti del dohotka, on nam to ustegnu va to (ne)volno leto nam lane i sega lita, a kada nam gospodin bog vze vino i žito tuču, da nemore ubog puk dale od nevole, prosec milost od gospode milostive...«.

¹⁶¹ Tj. određenu paušalnu svotu mjesto utvrđeni broj stoke.

¹⁶² Hrvatski urbari, str. 89—90.

postavlja Stjepan Frankapan: »ili držite živinu ili ne da rečena 12 libara plaćaju«! Pogodba je sklopljena 1565. g. Međutim, već četiri godine kasnije dolazi do novog nagađanja između kneza i puka. Stjepan Frankapan moli pučane »da bi nam dali vsaki kmetić težaka jednoga u naša trsja vsako leto, a mi da im dajemo spiža, kako se pristoji«. I Grižanci, »buduć naše verne sluge, nam obećaše, da ote s dobre vole«. Pučani ga mole da im za uzvrat učini »tu milost« kako »su učinili gospoda Zrinski, a sestrići naši u gradih ki su pri moru, da nam plaćaju od dvadeset drobne živine jednu«. I knez daje tu povlasticu« nim i njihovu ostanku vikovičnim zakonom.¹⁶³ Kad je mjesec dana zatim upravitelj Petar Dente sazvao satnika i »starije griške«, oni »od strane vsega puka rekoše da su vazda bili gospodinu svom milostivom pokorni i sada hote u tom biti«. Nato »i sudac i satnik belgradski rekoše da su dobrovoljno i oni tu službu včiniti, kako su vazda činili«.¹⁶⁴

Tako knezu Stjepanu Frankapanu polazi 1569. g. za rukom da i nakon otpora Grižanaca protiv povećanja tlake, izmami od njih obećanje za **jednodnevnu težaštinu** u svojim vinogradima. Ta se težaština davala zacijelo po **jednom ognjištu**, poreznoj jedinici koja je uobičajena na kvvarnerskom području. Valja doduše priznati da ta tlaka u usporedbi s težaštinom tog vremena u Slavoniji nije velika, ali se zapisano »**dobrovoljno**« **obećanje pretvara u dužnost** koju će vlastelin i dalje zahtijevati jer mu je tlaka potrebna za obradbu alodijalnih vinograda. I doista, 1610. g. zapisano je u urbaru Zrinskih, među ostalim, i ovo: »Dužan je kmet vsaki jednoga težaka čez godišće tako da im se daje piti i jisti i da im se plaće ništar ne daje«. I zatim: »Rečenimi težaki **teže se vinogradi gospodina milostivog**«.¹⁶⁵

Sličnu pojavu povećanja tlake, u početku »dobrovoljne« obveze podložnika naći ćemo i u trsatskom vlastelinstvu u XVI st. Trsat je od oko 1529. g. izgubljen za Frankapane¹⁶⁶ i dolazi u ruke različitih upravitelja i zakupnika koji ga drže u ime Vicedoma Kranjske.¹⁶⁷ God. 1568. drži Trsat senjski kapetan Gašpar Rab (od se sam naziva capitano degl' Uscochi sopra gli confini et del detto castello di Tersatto)¹⁶⁸ koji se obraća Trsaćanima da obrađuju vinograd Brajdu. To im **neće biti obveza** (non per esser obligati), radit će iz ljubavi (solo per l'amore) i to toliko dana koliko im se bude svidjelo. Trsaćani se nato sastaju u župnoj crkvi sv. Jurja i ondje, posavjetovavši se, odluče »che da quattro anni venturi alla petitione di sua signoria come di sopra esposto, che **ogni loro andarà personalmente lauorare ouer copare nella detta Braidà doi giornate**; et il prefato benigno sig. Gasparo, ouer suo luoco tenente della casa di Austria, habbia a dare alli predetti suoi suditti un desinaro al giorno in agiuto del loro uito, così et bevère, ouero una bona me-

¹⁶³ Hrvatski urbari, str. 90.

¹⁶⁴ Hrvatski urbari, str. 91.

¹⁶⁵ Urbari Zrinskih, str. 102.

¹⁶⁶ D. Klen, n. dj., str. 13—14.

¹⁶⁷ N. dj., str. 15.

¹⁶⁸ Hrvatski urbari, str. 151, bilj. 2.

renda, ogni cosa come di sopra è esposto». ¹⁶⁹ Trsaćani se dakle 1568. g. obvezuju »uz četiri godine bezplatno svaki od njih po dva dana obrađivati vlastelinski vinograd Brajdu«. Rabovi nasljednici, zakupnici Knezići, čine različita nasilja »zahtievajuć od pučana daće i službe kojih niesu nikada prije davali«. ¹⁷⁰ Tada dolazi do istrage u kojoj Trsaćani na pitanje da li su obvezani »a qualche robotta ouero opchina« odgovaraju: »che sono obligati far l'opchina in questo modo, cioè far la fabbricha, portar sassi, sabion, aqua et altre cose necessarie per detto castello, ma però dal luochò del lor confine, ma il che pagino la robba et la maestranza, che fabbricha, et che solamente noi agiutiamo. Et di più, che siamo obligati a far la calcara nel luochò deputato al confine per nome chiamato Pripoued sotto chiesa di s. Croce, ma che pagino il maestro della calcara; et di più siamo obligati acomodar il molo del traghetto et non altro, ne a molini, ne al traghetto, ne ancho al hosteria siamo obligati, ne mai siamo stati agravati in altro«. ¹⁷¹

Trsatski pučani prema tome ne priznaju nikakvu tlaku u zakupničkim vinogradima, premda im to nije mnogo koristilo jer kad se zbog spora s Knezićima ponovo 1610. g. sastavlja urbar, obrađivanje »gospodskih Brajda« **više nije dobrovoljno!** »Tulikajše jesu svi kmeti dužni gosposke brajde obdržat, privezat, kopat, mišat i sve ostalo ča je u rečeh Brajdah potrebno ovršit, a dužan je kapitan platit«. ¹⁷² I tako ponovo **dobrovoljna tlaka** postaje tijekom vremena **obvezom** koje se podložnik ne može riješiti jer su vlastelinske brajde sastavni i, dakako, neotuđivi dio trsatskog alodijalnog posjeda. Naime, Brajde su sredinom XVI st. donosile zakupnicima 40—60 spuda vina. ¹⁷³

Uostalom, činjenica je da vlastelin u primorju, u vinogradnom kraju, veću brigu posvećuje vinogradu i da mu je mnogo manje važan »marof«. ¹⁷⁴ Na takav zaključak upućuje instrukcija kneza Jurja Zrinskog iz 1599. g. dana upravitelju Ludviku Čikulinu. Knez Juraj je sklon posve ukinuti grobnički »marof«, ¹⁷⁵ ali strogo zapovijeda Čikulinu da provede istragu o opustjelim vinogradima. »Za vinograde ki su opustili za prvih oficialov naših, zapovidamo da ima viditi kak se mogu zasaditi i popraviti, kako bi nam na korist bilo. I da izvi čijim uzrokom i za čie oficie, v kom gradu su opustili, nam oznanivši oće nauk prieti što bude včiniti«. ¹⁷⁶ Prema tome, vlastelin se brine da se vinogradi neprestano obnavljaju, a za to treba i ljudi.

Čini se, međutim, da vlastelin može u XVII st. nekažnjivo mijenjati podložničke obveze i pogoršavati uvjete i službe po svojoj volji. Neposredno prije sastavljanja novigradskog urbara (1653. g.) »gosposki« su vinogradi jako opustili jer ih »Novogradci« nisu »verno težati hotili«, a

¹⁶⁹ Hrvatski urbari, str. 151, bilj. 2.

¹⁷⁰ Hrvatski urbari, str. 152.

¹⁷¹ Hrvatski urbari, str. 152, 153, bilj. 2.

¹⁷² Hrvatski urbari, str. 156.

¹⁷³ D. Klen, n. dj., str. 30.

¹⁷⁴ »Marof« ili »majur«, ili »podvorac« također je alodijalna zemlja, ali to su oranice, sjenokoše i vrtovi koji su uz sam dvor ili kaštel.

kako su isti činili i druge »nepokornosti i pregrihe . . . gospodin milostivi hoće i zapoveda« — kaže se u urbaru — »da od sada budu morali svaki deveto vidro ali spuda, ne petnaisto u grad davati, a crikvi deseto«. Samovoljno uvedena promjena treba da »zakon i dužnost od sih dob bude«. ¹⁷⁵ Ovo »kažnjavanje« Novljana najbolje pokazuje kako vlastelin sredinom XVII st. lako, bez posebnoga opravdanja povećava obveze i podavanja svojih podložnika, a povećane dužnosti i službe upisane u urbar postaju, dakako, »zakon«. Tako se Frankapani još jednom pokazuju kao gora vlastela u Vinodolu od Zrinskih koji u gotovo svim svojim vinodolskim općinama (oni drže Grobnik, Bakar, Drivenik, Hreljin, Grižane i Bribir) **smanjuju vinsko podavanje s desetinskog na dvadesetinsko!**

Budući da smo Jurja Frankapanu gore upoznali kao dosta neugodnog vlastelina, iznenađuje nas da je ipak uslišao »poniznu molbu puka« (novljanskoga) i da je **novouvedenu obvezu**, tj. »davati vsako leto sto pasov drv, ali tolikoj dukat«, **smanjio** i »**obrnuo na staru njihovu pravicu** . . . tako i s tim putem da tih rečenih sto dukat listor ono leto, kada se koi mladi gospodin ali hći porodi, ali koi od familie naše premine davati budu morali«. Uzrok je popuštanju Frankapanovo preuzimanje novljanske luke (»buduć mi porat ovi preda se uzeli«). ¹⁷⁶ Zato pošto ju je uzeo, dao je pučanima olakšice u dovoženju drva i od njih zahtijevao da otad »sve svoje robe nikamor drugamo pod zgubljenje gori uzdržane pene i punkta ovoga, nego na naš porat prodavali budu«. Dakle, smanjuje se dovoz drva, ali se uvodi prisilna prodaja robe u vlastelinskoj luci. Novi i vrlo teški namet podavanja »sto pasov drv« uveo je u prvoj polovici XVII st. »gospodin milostivi pokojni Miklouš« (to je knez Nikola Težacki, koji je bio i ban, a umro je 1647. g.), po svoj prilici isto tako samovoljno kao što ga je njegov brat 1653. g. ublažio, uvodeći nove obveze. Još jedan dokaz kako odnosi na vlastelinstvu ovise o volji vlastelina kojoj su podložnici u većoj ili manjoj mjeri izloženi. Frankapani imaju u XVII st. u rukama samo novigradsko vlastelinstvo i zato bezobzirnije postupaju sa svojim podložnicima nego Zrinski koji se uglavnom drže starih »zakona«.

3. Pučanski tereti

Pučanski tereti se mnogo razlikuju od tadašnjih kmetskih obveza i mogu se prema obliku plaćanja ili davanja podijeliti u tri skupine: **novčana podavanja, podavanja u naturi i radne obveze ili tlaka** (rabota, robota).

¹⁷⁵ Urbari Zrinskih, str. 79. »Po kih dob da se v Grobniku prez marofa ne more biti, neka pasku nosi da se na manji strošak spravi podvorac, i strošak, ki se na njega troši, ako li vidi, da je korisnije prez njega, neka zemlje razdili s trete ili četerte mirice«.

¹⁷⁶ Urbari Zrinskih, str. 81.

¹⁷⁷ Hrvatski urbari, str. 142.

¹⁷⁸ Hrvatski urbari, str. 144.

I. NOVČANA PODAVANJA

Osnovno podavanje od zemlje ili točnije od »dvornih mjesta«¹⁷⁹ koje pučani uživaju u gradu je **navadni dohodak** ili **bir**.¹⁸⁰ U urbaru Zrinskih iz početka XVII st. ponavlja se za svaku vinodolsku općinu da **služi** određenu svotu **bira**. Čini se da se ta svota godinama nije mijenjala. Bar se tako smije zaključivati po podacima za Grižane: u urbaru iz 1544.¹⁸¹ utvrđena je ista suma kao i u urbarima iz početka XVII st., naime, »pinez libar 500«.¹⁸² Dakako, treba odbiti »slobode«, tj. smanjivanje utvrđene svote za pojedince koje vlastelin sam, prema svojoj volji, daje nekim članovima općine.

Navadni dohodak ili **bir** je u Vinodolu Zrinskih u početku XVII st. utvrđen stalnom svotom: Grobnik plaća 1000 libara, Bakar 600, Hreljin 424, Drivenik 350, Grižane 500 i Bribir 747 libara.¹⁸³ Zbog spomenutih povlastica Zrinski primaju iz Grobnika 959, Bakra 529, Hreljina 396, Drivenika 336, Grižana 444 i Bribira 640 libara.

Među »oslobođenima« su najčešće različite crkvene ustanove ili duhovna lica i neki službenici, podložnici koji su zaslužni za Zrinske ili su im potrebni. Vlastelinski činovnici su također vrlo često oslobođeni od plaćanja bira. U grobničkom »legistru« iz 1593. g. upisan je među povlaštenima, odnosno oslobođenima »kovač ki kovačijom služi gradu«. Njemu su Zrinski oprostili bir u visini od 3 libre i 10 soldina.¹⁸⁴ U Bakru je na primjer, među ostalima, oslobođen »Miklouš deak« (inače bi platio 8 libara i 10 soldina),¹⁸⁵ a u Grižanima, uz druge, nasljednici Matija Čolića »porkolaba hrilinskoga ki je ubijen na službu gospodina milostivog«) oni su oslobođeni od plaćanja bira u visini od 5 libara na 10 soldina).¹⁸⁶

Gornje svote pokazuju da je najviše »oslobođenika« u bribirskoj općini (107 libara). Posve razumljivo da su u popise oslobođenih unijete i sve **vlastelinske zemlje i posjedi**, pa se iz tog popisa može djelomično utvrđivati smanjivanje i povećavanje vlastelinskog alodija.

¹⁷⁹ »Mestišće«, »hižno mesto« ili »dvorno mesto« je posebna jedinica u gradskom naselju, za razliku od selišta ili sesije na ladanju. Dvorno mjesto se od selišta razlikuje prije svega po tome što nema oranica (fundus extravillanus). Bir se u vinodolskoj općini plaćao po svoj prilici tako da je općina razdijelila određenu svotu prema veličini zemljišta koje su pučani uživali. Zato je nemoguće prema veličini bira izračunavati broj stanovnika pojedinih vinodolskih općina.

¹⁸⁰ Riječ bir dolazi, po svoj prilici, od pobirati ili ubirati jer se »navadni dohodak« ubirao svake godine u točno određeno vrijeme (obično na Jurjevo ili Miholje).

¹⁸¹ Hrvatski urbari, str. 85.

¹⁸² Urbari Zrinskih, str. 101.

¹⁸³ Urbari Zrinskih, str. 83, 89, 97, 101, 103.

¹⁸⁴ Spisi obitelji Sermage, Kutija II, br. 81.

¹⁸⁵ Urbari Zrinskih, str. 89.

¹⁸⁶ Urbari Zrinskih, str. 101.

Ako smijemo broj stanovnika u vinodolskim općinama Zrinskih proračunavati prema podacima trsatskih urbara iz XVI i XVII st. — na Trsatu je novčano podavanje iznosilo 60 libara (10 dukata) a plaćalo ga je 48 »ognjišta« ili 51 podložnik¹⁸⁷ — onda bismo mogli dobiti ove **približne podatke** o »ognjištima« u spomenutim općinama: Grobnik 833, Bakar 500, Hreljin 353, Grižane 416, Drivenik 291 i Bribir 622. Broj je, ponavljamo, **približan** — jer nije poznata visina bira koju plaća »ognjište«, a ne znamo da li su u svote bira uključena i **sela** na području pojedinih općina — no nije čini se i tako nesiguran da ne bismo na osnovi njega smjeli stvarati zaključke o veličini naselja u uzajamnom razmjeru.

Ako smijemo u proračunavanju poći i dalje, pa dobivene brojeve pomnožimo s 4 (koliko ljudi ima otprilike svako »ognjište«), dobivamo opet **vrlo približan broj stanovnika**. Dakle, najveće naselje bi bio Grobnik s oko 3332 stanovnika, zatim Bribir oko 2488, Bakar s 2000, Hreljin 1412, Grižane 1664 i Drivenik kao najmanje naselje s oko 1164 stanovnika. Možda se, ističemo, pokaže da su naši računi pogrešni, ali neka ostanu kao pokušaj da se bar na neki način izračuna broj stanovnika u vinodolskim općinama u početku XVII st.¹⁸⁸

II. Podaivanja u naturi

Naturalne daće nisu u svim općinama izjednačene i to ponajviše zato što su u nekim općinama naturalna podavanja u doba sastavljanja urbara, a i prije toga, **pretvorena u novac**. Zanimljiva je razlika koju u tom pogledu pokazuje »legistar« iz 1593. i urbar iz 1610/2. Uzmemo li za primjer Grobnik razabrat ćemo da se sulj, bravi i ovce (permanija) **otkupljuju novcem**, premda u urbaru nije označena mogućnost otkupa spomenutih podavanja u naturi. Zato jedan od razloga zašto je dosta teško utvrditi kolika su i kakva podavanja vinodolskih podložnika u naturi u početku XVII st. su manjkavi tekstovi urbara iz tog razdoblja. Naime, bilo da raspoložemo s računima vlastelinskih upravitelja ili s računima podložnika, dužnosti su upisivane dosta površno — uglavnom novčana podavanja i tlaka — tako da ni jedan od spomenutih izvora ne donosi na primjer **darove** (munera, honorancie) ili **časti**, premda ih vlastelin u početku XVII st. prima.

Prema tome, samo jedan, i to vrlo oskudan, izvor iz sredine XVII st. svjedoči i o tome da su **časti** ili **darovi** ipak podložničko podavanje u naturi u vinodolskim općinama Zrinskih. Darovi su tada više nego sim-

¹⁸⁷ D. Klen, n. dj., str. 16—17.

¹⁸⁸ Donosimo za usporedbu broj stanovnika nekih vinodolskih gradova iz 1860. g. kad je Sabljar pisao i sastavljao svoj »Mjestopisni rječnik«. Tada je na primjer Bakar imao 388 kuća i 2045 stanovnika (a sučija bakarska 449 kuća i 2385 stanovnika); sučija Grižani ima 374 kuća i 1898 stanovnika; sučija Grobnik 343 kuća i 1738 stanovnika. Sučija Novi 613 kuća i 2990 stanovnika; sučija Dervenik 244 kuća, 1251 stanovnika itd.

bolicho podavanje, ali ih treba uzeti u obzir prije svega zato što genezu tog podložničkog tereta valja prebaciti u rani srednji vijek, tj. u doba kad se renta davala samo u prirodu i u radnoj snazi. Kad u XVII st. prvi put slučajno saznajemo nešto o darovima s vinodolskog područja, oni ni ovdje ne prelaze okvir simboličnih davanja. U ugovoru koji je 18. VII 1642. sklopljen između Petra Zrinskog i Grobničana, upisane su, kako nas R. Lopašić obavještava, »ustanove pod točkom 7 do 17 tičuće se podavanja masla, kokoši, pilića i jaja za pojedina Grobnička sela.«¹⁸⁹ Lopašić po svoj prilici nije u pravu kad pretpostavlja da »ove daće valjda niesu za doba, kad je urbar pisan, davane, već su uračunane po svoj prilici kod bira«. Tome se protivi ne samo nastajanje »darova« kao podložničkih tereta, o čemu smo govorili ranije, nego i neuvjerljiva pretpostavka da su Zrinski tek u XVII st. počeli tražiti od Grobničana, na primjer, 8 pilića ili 40 jaja! Ipak je popis časti u Grobinštini koji donosi Lopašić neobično zanimljiv i to iz dva razloga: 1) iz njega se, kako je već sam Lopašić razabrao, »znade kuda je kotar grada Grobnika dopirao i koja je mjesta obsezao« i 2) on nas na svoj način postavlja pred problem odnosa između vinodolskog sela i Zrinskih kao vlastele s jedne strane i grobničkih sela prema gradu, dakle Grobniku, s druge strane. Nužno se nameće pitanje da li stanovnici 10 sela zaista, kako misli Lopašić, dijele s Grobničanima bir ili se ta svota odnosi samo na grobničke pučane. U svakom slučaju u ovom se ugovoru grobnički pučani po količini dužnih »časti« nimalo ne razlikuju od stanovnika sela u grobničkom kotaru.¹⁹⁰

Evo popisa »darova« iz ugovora Zrinskog i Grobničana:

1. Grobnički građani:	masla mazane	2,	kokoši i pilića	8,	jaja	40
2. Selo Ilovik:	„	„	1,	„	„	30
3. Selo Rečina:	„	„	2,	„	„	40
4. Selo Jelenje:	„	„	3,	„	„	40
5. Selo Podkilavac:	„	„	1,	„	„	20
6. Selo Podhum:	„	„	4,	„	„	60
7. Selo Zastenice:	„	„	5,	„	„	80
8. Mala i Velika Dražica	„	„	1 1/2	„	„	20
9. Podčudnić i Podrvanj:	„	„	1,	„	„	20
10. Črnići i Buzdehan	„	„	2 1/2	„	„	40
11. Hrastenica, Svini, Orehovica, Tutnovno	„	„	2,	„	„	20. ¹⁹¹

¹⁸⁹ Hrvatski urbari, str. 190, bilj. 1.

¹⁹⁰ Ta je jednakost u podavanjima razumljiva jer svaki stanovnik općine bez obzira na to da li stanuje u gradu ili na selu uživa na području Vinodola od davnine jednaka prava. Dakle, stanovnici 10 sela na području grobničkog kotara nisu »kmetovi osebujni« Frankapana, nego jednakopravni podložnici njihovi kao i Grobničani.

¹⁹¹ Hrvatski urbari, str. 191, bilj. 2.

Tragove darova kao podložničkih davanja nalazimo i u popisu dužnosti Trsaćana iz 1595. g.

»Mer geben die Paun zu den Weihnachten¹⁹²
aindliff(!) viertl wein¹⁹³ vnnnd drij
hennen¹⁹⁴ in das Gschloss¹⁹⁵ gehörig.
Zum Vaschang¹⁹⁶ auch souil aindliff viertl
Wein vnnnd drey hennen.

Odnosno na drugom mjestu u popisu prihoda grada Trsata:

»Zu den Weihnachten vnnnd Vaschang Sechss hennen vnnnd
26 Wein«. ¹⁹⁹
4

Spomenutu količinu podavanja ne možemo protumačiti drugačije nego kao obvezatno davanje darova na uobičajene dane i svetke na godinu. Uostalom, i trsatski satnik nosi u početku XVII st. »u grad Trsat« na »mlado leto na dar kokoše 3«, a »dužan je ta isti satnik na večer mesopusta toga istoga leta u grad pernest na dar kokoši 3«.¹⁹⁹

Prema tome, nema nikakva razloga sumnjati u to da su darovi ili časti prastare predložničke obveze koje su i u Vinodolu u XVI i XVII st., kao i drugdje po Hrvatskoj, simbolični i nose se, čini se, vlastelinu zato da se prizna njegova vlast (dominium terre).

Osim darova plaća vinodolski podložnik i neka druga davanja u naturi koja nisu jednaka u svim općinama. Plaćaju se u pšenici, žitku i vinu.

Vino je u svakom slučaju jedno od najvažnijih naturalnih podavanja u Vinodolu jer zauzima i najvažnije mjesto u gospodarstvu Zrinskih. Vino se davalo u početku kao desetinsko podavanje — u Bribiru se na primjer sve do Bernardina Frankapana davalo »od jedanaeste jedno«²⁰⁰ — ali se u XVII st. gotovo u svim općinama (Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir) plaća »od 15 jedan spud«; postaje dakle »petnaestina«.²⁰¹ U Bakru su se naprotiv pučani dogovorili sa Zrinskima da vinsko podavanje plaćaju »tačem« (tachem, takom), tj. tačno dogovorenu količinu — 96 spudi — bez obzira na prirod.²⁰² Kao i kod podavanja bira vlastelin zadržava za sebe pravo da neke podložnike oslobodi od vinskog podavanja. Tako je od navedenih 96 spudi iz Bakra 16 spudi oprostio i primao je godišnje iz bakarske općine 80 spudi vina.²⁰³ Potoka ili podtoka, kako se

¹⁹² Za Božić,

¹⁹³ Četrtaku vina, nešto manje od 50 l. Vidi D. Klen, n. dj., str. 36, bilj. 73.

¹⁹⁴ Tri kokoši.

¹⁹⁵ Kaštel, Geschloss.

¹⁹⁶ Poklade, mesopust.

¹⁹⁷ Šest kokoši.

¹⁹⁸ 26 četrtake vina. Vidi tekst D. Klen, n. dj., str. 36, 37.

¹⁹⁹ Hrvatski urbari, str. 156.

²⁰⁰ Urbari Zrinskih, str. 103.

²⁰¹ Urbari Zrinskih, str. 102.

²⁰² Urbari Zrinskih, str. 90, 91. »Dužni su bili dati v grad Bakar gospodinu milostivom vina, ča se zove podtoka spudi 96«, ali neke podložnike »od tega oslobodiše gospoda milostiva« tako da se »priemle čisto toga vina od podtoke v grad Bakar spudi 80, kad. 16«.

²⁰³ Vidi bilj. 202.

naziva ta vinska daća, nesumnjivo se plaća od obrađivanih podložničkih vinograda i zato se ubire u različitoj količini. Obračuni od »prijetka vina« s vinodolskih posjeda Zrinskih pomažu nam da utvrdimo koliki je prirod vina i kako su veliki podložnički vinogradi u svim vinodolskim općinama, osim u Bakru. Naime, 1608/9. primljeno je iz Hreljina spudi 11, iz Drivenika 16, iz Grižana 28 spudi i kadnica 12, iz Bribira 23 spuda.²⁰⁴ Ako izuzmemo Bakar i pokušamo prema »petnaestim« izračunati prirod, moglo bi se zaključiti, da je na podložničkim vinogradima urodilo tada više od 1400 spuda.

Činjenica da se jedan dio potoke izdvaja za općinske i vlastelinske činovnike (satnika, graščaka i permana) upućuje na to da se radi o vrlo starom podavanju kad su se jedni i drugi činovnici plaćali u prirodu, a ne u novcu. Štoviše, grobnička se potoka i ne zove drugačije nego — **permanija!**²⁰⁵

Zrinski primaju u početku XVII st. iz svojih šest vinodolskih općina oko 163 spuda i 32 vrča podložničkog vina. Kako je vino vrlo tražena trgovačka roba, plaća se u naturi i Zrinski ga **nisu nikad podtoku pretvorili u novčano davanje.** Još sredinom XVII st. »svi podložnici Grobniški, kako tulikajše i redovnici i slobodnjaki, koji su kupili zemlje od podložnikov, moraju dati vsako leto vse skupa vina spudi 64 i vrč 28«.²⁰⁶ Izračunane u novčanoj vrijednosti, potoka i permanija iznose u početku XVII st. 1300 libara ili 217 dukata (ako se obračuna 1 dukat = 6 libara, a 1 spud = 6 libara).

Međutim, ako smijemo zaključivati samo po jednom primjeru, tj. po povećanju grobničke potoke, i ovaj se teret u XVII st. **povećava.** Potoka je u Grobniku sa 16 spudi i 4 kadnice do sredine stoljeća narasla na 64 spuda i 28 vrčeva. Nismo posve sigurni da li je obračun o porastu tačan jer je moguće da je potoka narasla zato što je vlastelin dao u zakup svoje vinograde, pa je i na taj način potoka mogla narasti na gotovo četverostruki prihod Zrinskih u Grobniku.

Pšenica i žitak (tj. raž, ječam, pirovica, sirak, zob i bob) također su podložnička podavanja koje vlastelin treba za hranu svojih ljudi (najviše za stražare i vojnike u utvrdama) i zato je u pravilu ne pretvara u XVII st. u novčano davanje. Čini se da je u nekim općinama i ovo podavanje povećano. Bar bismo tako mogli zaključivati opet po primjeru grobničke »permanije« koja 1609/2. iznosi 38 stari,²⁰⁷ a prema podacima ugovora između Zrinskih i Grobničana, potonji plaćaju »pšenice stari 66 i 3 kvarte«.²⁰⁸ Međutim, pšenica je porez koji se plaća po »ognji-

²⁰⁴ Spisi obitelji Sermage, Kutija II, br. 81.

²⁰⁵ Urbari Zrinskih, str. 88. »Dužni su dati gospodinu milostivom vsako leto vina, ča se zove permania spudi 16, kadnici 4«.

²⁰⁶ Hrvatski urbari, str. 190.

²⁰⁷ Urbari Zrinskih, str. 88.

²⁰⁸ Hrvatski urbari, str. 190.

štu« i zato se u nekim općinama Zrinskih i naziva »pšenica od čabrov i ognjišč«. Budući da je količina koju općine daju vlastelinu različita, pšenica je nesumnjivo porez koji se plaća od priroda sa zemlje. To bi drugim riječima moglo značiti da se u Vinodolu Zrinskih podavanje pšenice nije razvilo u opći porez koji plaćaju sva kućanstva. Zato kad se 1608/9. pišu računi za »prijetek« pšenice i žitka u Hreljinu, onda je napisano ovo: »Va tom gradu, ni nikakva prihodišća od nikakva žitka nego što se z Bakra šalje porkolabu i trabantom...«²⁰⁹

Kao i kod vinskog podavanja i kod pšenice mogu se podložnici dogovoriti s vlastelinom o obliku plaćanja. U Grobniku se podavanje pšenice također zove **permanija**,²¹⁰ pa taj naziv upućuje na zajedničko podrijetlo vinske i žitne daće u Vinodolu.

Međutim, razvitak žitne daće na Trsaštini je drugačiji i pokazuje dvoje: prvo da se žitna daća u tom dijelu Vinodola **povećava** i drugo, da je u početku XVII st. **pretvorena u novčano podavanje**.

Još 1568. g. »ain ijedlicher vnnterthan der hanpautt oder ackhert gibt ain holben sanndt vejijter star weijtz vnnd welicher nit ackhert acht shwartz shiling«.²¹¹ Budući da je prihod u žitu iznosio oko 12 stara, bilo je na Trsatu tada oko 24 »ognjišta« koja su obrađivala zemlju. Naprotiv, »neorači« plaćaju po 8 »crnih šilinga« te je svota što su je plaćali iznosila godišnje oko 9 libara. G. 1595. situacija se nije bitno izmijenila. Tada je 27 »domaćinstava« davalo po 1/2 stara godišnje, a 10 ih je plaćalo po 8 šilinga, što je iznosilo 80 šilinga.²¹²

Međutim, vjerojatno je pšenica koju su podložnici predavali u kaštel bila loša ili je zakupnicima bilo nezgodno da je skupe u svakom slučaju u urbaru iz 1610. g. ovo je podavanje smanjeno i pretvoreno u novac. U urbaru je, naime, zapisano: »Veće, svaki kmet ki ima, ali nima kadi sijat, sije ali ne sije, dužan je platit svako leto soldini osam«.²¹³ Ako uzmemo u obzir da se star pšenice tada prodavao u Vinodolu po 6 libara, onda je onim »ognjištima« koja su dotad davala pšenicu u naturi, podavanje smanjeno (1/2 stara je 3 libre ili 60 soldina, a oni sada plaćaju po 8 soldina). Međutim, u urbaru je dodano: »Tako udovice, kako i drugi«, što znači da su udovice, koje su od starine imale na riječkom području olakšice u plaćanju,²¹⁴ sada izjednačene s ostalim podložnicima. Drugim riječima, pretvorena u novčano podavanje pšenica nije više teret koji snosi »čitavo ognjište« — »čitavo ognjište« je kao i cijelo selište porezna jedinica — nego **svaki podložnik**. Ona se od **naturalnog poreza**

²⁰⁹ Spisi ob. Sermage, kutija II, br. 81.

²¹⁰ Urbari Zrinskih, str. 88. »Dužni su dati gospodinu milostivom vsako leto pšenice, ča se zove permania stari 38 1/2«.

²¹¹ D. Klen, n. dj., str. 30.

²¹² N. dj., str. 20.

²¹³ Hrvatski urbari, str. 156.

²¹⁴ M. Kos, Jedan urbar iz vremena oko 1400., str. 8 je upozorio da su u »Rijeci davali udovci (witber) i udovice(witbe) pola iznosa daće određene na Đurđev dan za pojedinog gospodara«, a da »taj i takav podatak o udovcima i udovicama nisam našao ni u jednom urbaru devinskih i walseevskih imanja na Krasu«.

po prirodu s jednog ognjišta pretvara u novčano podavanje koje plaća svaki podložnik. Za tu razliku ovo se žitno podavanje na Trsatu u početku XVII st. povećava.

U usporedbi s vlastelinskim kmeti je prihod pšenice mnogo veći jer je Zrinskima 1608. g. urodilo na svim alodijalnim zemljama u Vinodolu svega 22 1/2 stara pšenice, dok je podložnička pšenica skupljena iz Grobnika (38 1/2 stara), Drivenika (14 1/2), Grižana (33 1/2 i 1 1/2) i Bribira (58 stara) iznosila 146 stara!²¹⁵

Vrlo je zanimljivo da ni **sve crkvene zemlje** nisu oslobođene od davanja u naturi »V Grižah« je 1608. g. »prijeto od zemal sv. Mikule pšenice četertine ali očetja stari 1 1/2« i žitka (ne kaže se točno koje vrste) stara 5.²¹⁶ Izraz »učestje« koji poznajemo iz vinodolskog zakona²¹⁷ ponovo nas vodi do podrijetla naturalnih podavanja, dakle u doba kad se vlastelinu i za uživanje zemlje plaćalo u naturi.

Pšenica je toliko vlastelinu dragocjena da **fit** ili **zakupninu** »od malina« ili **pila** uzima radije u obliku određene količine pšenice nego u novcu. Tako su na primjer bakarski mlinari davali godišnje 60 stari pšenice i 80 stari žitka.²¹⁸

Dok su spomenuta podavanja vina i pšenice zadržala u XVII st. ponajviše prvotni oblik, neki drugi podložnički tereti, kao na primjer **podavanje od životinja** ili »živinski dohodak« mijenjaju se postepeno u novčanu obvezu.

Vlastelinov »živinski dohodak« se najčešće sastoji od podložničke **drobne i velike živine**.

Već je iz Lopašićevih Urbara poznato da se podavanje od životinja (ovaca, koza i rogate stoke) naziva u hrvatskim jezikom pisanim urbarima — **sulj, suljevina, šulj** itd.

Način ili tačnije količina suljevine mijenjala se u XVI i XVII st. tako da se u nekim općinama postepeno **smanjivala** — ona je od **prvotnog desetinskog podavanja** postala uglavnom **dvadesetinsko podavanje**.

U urbaru Zrinskih iz 1610/2 može se pratiti to smanjenje »živinskog dohodka« od »drobne živine«. Za davanje sulja u Grobniku je napisano: »Jošće od drobne živine bili su dužni davati o Jurjevi²¹⁹ vsaku glavu deset, a kad ih ni bilo 10, od vsake stare glave plaća se gospodinu milostivom po soldina 3, v.²²⁰ 1«. Međutim, »pokojni gospodin stari Zrinski Miklouš pust(!) je da daju od starih glav od 15 jednu, a kad ih ni 15, da plaća od vsake stare glave po soldini 3, v. 1. I najzad, »gospodin milostivi, gospodin Juraj Zrinski pustil je tako da plaćaju od starih glav od 20

²¹⁵ Spisi ob. Sermage, Kutija II, br. 81.

²¹⁶ Spisi ob. Sermage, Kutija II, br. 81.

²¹⁷ Naime, po čl. 34. knez ima pravo učestja tj. dio prihoda od svakog blaga (zemaalja, vinograda, pošišiona ili vrtova) i onaj tko ne bi knezu predao njegov dio plaća globu.

²¹⁸ Spisi ob. Sermage, Kutija II, br. 81.

²¹⁹ 24. IV.

²²⁰ Viennensis = beč = sitan novac; vrijednost mu je 1/2 soldina, dakle 1 libra ima 40 bača ili 20 soldina.

jedno, tako kih²²¹ ima 20, da plati jedno leto brava z mladim, a drugo leto brava jalova,²²² a kih ima 40, tako da plati ili da dà jednoga brava z mladim, a drugoga brava jalova. A ki ima brav 100, tako da dà z mladini tri, a jalovi dvi, . . . da ih ne more biti na pune 20,²²³ dužan je plaćati gospodinu milostivom od vsake stare glave po soldini tri, beč 1«. Još je dodano da se »janiči ni kozličići ne broje«.²²⁴

Iz ovih podataka koji uglavnom vrijede za većinu vinodolskih općina koje drže Zrinski može se razabrati da se u početku XVII st. sulj od »male živine« ustaljuje kao dvadesetinsko podavanje. Ona »kućanstva« koja nisu imala potreban broj »drobne živine«, dakle 20 komada, plaćala su nališke i to, kako gore stoji, »od vsake stare glave soldina 3 i beč 1«. Daća za nališke u početku XVII st. nije donosila Zrinskima male svote. Prema obračunu iz 1608/9. iznosila je iz 6 njihovih vinodolskih općina 552 libre i 30 beča. Pretvorimo li taj novac u stoku, računajući otkupljeni komad po 7 beča, dobili smo 3158 komada sitne stoke ili preko 210 »ognjišta« koja nisu imala 20 komada sitne stoke.

Grobnička permanija je, čini se, još jedino podavanje od stoke sitnog zuba koje se sačuvalo od starine. To sudimo po njezinom imenu. Ona se sastojala od »111 glav ovac ili koz«, a mogla se otkupiti i novcem. God. 1593. platili su Grobničani za permanske brave 388 libara i 10 soldina.²²⁵ U računima iz 1593. g. spominje se novac dobiven za otkup brava. Za njih je u svim općinama Zrinskih skupljeno 482 libre i 10 soldina.²²⁷ Kako se »svaki brav« otkupljivao »po libar 3, soldina 10« ili 70 soldina, spomenuta je svota plaćena za 137 brava. Urbar Zrinskih što ga je izdao Laszowski ne spominje dužnost podavanja brava ni novčani otkup za njih, ali zato Čikulinovi obračuni iz 1608/9. svjedoče da je tada na primjer u Grobniku »prijeto za suljine brave pinez libar 55, soldina 10«. U Bakru dobiva vlastelin 9 libara »za dva brava na otkup dana, u Hreljinu je primljeno 3 libre i 10 soldina »za jednoga brava jalova ki je iz Ozlja dan na odkup«. U drugim su općinama također primljene slične svote. Vjerojatno je u spomenutim slučajevima riječ o vlastelinskim ovcama i kozama koje su dane podložnicima na odkup. Čini se zato da bismo mogli zaključiti da je dužnost davanja »drobne živine« kao redovna obveza ostala još samo u Grobniku, dok je u ostalim općinama Zrinskih nema. No i permanija se mogla, kako smo se mogli uvjeriti, otkupiti novcem. Zato svaka općina u dijelu Vinodola koji pripada Zrinskima plaća sulj mali koji za sve općine iznosi 1608. g. 978 libara, 14 soldina i 1 beč (Grobnik 542 libre, Bakar 41 l. i 13 s., Hreljin 69 l. i 1 s., Drivenik 188 l. i 6 s., Grižane 30 l. i 19 s., i Bribir 106 l. i 15 s.). Dakle mali sulj je pretvoren u novčano davanje, a njegova različita visina po

²²¹ Kih = ki ih.

²²² Jalovu ovcu ili kozu.

²²³ Tj. kad ih nema 20.

²²⁴ Ne oporezuju se.

²²⁵ Spisi ob. Sermage, Kutija II, br. 81.

²²⁷ Spisi ob. Sermage, Kutija II, br. 81.

općinama pokazuje da se još uvijek plaća prema broju životinja. Zato neće biti sasvim točno mišljenje Lopašića da je »sulj ili suljevina, daća od paše blaga« te je zato »zvana kadšto i travarina, talijanski erbagio«. ²²⁸ U svakom slučaju sulj je u Vinodolu daća koju podložnici plaćaju po broju stoke sitnog ili krupnog zuba, dok se »arbadija« u računima vinodolskih upravitelja spominje kao posebna daća. Da je suljevina posebno podavanje od životinja uopće, pokazuje i činjenica da se sastavljao poseban »sulin legistrom« na koji se vinodolski upravitelji, sastavljajući račune, neprestano pozivaju.

Tako je sulj od drobne živine pretvoren u početku XVII st. u novčano davanje, ali to nije »patani sulj«, tj. paušalno ugovorena svota, nego daća koja se plaća po broju životinja. Na dosta veliku svotu maloga sulja koji je uplaćen 1608. g. — 976 libara — valja odbiti 542 libre koje je platio Grobnik, općina koja uz mali sulj plaća i permaniju (111 ovaca i koza).

Međutim, podložnička »velika živina«, tj. stoka velikog zuba može vlastelinu korisno poslužiti i zato on nešto manje opterećuje vlasnike rogate marve. Već 1544. g. izjavljuje »puk griški« da »od velike živine kravje, ča ne teži, od sake glave gre s(oldina) 5, kada prejde godišće; od crikvenih ne gre velih ni malih«. ²²⁹

U urbaru Zrinskih iz 1610/2. porez na veliku živinu pretvoren je u novac. »Od velike živine dužni su plaćati od vsake glave toliko male koliko velike po soldina 5.«. Vlastelin čini ipak dva izuzetka: prvo, »baki ti su slobodni«, a drugo, »od voli ne plaćaju ništare, zač služe k gradu dovesti trame, daske, japno, kamenje, ča je na načinjanje grada gospodina milostivog«. ²³⁰ Najzad, i »crkvena živina« je oslobođena od poreza.

Prema tome, vol se smatra kao izrazito »tlačna životinja« i zato se za njega ne plaća nikakav sulj. Bakrani su dužni, kako je u istom urbaru zapisano, »od velike živine suli plaćati kako i Grobničane, od vsake po soldini 5«, a njihovi voli »ti so dužni služiti vožnjom k gradu, raz onih ki su gospoda milostiva oslobodila, oni ne plaćaju«. ²³¹ Za razliku od spomenutih, dvije vinodolske općine Zrinskih, Grižane i Bribir plaćaju »sul patani«, tj. »plaća se vsako leto tačem po libar dvanadeste« (Grižane) ili »pinez libar 30« (Bribir). ²³²

U računima upravitelja iz 1593. g. Vidoloci plaćaju »odkup velike živine«. U popisu »prijetek pinez« zapisano je i ovo: »Još je prijeto to lito sulja odkupa velike živine kako se u sulinom legistrom vderži libar 219, soldina 5« (u grobničkoj općini). U Bakru je primljeno mnogo manje (38 lib. i 10 s.), a u Hreljinu još manje (18 l. i 5 s.). ²³³ Na prvi pogled iznenađuje velika razlika između Drivenika (69 l. i 15 s.) i Grižana (12 l.) no sačuvani dokumenti o sporazumu sklopljenom 1565. g. između Griža-

²²⁸ Hrvatski urbari, str. 86.

²²⁹ Hrvatski urbari, str. 86.

²³⁰ Urbari Zrinskih, str. 86—87.

²³¹ Urbari Zrinskih, str. 92.

²³² Urbari Zrinskih, str. 102, 103.

²³³ Spisi ob. Sermage, Kutija II, br. 81.

naca i kneza Stjepana Frankapana tumače kako je do nje došlo. Grižanci sami mole, kako smo već vidjeli, kneza Stjepana »patani sul od velike živine, ča su prvo davali sulevinu na glavu«, a sada, 1565. g. smiju davati 2 dukata ili 12 libara. Kako je to »milost«, očito je da su Grižanci tada imali više od 48 komada stoke velikog zuba. Stjepan Frankapan im daje ovu povlasticu jer ima na umu, kako ćemo još pokazati, povećanje tlake.

No, Zrinski se ne ustručavaju na različite načine povećati sulj još u istom stoljeću. Prema tekstu grobničkog urbara iz 1642. g. ne plaća se više jednaka svota od svake »glave«, već je visina sulja za »veliku glavu« **podvostručena**, a služba volova **povećana**. Grobničani »moraju dat od krav sulja svako leto od jedne krave z mlikom soldini 10, a od krave neplodne soldini 5. Volovi doduše i tada »služe« gospodi (moraju vsako leto za vsaki par voli dovest dva voza za pilit daske), ali vlastelin može, ako hoće, mjesto njihove službe uzeti novac) ali pak u bečih platit libar 7, kako bude hasnovitije gospodi«).²⁴ Ovaj otkup, za kojega se odluku prepušta vlastelinu, vrlo je visok, jer su se tovari plaćali po 6 libara. Ovako sastavljena obveza sredinom XVII st. svjedoči o **pretvaranju neizmjerne sprežne tlake u novac** koji otad može još više opterećivati podložničko kućanstvo.

Srijeda spomenute otkupne svote velikog sulja vrlo lijepo osvjetljuju različite odnose između podložnika i vlastelina na istom vlastelinstvu. Pođe li nekoj općini za rukom da se posebno nagodi s vlastelinom za manje podavanje, ona će godinama uživati tu povlasticu i vlastelin je u načelu neće povećavati.

Budući da je veliki sulj porez koji se, osim u dvije općine, plaća po broju životinja, uspoređivanjem računa iz 1593. i 1608/9. može se ustanoviti da broj stoke uglavnom pada. Ipak pretvoren kasnije u novac, sulj, kao i druga podavanja na vlastelinstvu, raste.

III. TLAKA, RABOTA ILI »OPĆINA«

Terminologija koju u vezi s radnim obvezama vinodolskog stanovništva upotrebljavaju izvori iz XVI i XVII st. vrlo je karakteristična jer s pomoću nje možemo pratiti razvitak radne rente u Hrvatskom primorju. Naime, u svim tim izvorima **tlaka, rabota ili općina je besplatna radna obveza pučana koja je povezana isključivo uz poslove oko vlastelinskog dvora, kaštela ili »turna« i najstarijeg alodija!** Drugim riječima, obrađivanje novijih vlastelinskih vinograda, polja, sjenokoša itd., dakle **novog alodijala nije tlaka** i ne zove se tlakom. Prema tome, prvotni oblik radne rente u Vinodolu je vezan uz radove oko utvrde ili dvora, a sve ostalo što su podložnici radili uvedeno je naknadno, kao nova radna obveza i svi takvi poslovi u načelu se plaćaju. Zato je potrebno pri razmatranju radne rente u Vinodolu razlikovati tlaku u širem smislu

²⁴ Hrvatski urbari, str. 190.

te riječi, tj. sve radne obveze, od rabote ili prave tlake koju vlastelin kao staru dužnost podložnika nikad ne plaća do »najamne« tlake koju plaća.

Inače je tlaka, kao što je poznato, jedan od najtežih podložničkih tereta i prema njezinoj se veličini ocijenjuje položaj kmetova i ostalog stanovništva u vlastelinstvu. Količina radnih obveza ovisna je u prvom redu o veličini alodijala. Zato se tlaka postepeno povećava kako se vlasnik alodijalnih površina uključuje u proizvodnju za tržište. Međutim, ta naša teoretska računica o odnosu između proizvodnje na alodiju i podložničke tlake često u stvarnom životu ne vrijedi jer odnose na vlastelinstvu više određuje **broj naseljenih ljudi, nego volja vlastelina**. Ako je podložnika malo i imaju mogućnost da se presele na drugo imanje oni će napustiti vlastelinstvo. Zato je pritisak na vlastelinstvu razmjeran s brojem stanovnika.

Međutim, na strukturu podložničkih obveza, prije svega tlake ili radne rente, utječe i **kultura** koju vlastelin **uzgaja na alodiju**. Na primorskim posjedima vlastela obično uzgajaju **vinovu lozu**, a **vinogradarstvo** je stvaralo i stvara odnosno uvjete **znatno slobodnije odnose u vlastelinstvu od ratarstva**. **Loza ne veže težaka uz zemlju**, ne zahtijeva mnogo sprežne tlake. Na takvim će posjedima vlastelin iz dva razloga plaćati težačke obveze: prvo zato što je to posao u koji se isplati ulagati novac jer se mnogostruko vraća, a drugo, vinodolski će pučanin pristati da vlastelin nešto poveća alodijalne vinograde, ali se neće složiti s tim da ih on besplatno obrađuje. To je jedan od razloga zašto se težaština u Vinodolu i u Hrvatskom primorju plaća ili na neki drugi način »nagrađuje«.

Međutim, u Vinodolu se javlja, kako ćemo pokazati, kao posebna radna obveza **tovorenje** ili **prenošenje tereta** koje nije samo oblik radne rente nego i način privređivanja vinodolskog stanovništva. Naprotiv, u **neizmjerljivoj tlaci**, tj. poslovima oko vlastelinskog dvora nema velike razlike između vinodolskih pučana i slavonskih kmetova, pa je i to jedan od dokaza da je ta vrsta radne obveze jedna od najstarijih.

Težaština, dakle obrađivanje vlastelinskih vinograda i oranica, nije jednako raspodijeljena po svim općinama. Sprijeda smo već govorili o sukobu između Grižanaca i Gusića do kojeg dolazi upravo zbog novih vinograda. Prema tome, u XVI st. Frankapani nastoje povećati alodijalne vinograde, pa će biti zanimljivo utvrditi kakvo je stanje u početku XVII st. kad se popisuju radne obveze pučana.

Već je u grobničkom urbaru Zrinskih iz početka XVII st. dužnost obrađivanja vinograda zapisana vrlo površno. Tek je upozoreno da su Grobničani dužni »vinograd rizati, kopati, tergati, mošt goniti v grad«.²³ Zrinski imaju tada u grobničkom kotaru nekoliko vinograda koji im daju godišnje 55 spuda vina (prema računima iz 1593). Pored toga, donosi im i »četrtina« iz sela Drage godišnje 43 spuda vina. Dakle, sveukupni prihod iz Grobinštine je 98 spuda što pretvoreno u novac čini 784 libara

²³ Urbari Zrinskih, str. 88.

(spud se tada plaća po 8 libara). O veličini tih vinograda govore računi »o tračenju pineza« iz kraja XVI i početka XVII st. što su ih sastavljali vinodolski upravitelji Zrinskih. Naime, već je u grobničkom urbaru točno utvrđeno koliko plaće pripada rizaču, kopaču, tergaču (muškoj i ženskoj glavi — jer je cijena različita), a koliko **tovornicima** koji mošt dovoze u grad.²³⁶ Oni su dužni jedino iz Drage mošt »prez plaće dognati v grad« (Draga je po svoj prilici najstariji vinograd u tom kotaru); sve ostale vinogradarske poslove vlastelin **plaća**.

Prema spomenutim obračunima radilo je u grobničkim vinogradima vrlo mnogo težaka. Najprije »v Jezerinah« — to je čini se najveći vinograd — bilo je rizačev 8 (po 14 soldina nadnice), zatim »kopačev jednih i drugih« (za prvu i drugu kop) 23 (po 16 s.), rizačev i plivačev 10 (također po 16 s.) i još 8 težaka »ki su pomogli koruzme pretresati i 4 koji su »pomogli koliti« (svi su dobivali dnevnicu po 16 s.). Ako zbrojimo sve nadnice, razabrat ćemo da je utrošeno za sve vinogradarske poslove 41 libru i 12 soldina! Međutim, za vinogradarske poslove u drugom vinogradu (Ravan) utrošeno je 1593. g. 23 libre, dok je dovoz »četrtine iz Drage« stajao 6 libara i 11 soldina. Prema tome, obradba svih vinograda u grobničkom kotaru stoji 1593. g. 71 libru i 3 soldina. Drugim riječima, Zrinski je imao dovoljno razloga da s pomoću plaćene radne snage obrađuje svoja trsja na Grobniku, jer je iz njih mogao dobiti **oko 700 libara čistog prihoda!** Zato nimalo ne iznenađuje vijest da se potkraj stoljeća, kao i ranije, **povećavaju alodijalni vinogradi**. Naime, u računima (tračenje pinez) iz 1593. piše da je »na nasajenje vinogradov gospodina milostivog pod Grobnikom strošeno to lito povsuda na te težake libar 15, soldina 14«.²³⁷ To znači da je u tim vinogradima radilo oko 32 težaka.

I u drugim su općinama Zrinski imali svoje vinograde. Čini se da su najveći vinogradi na bakarskom području, jer je ondje za obrađivanje svih vinograda utrošeno 172 libre i 46 soldina, ali je radilo u svim vinogradarskim poslovima više od 200 težaka (uračunajući i četrtinski prihod iz Martinščice). Zrinskima se posao oko obrađivanja ovih vinograda opet dobro isplatio jer je iz svih bakarskih vinograda dobio »vina bela i čerlena« 226 spuda, dakle ostalo mu je nakon što je isplatio težake više od 200 spuda vina, za koje je tada mogao dobiti oko 1650 libara. Zato su Zrinski i u Bakru »tračili pineze« na »nasajenje vinogradov i verteh« i »to lito« su za to isplatili 14 libara i 8 soldina. Na nasajivanju je vinograda radilo dakle 24 težaka.

U ostalim gradovima — Hreljin, Drivenik, Grižani i Bribir — vlastelinski su vinogradi mali, pa je zbog toga i plaćena težaština manja. Na »vinogradu milostivog gospodina poli Hrilina« urodilo je svega 4

²³⁶ Urbari Zrinskih, str. 88. »Rizaču na dan plaća se po soldini 14. Kopaču plaća se na dan po soldini 16. Tergaču, muškoj glave plaća se na dan po soldini 8. Ženskoj glavi ka terga, plaća se vsakoj na dan po soldini 4. Z Jezerin vinograda gospodina milostivog mošt dognati plaća se od tovara po soldini 5. Z Ravni vinograda gospodina milostivog mošt dognati plaća se od tovara mošta po soldini 4«.

²³⁷ Spisi ob. Sermage, Kutija II, br. 81.

spuda vina, u Drivenku 4 1/2 i Bribiru 16 spuda, dok je jedino »v Grižah« bilo 58 spudi i 12 kadnica. Obrađivanje je ovih manjih vinograda također **obvezatno**, ali **dnevnice** se ne isplaćuju u novcu, nego **u vinu**. »Dužni su Hriljane — kaže se u urbaru iz 1610/2 — vinograd gospodski obtežati, a nim je dužan dati gospodin milostivi vina spuda dva«. ²³⁸ Isti su uvjeti i u Driveniku. Bribirske vinograde Zrinskih također obrađuju sami podložnici, ali se težacima za taj posao **plaća manje** nego u drugim općinama. Dnevnica je samo 10 soldina. ²³⁹ Prema tome, u Bribiru primoravaju Zrinski pučane da kopaju i obrađuju njihove vinograde i za učinjeni posao im daju manje nadnice (najniža nadnica u drugim općinama je 12 soldina koje dobivaju rizači). Ovaj postupak Zrinskih s Bribiranima je po svoj prilici uvjetovan malim alodijalnim vinogradima za koje je vlastelin lako mogao dobiti težake.

Već je sprijeda protumačeno kako je došlo do toga da su Grižanci davali po jednog težaka »čez godišće«. U XVII st. se »rečenimi težaki vinogradi gospodina milostivog«. ²⁴⁰

Povećanje alodijalnih vinograda uvjetuje veću potrebu za težacima i stoga nimalo ne iznenađuje što u grobničkom urbaru iz sredine XVII st. nalazimo **povećanu težaštinu**. Mjesto dotadašnje plaćane tlake uvedena je u vinogradima **obvezatna i neplaćena robota!** »Item, vsaki podložnik vsako leto mora dat dva težaka za delo gospodsko, kamo bude zapovidano«. ²⁴¹ Prema tome, nova obvezatna tlaka nije više vezana samo uz rad u vinogradima već je vlastelin raspoređuje po svojoj volji.

Čini se da i Frankapani imaju u svom novljanskom vlastelinstvu u početku XVII st. nekoliko vinograda. Zato zahtijevaju od Novljana da su »vinograde gosposke, navlastito Rupu, dužni verno delati i vnožiti, kad je potribno trsje nasaditi i kada se Rupa bude kopala da im se ima davati svakomu težaku kruha cipov jedan, a vina ništar«. ²⁴² Prema tome, ponovo se susrećemo s obvezatnom, ali plaćenom težaštinom jer Frankapan daje svojim težacima mjesto novca bijeli pšenični kruh. ²⁴³ Ni ovdje se vinograd ne obrađuje tlakom, neplaćenim rado jer vjerojatno i Frankapan ima toliko koristi od uroda dobro obrađenih vinograda da mu se isplati plaćati težaštinu.

Međutim, u drugoj redakciji tog istog frankapanskog novljanskog urbara (iz 1653) vlastelinska se **dužnost plaćanja težaka**, nipošto slučajno, pretvara u **njegovu slobodnu volju!** Još uvijek su »vinograd gradski, ki se zove Rupa dužni od starine delati«, ali sav posao kao i »vas teg, koj je potriban, (dužni su mu) davati **prez plaće**, a gospodin milostivi

²³⁸ Urbari Zrinskih, str. 98.

²³⁹ Urbari Zrinskih, str. 104. »Dužni su vinograde gospodina milostivog rizati i okopati, jednom i drugom kopom, tako da se svakomu težaku plati na dan po soldini deset«.

²⁴⁰ Urbari Zrinskih, str. 102.

²⁴¹ Hrvatski urbari, str. 191.

²⁴² Hrvatski urbari, str. 138.

²⁴³ Lopašić, Hrvatski urbari, str. 138, bilj. 2 tumači: »Cipov, to jest hljeb bijelog kruha, valjda od rieči njemačke Zwieback. U okolici Karlovačkoj zovu cipov bieli pšenični kruh«.

odluči davati **ne za dužnost**, nego **dobre volje** svakomu težaku po jednu glavu kruha«. ²⁴⁴ Ali takav postupak s težacima može Frankapan sebi dopustiti samo u najstarijem gradskom vinogradu; u ostalima, novijima, mora plaćati kao što to tada rade i druga vlastela u Vinodolu. Zato se i u urbaru nastavlja: »Item. **Ostale vinograde gosposke** ali **gradske**, dužni su tulikajše, kad jim se zapovi, u vrime delati i zasejati i lesa, ča je potribno, ali kolce u brajde i rečene vinograde pripaviti jesu dužni . . . Obrati grozje i vino spraviti i u grad dovesti«. Ali, »jednomu težaku, ki u vinogradu kopa, ali riže, ali plive, da se ima **od sih dob** davati plaće soldinih 10. Rizaču, ali dilavcu svakomu soldinih 8. Koji u vinogradu trgaju, ali beru grozdje svakomu soldinih 4. Ki mašt ali vino s tovarom nosi ali goni, na dan plaće da mu gre soldinih 14«. ²⁴⁵

Nije teško razabrati da su nadnice na frankapanskom novljanskom posjedu **manje** nego na susjednim posjedima Zrinskih, a da Frankapani imaju i vinograd koji su »Novogradci« dužni obrađivati i bez plaće u naturi, ako im vlastelin neće platiti.

Obrađivanje **vlastelinskih oranica i usjeva** nije u početku XVII st. tako jeftino, ni s obzirom na kraški teren, rentabilno. Zanimljivo je da većinu ratarskih poslova u Vinodolu rade žene, a njihova je radna snaga jeftinija nego od muškaraca. U urbaru iz 1610/2 »maksimirane« su nadnice poljoprivrednim radnicima ovako: »pletilice koje plivu vsakojački žitak« dobivaju po 6 soldina, a »žetelice ke žanju« po 8 soldina. »Mlatci« su najskuplji i dobivaju po 16 soldina na dan. ²⁴⁶ U obračunu troškova iz 1608. g. vrlo je detaljno popisano koliko je poljoprivrednih radnika unajmljeno za obrađivanje vlastelinskih zemalja. Na najvećem polju u Grobniku radilo je »najamnih plugov 8, pod vsaki plug bilo je voli 4« i svaki je dobio po 2 libre i 8 soldina. »Pletilica najamnih« uposljeno je bilo 26, a »žetelica najamnih« 39; prvima je plaćeno 13 libara i 16 soldina, a drugima 15 libara i 12 soldina. Relativno veliki broj »mlatcev« — 51 težak stajao je 40 l. i 16 s., a »oni ki su žito znašali« dobili su 4 libre.

U istom se urbaru utvrđuju cijene oračima i ženama »ke nakapaju ral«. »Rataji ki zemlje gospodske oru, plaća se svakomu na dan soldina 24«, a žene dobivaju po 8 soldina. Za žetelice piše da dnevno primaju kad »žanju žitak« po 10 soldina, ali je iz računa vidljivo da im je plaćeno samo 8 soldina. »Kada se sirak posije, tako kada ga je potriba okopati, plaća se na dan svakoj soldina 10«. Bribirski »mlatci« ki mlate žitak gospodina milostivog, svakomu se plaća na dan soldina 8«, ali njima se i »hrana daje«. ²⁴⁷

Na novigradskom frankapanskom dobru nadnice su za poljoprivredne radnike i najamnike ponovo **niže**. Rataj na primjer dobiva samo 14 soldina. Međutim, dužnost obrađivanja je, kao i drugdje, obvezatna. ²⁴⁸

²⁴⁴ Hrvatski urbari, str. 141.

²⁴⁵ N. mj.

²⁴⁶ Urbari Zrinskih, str. 89.

²⁴⁷ Urbari Zrinskih, str. 105.

Koliko je Zrinskim nerentabilno uzgajanje pšenice u Vinodolu pokazuju računi o »prijetku pšenice« koja je urodila na »zemljah milostivog gospodina«. Tada je »prijeto« svega **11 1/2 stari pšenice**, što izraženo u novčanoj vrijednosti iznosi 92 libre. A upravitelj je Zrinskih morao za obradbu »tih zemalja gore nabrojenim najamnicima« isplatiti **93 libre i 8 soldina!** Prema tome, poljoprivredni najamnici su jako skupi — naročito orači — i zato Zrinski imaju vrlo malo oranica na vinodolskim posjedima. Iz čitava Vinodola dobivaju Zrinski u početku XVII st. svega 22 1/2 stara pšenice, dok je podložničke pšenice iznosila, kako smo se mogli uvjetiti, 146 1/2 stari godišnje.

Osim pšenice Zrinski uzgajaju u Vinodolu nešto »jačmika« (13 stari) i sirka (38 stari).²⁴⁹

Za trsatsko ili novigradsko frankapansko vlastelinstvo nema podataka o alodijalnim oranicama, premda se u novigradskom urbaru određuju nadnice za poljoprivredne radnike.

Međutim, novigradsko vlastelinstvo ima prema podacima urbara iz prve polovice XVII st. svoje **solane**. »Soline ove, ke **su od starine bile**, dužan jest vas puk, kada je tribi, pomoći, ali zida popraviti, ali u solinah, ako čatribi, načinjati, ali izčistiti, da su dužni prez plaće učiniti; i našlo se je u starih zakonih da su dužni i daske iz gore na rečene soline prez plaće voziti«. Naprotiv, ako bi Frankapani »veće **nove soline načinjali**, tako da ima milostivi gospodin delavce plaćati, kako je zakon jednomu težaku davati, i za drvje ali les plaćati«. ²⁵⁰ Prema tome, u frankapanskim solanama ponovo nailazimo na dvovrsnu tlaku: starija, za obrađivanje i uzdržavanje starih vlastelinskih solana koje »vas puk« popravlja, čisti itd. **bez plaće**, dakle obrađuju se, kako bi se izvorima iz XVII st. reklo, »po tlaku«. Nije li to dokaz da su stare novigradske solane bile sastavni dio novigradskog vlastelinstva u doba kad se tlaka uopće nije plaćala? Odatle i izuzetan odnos Frankapana prema pučanima kad obrađuju te alodijalne solane. Zato i »delavce« u novim solanama mora plaćati.

Među poljoprivredne poslove koje vinodolski podložnici rade na vlastelinstvu ubraja se i **košnja vlastelinskih sjenokoša**. Budući da sijeno nije trgovačka roba kao vino ili žito, Zrinski drže u Vinodolu samo toliko sjenokoša koliko je potrebno za njih i njihove činovnike. U Grobniku su 4 »sinokoše«, u Bakru »tri male sinokoše«, a u Hreljinu, Driveniku i Bribiru, čini se, da ih nema. **Košnja je vlastelinskih sjenokoša obvezatna**,

²⁴⁸ Hrvatski urbari, str. 141. »Item, dužni su zorati, ki godar voli imaju, koliko je triba za grad, i kada se zapovi, zemlje gospodske; svakomu rataju plaće vas dan ima se dati soldini 14. Ki kopaju za ratajem na njivah, da njim se ima davat soldini 6. Ki gnoj na zemlje ali njive nosi na tovoru ali vozu, plaće da mu gre soldini 12. Ka ženska glava plive ali žanje soldinih 6. Ki žitak mlate, svakomu gre hrana i soldini 10«.

²⁴⁹ Spisi ob. Sermage, Kutija II, br. 81.

²⁵⁰ Hrvatski urbari, str. 141.

ali se sam posao plaća. Bakrani su na primjer dužni »tri male sinokoše pokositi i spraviti i u grad donesti ča im se slobodi, facit libar 9«.²⁵¹ To znači da im se u ime nadnice za košenje odbija svota od 9 libara od godišnjeg bira. Inače kosci nisu jeftini jer svaki dobiva dnevnicu 1 libru. Onima »ki seno spravljaju plaća se na dan po soldina 12«.

U gotovo svakoj vinodolskoj općini Zrinskih nalaze se manje ili veće sjenokoše. U Grobniku se razlikuju »4 sinokoše« koje su Grobničani dužni »pokositi i spraviti i v grad dovesti« od drugih, **očito novih**, »kadi bi potriba kositi, tako da se svakomu koscu **plati na dan** po soldini dvanadesti, a spravljaču po soldini šestnadeste«.²⁵² Čini se da bismo i u ovom slučaju smjeli razlikovati **stari alodijal** ili **stare sjenokoše** na kojima rade pučani »po tlaku« i **nove alodijalne livade** za kojih košnju vlastelin mora platiti. U Bakru su također »tri sinokoše«. Za njih kao i za »ostale tege ča teže« pučani su plaćeni »po običaju navadnom«.²⁵³ Čini se da u Hreljinu, Bribiru nema sjenokoša, a što se tiče Drivenika, o sjenokošama doznajemo samo posredno prema visini nadnica. Naime, kosac dobiva na dan 1 libru, a oni »ki seno spravljaju plaća im se na dan po soldina 12«. U Grižanima je dužnost košnje zamijenjena dovozom jednog bremena sijena na godinu.²⁵⁴

Kao i većinu drugih alodijalnih zemalja ni »sinokoše« na trsatskom području »**nisu dužni kmeti robotat**, nego kapitan ali governatur da ima za plaću to isto činiti spraviti i snositi«.²⁵⁵

Prema tome, vlastelinske se sjenokoše kose u pravilu uz plaćenu dnevnicu. U pravilu zato što smo ustanovili da one sjenokoše koje su pripadale vlastelinstvu u doba kad se poslovi na alodijalu nisu naplaćivali, obrađuju se tlakom ili neplaćenom košnjom.

Prije smo spomenuli da se u Vinodolu javlja posebna vrsta radne obveze na koju vlastelin obvezuje **podložničke konje**. To je **tovorenje** ili **prenošenje tereta**. Konj je najdragocjenija tovarna životinja i zato su njihovi vlasnici oslobođeni od plaćanja poreza za konje. U urbaru iz 1610/2 detaljno je opisana njihova služba. No, treba najprije upozoriti da misu sve vinodolske općine jednako opterećene »tovorenjem«. Dok konji Grobničana, Bakrana i Hreljana »tovore«, Driveničani, Grižanci i Bribirani plaćaju po odluci »milostivog gospodina«, kako se tvrdi u obračunima iz 1608, »za pomoć odgajanja tovorov milostivog gospodina v Ozalj« određene svote novca.

Konji vinodolskih pučana služe prije svega »nošenjem vališa« po Vinodolu. To je njihova prvotna, po svoj prilici prastara služba. Već u vinodolskom zakoniku ide »gospodin biskup« »po Vinodolu« s sedmimi koni i pojizdi, osmo »valižnik«.²⁵⁶ I u XVII st. kad Zrinski dolaze na Grobnik, pučanski konji »služe za ponesti vališe, spravu kuhinsko po Vinodolu od grada do grada, tako i do Broda, iz koga bi se grada gospo-

²⁵¹ Urbari Zrinskih, str. 92.

²⁵² Urbari Zrinskih, str. 88.

²⁵³ Urbari Zrinskih, str. 92.

²⁵⁴ Urbari Zrinskih, str. 101, 103.

²⁵⁵ Hrvatski urbari, str. 155.

²⁵⁶ M. Barada, n. dj. str. 100.

din milostivi odpravil«. ²⁵⁷ Budući da je u XIII st. služba bila ograničena općinskim granicama, do XVII st. povećala se i dužnost nošenja »gospodskog vališa« na taj način što su morali nositi »vališ« i do Broda.

No, Zrinskom je ipak najkorisnije tovorenje podložničkih konja i za njega kao za **novu dužnost vlastelin plaća**. Konji grobničkih podložnika dovoze njegove tovore »od Tersta do Grobnika«, a dužni su tovore goniti od Grobnika do Ozlja«. U oba slučaja plaća Zrinski ili njegov upravitelj »od tovara libar 6«. Spomenuto je da tri općine — Grižane, Drivenik i Bribir — plaćaju tovorenje, a ne daju svoje konje u gospodsku službu. Prema podacima urbara iz 1610/2 Drivenik plaća »6 konja vsako leto« kao i Grižani, dok Bribirani »pomažu plaćati vsako leto konj 10«. ²⁵⁸ Računi upravitelja iz 1608. g. ne potvrđuju sasvim podatke urbara. Prema njima Drivenik plaća 36 libara, Grižane 72, a Bribir 60 libara (dakle za 6, 12 i 10 tovara). No, u sva tri slučaja plaćeni »konji« su nadoknada za »tovorenje« do Ozlja, pa iz te činjenice slijedi zaključak da se prastara dužnost nošenja vališa povećala izvan granica vinodolskog vlastelinstva prije svega zato što je vlastelin prenosio svoju robu s jednog posjeda na drugi. Ti posjedi prvotno nisu bili sastavni dio frankapanskog vlastelinstva.

Prema podacima navedenog urbara iz XVII st. od svih je vinodolskih pučana samo Bakranima ostala **dužnost da voze vlastelina ili njegova čovjeka** »po poslu gospodskom«. U urbaru se kaže: »Dužni su gospodina milostivog ili nih človika povesti do Rike, Kerka, Senja, Zadra, Lošina i dalje po poslu gospodskom, da im se hrana da«. ²⁵⁹ I ta je dužnost po svoj prilici veoma stara i seže najvjerojatnije u doba kad su Frankapani bili vlastela na Krku i u Senju te su stoga zahtijevali od podložnika da ih prevoze do otoka.

Zbog pomanjkanja izvornih podataka nemoguće je odgovoriti na pitanje zašto tri spomenute općine plaćaju novčano podavanje mjesto »gombe« ili »tovorenja«. Vjerojatno su se sami nagodili s vlastelinom kao i u sličnim slučajevima. Svakako je gonjenje, gomba ili tovorenje vrlo teška dužnost i zato je vlastelin naplaćuje, premda svota koju žrtvuje za to nije velika. Podložnik se zato protiv tovorenja buni. Slučaj Gerovčana iz 1599. g. vjerojatno nije osamljen. »Po kih dob — kaže Juraj Zrinski u uputi Ludoviku Čikulinu — Gerovci **ne hte goniti** praznih barilac prez plaće k moru, hoćemo da im se **zapovi** i da se **primoraju redom goniti**, kada tega vrime i potribuća bude«. ²⁶⁰

Međutim, dužnost tovorenja mijenja se prema potrebi vlastelina i zato su »Novogradci« opterećeni drugačijom obvezom nego podložnici Zrinskih u Vinodolu. Čini nam se vrlo karakterističnim da u prvoj redakciji novljanskog urbara iz početka XVII st. nema zabilježene obveze tovorenja. Smijemo li, iz toga stvoriti zaključak da je neplaćeno tovore-

²⁵⁷ Urbari Zrinskih, str. 87.

²⁵⁸ Urbari Zrinskih, str. 104.

²⁵⁹ Urbari Zrinskih, str. 92.

²⁶⁰ Urbari Zrinskih, str. 81.

nje za vlastelina uvedeno tek u prvoj polovici XVII st.? U urbaru iz 1653. zabilježeno je, među ostalim, i ovo: »Gospodinu milostivom dužni su tulikajše na tovorih nositi na Bosiljevo ribe, ulja, sukno i drugu marhu, ako bi **potriba bila za dvor ali za grad gospodinov, obstunj²⁴¹ prez plaće**«. No, »ako bi **druge tovore soli** od mora na Bosiljevo, ali od Bosiljeva k moru žitka činili nositi, od tovara cela gre njim plaće li-bar šest«.²⁴²

Kao i Bakrani i Novogradci voze »po gospodskom poslu«. »Dužni su Novogradci po gospodskom poslu, kad njim se zapove, po moru kamo povesti, do Rike ali Trsta, ali u Senj i Rab, otoke i dalje, ako bi tribi, proiti **ob svojem strošku** i pišice po gospodskom poslu, ali s listimi dužni su proiti, kamo jim se zapovi, obstunj«. Navedenim se dužnosti dodaje i »voznja po moru«. Naime, ako »bi triba gospodina milostivog, ali njegova oficijala, ali gosposke sluge, ali ljude u brodu povesti po moru, tim su dužni, a zakon je, da jim se onda hrana daje«.²⁴³ Prema tome, **tovorenje za gospodske potrebe besplatna je dužnost**, a prenošenje soli i žitka — to je trgovačka roba — Frankapani plaćaju. Međutim, Frankapani se ne odriču ni u XVII st. besplatne voznje po moru na koju su, vrlo vjerojatno, imali već stoljećima pravo.

Nije slučajno da trsatski podložnici u početku XVII st., dakle u isto vrijeme kad ostali Vinodolci »tovore«, nisu obvezani prenositi bilo kakve terete. Trsat je, naime, od trećeg desetljeća XVI st. u rukama zakupnika koji su imali ipak drugačiji odnos prema Vinodolcima nego Zrinski i Frankapani i, najzad, drugačije potrebe.

Međutim, u sredini XVII st. tlaka s konjima isto kao i volovima **povećava**. »Podložnici Grobniški koji imaju konj, moraju je dat u svakoj potribi **za jahu gospodinu zemaljskomu**, njegovim komešarom i kapitanom i slugam njegovim i ostalim oficirom i to samo do Gerova, do Trsta i Vrhnika; do Broda nisu dužni dat, zač su se pogodili s Bakrani i rečeni Bakrani davaju konj za jahu i za gonit tovari do Broda« (grobnički urbar iz 1642). Ali, »zvrhu toga vsaki podložnik Grobniški, koj ima konja, je dužan vsako leto zastunj gonit jedan tovor žita, ali druge robe, koja mu bude dana od gospode od Grobnika do Čabra, i takajše u potribah vsaki koj ima konja, dužan je **jedan tovor gonit gospodske robe do Trsta i Vrhnika**, i to **zvrhu onoga**, ča je moral gonit u Čabar; ali on podložnik, koj je dal konja za jahu, ni ga dužan dat i pod tovor«.²⁴⁴ Upada u oči da je dužnost davanja konja za jahu na Grobniku u sredini XVII st. **neograničena**, da je tovorenje do Čabra, pa i Trsta i Vrhnike **neplaćeno**, a da je tovorenje do Čabra uvedeno kao nova dužnost. Jedina olakšica je ta da podložnik koji je dao konje »za jahu« ne mora dati i za tovore.

No, time obveze podložnika u vezi s posjedovanjem konja na Grobništini nisu završene. U istom se urbaru po prvi put opterećuju i oni

²⁴¹ Badava, besplatno.

²⁴² Hrvatski urbari, str. 142.

²⁴³ Hrvatski urbari, str. 142.

²⁴⁴ Hrvatski urbari, str. 191.

podložnici koji **nemaju konje** i to upravo zato što ih nemaju! Naime, grobniški porkulab ima pravo izabrati neke između takvih podložnika, tj. »podložnika koji nimaju konj«, i »oni **na svoje spendie**»²⁶⁵ moraju orat, nosit gnoj, sijat i pazit na **zemlje na marofa gospodskoga**,²⁶⁶ buduć da su ovi slobodni od ostalih rabot, od vožnje i vozi za daske gospodske«.²⁶⁷ Dakle, težaština ili obrađivanje »marofa« koje se inače plaća, nametnuto je spomenutim podložnicima kao neplaćena radna obveza samo zato što nemaju konja!

Valja napomenuti i to da se **dužnost prenošenja tovara** u XVII st. **povećava i zbog rata**. Jer »i u potribi od vojske dužni su gonit žito iz Broda i Ozlja u kaštel Grobniški polag mogućnosti«.

Međutim, koliko vlastelin **može i smije** po svojoj volja **povećavati radne obveze** svojih podložnika pokazuje jedna nova odredba u grobniškom urbaru iz 1642. g. »Ako gospoda bi hoteli **prest vunu ovčju i činiti (sukno)**, podložnici **moraju prest i tkat** i to za dobru plaću svoju«.²⁶⁸ Nema sumnje da je Petar Zrinski koji je sastavio ovaj ugovor s Grobničanima pomišljao na otvaranje svojih predionica i da je zato stavio u urbar novu obvezu pro futuro da bi lakše ostvario svoje namjere. To je još jedan primjer kako i na koji način rastu obveze podložnika u slučajevima kad sam vlastelin sklapa »ugovor« sa svojim podložnicima. Spomenuto povećanje, za sada tek planirano, ponovo je rezultat modernizacije i gospodarskog napretka vlastelinstva, koje se, kako se i iz ovog primjera vidi, provodi na račun podložnika.

Prava **robota, tlaka** ili **općina**,²⁶⁹ odakle neplaćeni rad, vezan je u XVI i XVII st., kako je već istaknuto, uz vlastelinski grad. To je **služba gradu**, dovoz svih stvari koje su potrebne vlastelinskom dvoru, kaštelu ili turnu. Pri radovima za grad vrijedi pravilo da se »meštirija« plaća, a dovoz materijala »po tlaku«. U urbaru Zrinskih iz 1610/2 za svaku se općinu gotovo jednakim riječima ponavlja ta dužnost »tlačenja«. Tako se od Grobničana zahtijeva da »za grad delaju trame« od kojih im se po sežnju »meštirije« plaća po 2 soldina. »Kusce z česa se piljene tranice čine ili daske« dovoze »po tlaku«, a »kada se japnenica načinja dužni su kmeti tlaku«.²⁷⁰ U Bakru su »Bakrane i Vlasi vsi kupnice« dužni »grad zidati i k njemu vse donesti i dovesti ča je potriba«. Povrh toga, dužni su »vsakojački les v gori delati ča bi za potribučo grada«, i kad ga izvade, dovoze ga »po tlaku«.²⁷¹ Nadalje, »svi voli služe k gradu vožnjom«, dakle i voli su izrazite »tlačne« životinje. Premda u spomenutom urbaru nisu na jednaki način određene »tlačne« obveze podložnika, nesumnjivo je,

²⁶⁵ Svojim troškom.

²⁶⁶ Vidi bilj. 174.

²⁶⁷ Hrvatski urbari, str. 192.

²⁶⁸ Hrvatski urbari, str. 192.

²⁶⁹ To je naziv koji za neplaćeni i obvezatni rad upotrebljavaju sami Trsačani u početku XVII st. Vidi Hrvatski urbari, str. 152, bilj. 2.

²⁷⁰ Urbari Zrinskih, str. 87.

²⁷¹ Urbari Zrinskih, str. 94.

da se svi poslovi oko vlastelinskog dvora smatraju odavno kmetskom ili pučanskom dužnošću i zato se i ne nabrajaju uvijek u pojedinostima. Zato se, na primjer u trsatskom urbaru, jednostavno zapisuje da su »dužni kmeti trsatski svaku potribščinu gradsku gradu privesti na rabotu«. No, da ne bi bilo zabune dodaje se: »A to se razume ča je od grada do vode i od vode do grada, a priko vode nisu dužni«.²⁷²

U znatno lakšu radnu obvezu podložnika ubraja se »nošenje listi«, dakle poštarska služba. **Listari** su kao npr. u Grobniku posebni službenici koji su za vrijeme službe (koja traje godinu dana) oslobođeni od »dohotka živinskega«;²⁷³ ali grobnički **strašci** također obavljaju poštarsku službu i razlika je između njih samo u dužini puta: listari nose poštu do Ozlja, a strašci najdalje do Kastva i Klane, dakle uglavnom po Vinodolu. Bakarski strašci nose liste po Vinodolu (do Rike, Grobnika i Hrili-na), a knapi u Veneciju. U ostalim općinama Zrinskih poštarska se služba ne spominje, jedino bribirski knap je dužan »puti benetačkimi«.

I »opća vojna dužnost« vinodolskih podložnika obveza je koju uz velike prijetnje kaznama za one koji se ne bi odazvali, bilježe gotovo svi urbari iz XVII st. Vojnička dužnost Vinodolaca rezultat je promjena koje frankapanski Vinodol doživljava sedamdesetih godina XV st. kad je organizirana senjska kapetanija. Vinodol je tada najprije organiziran kao krajiško područje, a kad je zatim vraćen Frankapanima, neke su »vojničke novosti« ostale. Prije svega, sprijeda je već bila riječ o porkolabima i drabantima koji su smješteni u kaštelima i o trsaškim soldatima koji čuvaju kaštel. Zrinski i Frankapani su u XVII st. na neki način »militarizirali« i svoje podložnike, premda im je po svoj prilici bilo jasno da od nenaoružanih podložnika neće u slučaju turske opasnosti biti mnogo koristi. Zato je posve razumljivo da Zrinski ni njihovi činovnici u Vinodolu ne računaju s pučanima kao s mogućim vojnicima. Naići ćemo dođuše na nekim vlastelinstvima na vojničku obvezu pučana, ali se ne stječe dojam da su se prijetnje »o zgubljenju glave« nad neposlušnim podložnicima doista provodile. Frankapani traže od Novljana da »pod penu vernosti zgubljenja glave i blaga . . . konfina i meje našega imanja čuvati i braniti od popaše i škode i sile stramskih, ali mejaških ljudi«.²⁷⁴ Čuva se dakle samo kotar od sile »stranjskih ljudi« »Ako bi potribščina bila kakova velika radi Turak ali neprijatelov drugih — kaže se u novljanskom urbaru iz 1653 — »ni listor knapi, nego i kmeti svi pod vernost i pod izgubljenje glave, da su dužni pojti«.²⁷⁵

Zrinski kao vinodolska vlastela radije u XVII st. upotrebljavaju svoje podložnike za obranu »tovornika« koji nose njihovu robu. »Podložniki Grobniški dužni su dat družbu ljudih oboružanih svojemu gospodinu zemaljskomu i njegovim oficirom priko gor do Gerova, do Bakra i Reke«. Onaj »komu bi zapovidano«, a »ne bi šal« plaća kaznu 6 libara. Za neposluh u »potribi« vojske plaća se mnogo veća kazna. »Zvrhu toga dužni su pojti dobro oboružani, kamo bi bila potriba i kamo bi im oficir

²⁷² Hrvatski urbari, str. 156.

²⁷³ Urbari Zrinskih, str. 88.

²⁷⁴ Hrvatski urbari, str. 134, 135.

²⁷⁵ Hrvatski urbari, str. 144—145.

zapovidal, pod penu libar 25«. Naprotiv, kad »sprovode gospodina zemaljskoga i njegovi beći i robu do Trsta i Vrbnika«, onda »dat njim se mora dostojna hrana od gospode«. Da se »potriba od vojske« mogla dogoditi, pokazuje nastavak teksta urbara. Naime, podložnici su ne samo morali poći s vlastelinovim kapitanom »kamo bude potriba«, nego su nakon uspješne »akcije« dijelili s vlastelinom dio plijena.»I ako bi njim bog dal sriću ali kakov **dobitak**, med sobum neka razdile. A **četrtu stran** moraju **dati gospodi**«. ²⁷⁶ Zrinski se dakako ne želi odreći ratne dobiti ili plijena. Još jednom se u tom urbaru spominje »potriba od vojske«. To je članak u kojem Zrinski zahtijeva od svojih podložnika »vernost svojoj gospodi«, jer »ako bi koj bil neveran, on izgubi glavu i njegova imanja i heredi padu sub poenam infidelitatis«. ²⁷⁷

Prema tome, sam Zrinski ne samo da pretpostavlja da će njegovi podložnici ići u rat — što je u to doba isto što i pljačka — već ih potiče na pljačku ostavljajući im tri četvrtine plijena. Zato se čini sasvim razumljivom uputa koju knez Juraj Zrinski daje svom upravitelju L. Čikulinu upozoravajući da na mogućnost da njegovi podložnici pođu u »butin«. On piše Čikulinu: »Ako ki pojde na kakov **butin** ²⁷⁸ (z) **Senjani** ili z **kojtm se oće** ili **na kakov ini razboj** z česa bi se nam kakov kvar mogal primiriti, očemo, da se ta takov vhitivši obesi, a obitel mu, otac, braća, njegova žena i dica da se prorenu ²⁸⁰ z našega imanja i nih imanje za nas vuzme«. ²⁸¹ Prema tome, Zrinski ne odobrava butin ili razboj samo u onom slučaju ako podložnik pri tome ošteti njega i njegovo vlastelinstvo. Inače se ne protivi da njegovi ljudi pođu u pljačku sa Senjanima ili s kakvim drugim vojnicima ili ljudima uopće. Dokaz više da se Vinodol nalazi u XVII st. u neposrednoj blizini krajine i da vlastela ne mogu sve da bi i htjela, zabraniti svojim ljudima da se uključe u akcije senjskih i drugih krajišnika. Najzad, bolje da su im se pridruživali nego da su svojim otporom izazivali susjednu senjsku posadu.

b) Vlasi — stočari

U urbaru Zrinskih iz početka XVII st. izdvajaju se po posebnim dužnostima, a prema tome i načinu života, dvije skupine vlaha koji su, sudeći po svemu, **stočari**. Od 6 općina koje drže Zrinski Vlasi žive samo u dvije, tj. u **Bakru** i **Hreljinu**.

Bakarski Vlasi su na prvom mjestu **stočari**, ali se prehranjuju i **nošenjem tovara**, na što ukazuju njihove dužnosti prema vlastelinu upisane u urbar. »Dužni su Vlasi, ki ima 40 ovac, ima dati o Miholi ovcu z janićem i k tomu podimicu pinez libar 3, soldina 10; i od jednoga mlika dužni su sir 1«. Onaj »ki nima ovac 40, plaća podimice libar 5«. Ona »udovica ka nima sina, a samoglavna jaka na službu, slobodna je«. ²⁸² Prema

²⁷⁶ Hrvatski urbari, str. 193.

²⁷⁷ Hrvatski urbari, str. 195.

²⁷⁸ Pljačku.

²⁷⁹ Šteta.

²⁸⁰ Prognaju.

²⁸¹ Urbari Zrinskih, str. 82.

²⁸² Urbari Zrinskih, str. 92, 93.

tome, bakarski su Vlasi stočari i stoga su njihove dužnosti prema vlastelinu drugačije nego pučanske. Osnovna porezna jedinica od koje Vlah plaća novčano podavanje nije »ognjište« ili dvorno mjesto« već »dim« i zato onaj Vlah koji nema dovoljan broj »drobne živine« plaća »podimicu« 5 libara. Podavanje od ovaca je davno uobičajena stočarska ili vlaška četrdesetina, pa se i po tom davanju Vlasi razlikuju od pučana koji također imaju životinje sitnog zuba. No, opaža se također da je sistem oporezovanja takav da pretpostavlja postojanje ne samo **Vlaha stočara** nego i **sesilnih Vlaha** i nema sumnje da se takvi Vlasi prehranjuju prenošenjem tereta. Naime, Vlasima je kao stočarima **konj** važnija životinja od ovce i stoga je vlastelin opteretio svakog vlašskog konja opet posebnom dužnošću. »Jesu dužni Vlasi bakarski vsaki ki imaju konje, da vsaki konj, ki ima pet let, dužan je tovorom«. On treba da nosi »soli kabla dva o svojem tračenju«,²⁶³ ali je zato njegov gospodar oslobođen »od tergovine« kad prenosi mimo vlastelinske mitnice svoju robu. Konji kupljeni »po Stipane« oslobođeni su »tu jesen od tovorov«. Vlaški konji također nose vlastelinske terete do Ozlja i to uz plaću od 6 libara po tovoru. A što se tiče nošenja soli, nisu dužni prenijeti više od 5 stari (i »ako bi to sol priminili koliko se oće, veliko nisu dužni donesti simo, nego stari 5«). Neki su vlaški konji bili oslobođeni od nošenja tovara.²⁶⁴

Čini se da bakarski Vlasi čine posebnu skupinu u bakarskoj općini i po tome što imaju svog suca, dvornika i pristava.²⁶⁵

Još prije nego što su se u Liču naselili Krmpočani boravili su na području hreljinske općine neki Vlasi stočari koji su se također postepeno privikavali na sjedilački način života. Podavanja što ih plaćaju Zrinskima nisu stalna i zato u urbaru piše da su »vlaški biri nigda manje nigda veće«.²⁶⁶ Njihovi su konji isto opterećeni kao i bakarskih vlaha, a porez od »drobne živine« je također četrdesetina. No, podmica se plaća u krajcarima (16 krajcara plaća vlah koji nema 40 ovaca).²⁶⁷ Da je jedan dio hreljinskih vlaha stalno nastanjen pokazuje popis onih »ki vlaški bir plaćaju v Hrilinu« (1599 g.).²⁶⁸

²⁶³ Trošku.

²⁶⁴ Urbari Zrinskih, str. 93.

²⁶⁵ Urbari Zrinskih, str. 93. »Međutim, med Vlasi sloboden je sudac, dvornik i pristav«.

²⁶⁶ Urbari Zrinskih, str. 97.

²⁶⁷ Urbari Zrinskih, str. 98.

²⁶⁸ Urbari Zrinskih, str. 105 su »popisani, ki vlašku bir plaćaju v Hrilinu« Budući da se bir naziva novčano podavanje od kuća, zemalja, vinograda itd nesumnjivo je da su i oni koji plaćaju ovaj »vlaški bir« ili sami naseljeni vlasi ili oni ljudi koji su držali zemlje nekad vlaških naseljenika. Vlaški bir se također plaća u različitoj visini (od 12 soldina do 9 libara), a nosioci su poreznih obveza tako muškarcima kao i ženama. Kako pojedinci plaćaju bir od svojih i od nekih drugih zemalja, čini se da nije neopravdana pretpostavka da su vlasi naselili jedan dio Hreljina i oni koji su uzeli u zakup te vlaške zemlje plaćali i vlaški bir. Kako se u urbaru naglašava da je taj porez jednom veći, a drugi put manji, zakup je tih zemalja i kuća očito dobrovoljan i vlastelin ne može nikoga primoravati da ih uzme u najam. Prema tome, »vlaška bir« već 1599 g. nema karakter podimnog dukata te prema tome su ti vlasi već dugo naseljeni na hreljinskom području.

U sličnom položaju kao bakarski i hreljinski, nalaze se i **novigradski Vlasi Zagonci**, dakle Vlasi na frankapanskom dijelu Vinodola. I oni su nesumnjivo naseljeni prije XVII st., jer se u »urbariumu grada Novi« iz 1609. g. već spominju njihove »dužnosti, službe i pravice«. Unatoč tome, tek urbar iz 1653., dakle druga redakcija urbara iz 1609., donosi njihove dužnosti. Položaj se Zagonaca mijenja u prvoj polovici XVII st. kad ih Frankapani opterećuju **desetinom** kao novim teretom. Nesumnjivo su se neposredno prije sastavljanja urbara potužili Frankapanu zbog tog novog tereta i desetina im je »na poniznu njihovu molbu ovim putem« (tj. urabarom) oproštena. Zamijenjena je **plaćenim prenošenjem tovara soli** iz primorskih krajeva u prekovelebitske, a »od Hrvatov« su nosili pšenicu »i drugač na leto«.²⁸⁹ No, to nije sve. Svaka vlaška kuća plaća **dukat i travarinu**. »Dužni budu polag običaja travarine nam davati i od svake kuće jedan dukat penez«. Osim toga, »s nami pojahati, u četu hoditi, i sva ostala, koja su za naše starine dužni bili činiti, na svaku potrebu ali glas pod penu 12 dukat oboružno gradu ali imanju na pomoć potezati«. Međutim, posljednja odredba u ovom novigradskom urbaru iz 1653. g. svjedoči da je Vlah opasan vlastelinov **suparnik u trgovini**. »Pod izgubljenje ovdje prvo uzdržane pene da nimaju nikakovu svoju robu mimo grada našega prodavati ni kupovati«.²⁹⁰

Prema tome, položaj Vlaha-stočara nije po čitavom Vinodolu jednak. Najviše su opterećeni novigradski vlasi koji osim podimnog dukata, travarine i tovorenja moraju na poziv vlastelina ići u rat. Njihov je materijalni položaj po svoj prilici bolji od bakarskih i hreljinskih vlaha jer uopće ne plaćaju podavanja od ovaca, pa se pretežno, bez sumnje, bave konjogojstvom. Ono im omogućuje uspješnu trgovačku djelatnost, pa se pojavljuju na tržištu kao vlastelinski suparnici.

Zaključak

Premda vinodolski **pučanin** čuva u XVII st. još uvijek svoj **pravni položaj** koji mu stoljećima osigurava njegova općina, njegov se gospodarski položaj nešto izmijenio. Prije svega, vlastelin vidi u njemu sve više podložnika na kojega će prenijeti terete koje donosi sa sobom modernizacija vlastelinstva. Zato ga zove obično kmetom, ne čineći razliku između njega i svojih vlastitih kmetova. Pučanin se doduše uspješno opro zahtjevu vlastelina ili njegova upravitelja da **besplatno** obrađuje njegov vinograd ili »goni« sol i druge »**tovore**« »v Hrvat«e, ali povećana **težaština** i **tovorenje** ostaju otad tereti koji se u daljem razvitku mogu samo povećavati.

²⁸⁹ Hrvatski urbari, str. 145. »I buduć Vlasi naši od nekoliko vrimena z desetinom obršeni, mi onu njim na poniznu njihovu molbu ovim putem oslobajamo, da nam imaju mesto te desetine još k onomu što su prez toga jednuč dužni, od ovuda sol, a od Hrvatov pšenicu nositi, i drugač na leto ovamo i onamo za navadnu plaću nositi«.

²⁹⁰ Hrvatski urbari, str. 145.

Posve razumljivo da pučanin ne dopušta da vlastelin ugrozi njegov **društveni položaj** koji uživa stoljećima. Zato se još uvijek izdvajaju između pučana **plemeniti ljudi**, dakle oni članovi općine kojima ona sama ili vlastelin povjeravaju neku čast i dužnost. Valja doduše priznati da se najodličniji općinski činovnici — **satnik i graščik** — zbog nove vojničke organizacije Vinodola pretvaraju u »skupljače« vlastelinskog dohotka, ali zbog toga ne uživaju manji ugled u krugu svojih pučana. Oni za svoje ljude ostaju pomeniti. To također vrijedi i za **suće**, koji su, kao i nekad, »najplemenitiji« među vlastelom ili gradskim patricijatom u Vinodolu. Kako vlastelin ne može vladati Vinodolom bez svojih ljudi, »oplemenjuje« obično svoje nove činovnike — prije svega **kaštelana** ili **porkolaba** — i postavlja ga mjesto dotadašnjeg satnika kao vojničkog zapovjednika općine. Kako je Vinodol smješten uz samu Krajinu — ponekad se tvrdi da je Krajište — Zrinski i Frankapani su primorani držati u kaštelima i svoje vojnike. To su **junaci, drabanti** ili **grabanti** u samom kaštelu, za vlastelina dosta skupa posada, premda ih ima tek nekoliko. Vlastelin će zato pristati i na to da neke između pučana postavi kao **knape** — općinske ili gradske stražare, ali i takvim ljudima priznaje samo olakšice od nekih podavanja.

Premda će vlastelin i u ovim stoljećima borbe protiv Turaka jedva pristati na to da neke između pučana učini **slobodnjacima** — dakle praviim vojnicima koji s njim idu u rat — ipak Zrinski ne oklijeva kad mu se u početku XVII st. pružila prilika da naseli u Liču veću grupu **vlaških vojnika**. Zrinski doduše nisu imali namjeru da te Krmpočane u Liču pretvore u svoje kmetove — kako su ih oni lažno obijedili pred carem — ali unatoč tome nisu mogli naći s njima zajednički jezik: Vlah vojnik želi u svakom pogledu biti slobodan da ide u pljačku, želi služiti caru kako bi ga ovaj kao svog krajišnika dobro platio, a Zrinski naprotiv ne namjerava plaćati vlaške vojnike koji bi zatim ratovali za cara i nadvojvodu. I zato, čim su se Krmpočani zadužili Zrinskom i njegovu upravitelju Čikulinu za žito i drugu hranu, obraćaju se caru tražeći od njega grbovnicu, dakle plemićki privilegij. Odbijeni su, pa štoviše, nadvojvoda ih nije mogao ni preseliti na neki drugi posjed tako da pitanje ličkih Vlaha stvarno nije riješeno. No, ipak ih to nije smetalo da se bave pljačkom te je jedan između njihovih zapovjednika osuđen na smrt.

Podložnička podavanja mijenjanju u XVI i XVII st. postepeno svoju strukturu. Radne obveze, osim tlake (neplaćeni rad) se povećavaju ali se plaćaju. S pomoću tih »najamnika«, najmljenih između pučana, obrađuju se alodijalni vinogradi, sjenokoše i podižu nove solane. **Tlaka** ili **općina** (robota, besplatni rad) vezana je kao najstariji oblik radne obveze uz izgradnju, popravak itd. vlastelinskog dvora ili kaštela i obrađivanje najstarijih alodijalnih posjeda. Kako vlastelin smije u XVII st. samovoljno uvoditi i **nove radne obveze podložnika**, ne ustručava se zahtijevati od svojih podložnika da u slučaju potrebe predu i njegovu vunu i izrađuju sukno!

Podavanja u naturi se također ponešto mijenjaju. Njihova je promjena uvjetovana vlastelinovim interesom. Vino i sijeno treba za uzdržavanje svojih ljudi u kaštelu i zato ih zahtijeva u naturi. Naprotiv, podavanje od životinja najprije smanjuje — od desetine na dvadesetinu — ali pri tome izvlači korist jer povećava prihod od **nališka**. Kako mu podložnička ni »drobna« ni »velika« životinja uglavnom ne treba, pretvara obično »živinski dohodak« u novac.

Pšenica i žitak doduše slabo rode na njegovim i pučanskim zemljama, ali su vlastelinu utoliko potrebniji za uzdržavanje posade i stoga ih ne pretvara u novčano podavanje.

Prema tome, vinodolsko je društvo sačuvalo u XVII st. uglavnom svoju nekadašnju strukturu, ali su pučani znatno više opterećeni povećanim podavanjima i službama uzrokovanim postepenim vlastelinovim uključenjem u tržište i skromnom »militarizacijom« vinodolskog vlastelinstva.

Riassunto

Pur continuando a mantenere il proprio stato legale garantitogli da secoli dal suo comune, il popolano di Vinodol vede mutare nel XVII secolo la propria condizione economica. È che il nobile feudatario identifica sempre più in lui il suddito su cui riversare gli oneri di un'amministrazione più moderna del feudo. Per questa stessa ragione, il signore lo chiama comunemente servo, non facendo alcuna distinzione tra lui e i servi della gleba. Anche se il popolano finora si è opposto con successo alla richiesta di prestazioni gratuite, per esempio lavorare nella vigna del feudatario, condurre per conto suo carichi di sale e di altre merci in Croazia, da allora in poi non riesce a sottrarsi a simili obblighi destinati a divenire sempre più oberanti.

È comprensibile che il popolano si opponga ad ogni azione intentata dal signore ai danni del suo stato sociale siglato nella prassi dei secoli. Tra i popolani continuano a distinguersi i gentiluomini, insigniti dal comune o dal nobile stesso di qualche onore, oppure addetti a incarichi di prestigio. I nuovi tempi dettano alcune modifiche; la nuova organizzazione militare di Vinodol, fa, per esempio, diventare esattore delle rendite del feudatario proprio il più illustre tra i cittadini, il capitano; il quale però continua a godere immutato del proprio prestigio tra i con cittadini. La stessa cosa dicasi per i giudici, adesso come una volta »nobilissimi« tra i feudatari e il partiziano cittadino di Vinodol. Il nobile, non potendo governare su Vinodol senza l'altrui aiuto, conferisce titoli ai nuovi dipendenti, in primo luogo quello di castellano o porculabo, successo al capitano nella funzione di comandante militare del comune. Trovandosi Vinodol in zona di confine, gli Zrinski e Frankopani sono costretti ad ospitare soldati nelle loro rocche e il mantenimento di questi sgherri e bravi, pur non molto numerosi, è alquanto dispendioso. Ciò induce il nobile a includere, tra i guardiani del comune o della città, anche dei popolani, ai quali, in virtù del nuovo incarico, concede solo allievaizoni su qualcuna delle solite obbligazioni.

Pur essendo questi, secoli di perigliose lotte contro i Turchi, il feudatario acconsente a malincuore di promuovere a uomo libero qualche suo suddito. Non esita però lo Zrinski, quando, all'inizio del XVII secolo, gli si offre l'occasione di portare a Lič un grande gruppo di soldati valacchi. In seguito questi Valacchi venuti a Lič da Krmpoté accuseranno gli Zrinski dinanzi all'imperatore di volerli ridurre a servi della gleba; a onor del vero l'imputa-

zione era falsa, ma effettivamente le due parti non riuscirono mai a trovare un linguaggio comune. Il soldato valacco voleva poter essere libero di saccheggiare, di servire l'imperatore in cambio delle laute ricompense riservate da quest'ultimo ai confinari; mentre gli Zrinski non erano disposti a pagare dei soldati pronti a battersi anche per conto dell'imperatore e dell'arciduca. Quando si indebitarono con lo Zrinski ed il suo amministratore Cikulin per frumento e altri alimentari, i Valacchi di Krmpote si rivolgeranno all'imperatore supplicando il blasone, ovvero i privilegi gentilizi. Vengono respinti, non solo, ma l'arciduca non riesce nemmeno a provvedere al loro trasferimento in qualche altra proprietà, cosicché la questione degli avventizi di Lič resta irrisolta. Ciò non gli impedisce di dedicarsi al saccheggio, come prova una condanna a morte eseguita su uno dei loro comandanti.

I tributi legati alla sudditanza mutano la loro struttura nei secoli XVI e XVII. Aumentano gli obblighi di prestazioni personali, adesso però ricompensate. Con l'aiuto di questi «salariati» reclutati tra i popolani si coltivano vigne e campi allodiali e si creano nuove saline. La corvée, come forma più antica di tributo, si esprime invece in opere di riparazione o costruzione di castelli e forti dei signori o come lavoro nei più antichi poderi allodiali. Il feudatario del XVII secolo che può imporre a suo piacimento nuovi obblighi, alle volte pretende dai sudditi addirittura la filatura della sua lana e la confezione di panni.

Condizionati dagli interessi contingenti del signore avvengono dei mutamenti anche nei tributi in natura. Gli servono vino e fieno per le necessità della sua gente nella fortificazione, perciò li pretende in natura dai suoi sudditi. Diminuisce invece, dapprima da un decimo a un ventesimo, il tributo in animali; senza rimetterci però perché aumenta nel contempo la consistenza di altri versamenti. Non avendo bisogno generalmente né di bestiame di grossa taglia né di minuto, usa tramutare in danaro questo genere di tributo.

Frumento e cereali, pur di scarso rendimento in quella terra, vengono invece esatti, perché necessari al mantenimento del presidio.

Nel XVII secolo dunque, la società di Vinodol, in linea generale, conserva la sua struttura, ma il graduale inserimento del signore feudale nell'economia di mercato e la sua pur moderata «militarizzazione» portano ai sudditi nuovi gravami sia come aumento di tributi, sia come servizi.